

ГЕОРГ ЕБЕРС

Адріян і Антіной

РОМАН
З ЧАСІВ РИМСЬКОГО ЦІСАРСТВА

ТРЕТІЙ ТОМ



КИЇВ — ВІДЕНЬ — ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО „ЧАЙКА“

ВИДАВНИЦТВО „ЧАЙКА“.

I. Українська бібліотека.

Досі появились:

1. Карманський: Між рідними в південній Америці. З передмовою А. Крушельницького. З 16 малюнками 8°, 211 + (1) стор. Ціна 32.000 а. кор., 50 цент.
- А. Крушельницький: Орли, комедія. 8°, 266 + (2) сторін. Ціна 28.000 а. кор., 45 цент.
- Тривога, драма. 8°, 132 сторін. Ціна 16.200 а. кор. 25 цент.
- Змагання, повість. 8°, 415 + (1) ст. Ціна 46.800 а. кор., 70 цент.
- Дужим помахом крил, роман. I. том. 8°, 404 сторін. Ціна 46.800 а. кор., 70 цент.
- Дужим помахом крил, роман. II. том. 8°, 499 сторін. Ціна 54.000 а. кор., 80 цент.
- Іван А. Крушельницький: Весняна пісня, 8°, 128 сторін. Ціна 14.400 а. кор., 25 цент.
- А. Хомик: Всесильний доляр, оповідання, з переднім словом М. Шаповала. 8°, 188 сторін. З портретом автора. Ціна 19.800 а. кор., 30 цент.
- С. Черкасенко: Казка старого млина, драма. 8°, 138 + (2) сторін. Ціна 16.200 а. кор., 25 цент.
- Про що тирса шелестіла, трагедія. 8°, 170 + (2) сторін. Ціна 18.000 а. кор., 30 цент.
- Твори, том III. (Поезії.) 8°, 238 + (2) сторін. Ціна 27.000 а. кор., 40 цент.

Друкуються:

- О. Грицай: Критичні студії з новітнього письменства. 8°.
- А. Крушельницький: Дужим помахом крил, роман. III. том. 8°.

II. Бібліотека світової літератури.

Досі появились:

- В. Гюго: Люкреція Борджія, трагедія, переклала В. О'Коннор-Вілінська. З передмовою дра О. Грицяя. 8°, XVI + 94 + (2) стор. Ціна 12.600 а. кор., 20 цент.
- Т. Готьє: Панна де Мопен, роман, переклав М. Шраг. З передмовою дра О. Грицяя. I. том. 8°, XX + 262 + (2) сторін. Ціна 32.400 а. кор., 50 цент.
- Панна де Мопен, роман II. том. 8°, 298 + (2) сторін. Ціна 34.200 а. кор., 50 цент.
- Ч. Дікенс: Віркун у запічку, оповідання, переклала Др. Н. Суровцова. З передмовою дра О. Грицяя. 8°, XVI + 120 сторін. Ціна 16.200 а. кор., 25 цент.
- Г. Еберс: Адріян і Антіной, роман з часів римського цесарства, переклав М. Троцький. З передмовою дра О. Грицяя I. том, 8°, XVI + 210 сторін. Ціна 25.200 а. кор., 40 цент.
- Адріян і Антіной, II. том, 8°, 248 сторін. Ціна 27.000 а. кор., 40 цент.
- Адріян і Антіной, III. том, 8°, 256 сторін. Ціна 28.800 а. кор., 45 цент.

(Далі на 3 стор.)

ГЕОРГ ЕБЕРС

АДРІАН І АНТІНОЙ

РОМАН

ІЗ ЧАСІВ РИМСЬКОГО ЦІСАРСТВА

ТРЕТІЙ ТОМ



КИЇВ — ВІДЕНЬ — ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО „ЧАЙКА“

З німецької мови переклав
Микола Троцький

ТРИДЦЯТИЙ РОЗДІЛ.

Хто не може спати по нещастю, тому його майбутнє життя здається вночі безмежним морем, по якому він носиться на розбитім кораблі; а коли темрява зникає, то новий привітний день показує йому поблизу від нього човен порятунку й у далечині гостинний беріг.

Бідолаха Полюкс чекав також ранку, тяжко зітхаючи й з відкритими очима, бо йому здавалось, що вчорашній вечір попсував цілу його майбутність.

Варстати його колишнього майстра були для нього замкнені, й він не мав навіть усіх інструментів, що їх потребував для свого мистецтва.

Вчора сподівався він ще з радісною певністю, що зможе стати на власні ноги, сьогодні здавалось йому це неможливим, бо йому бракувало для цього потрібних засобів.

Коли він намацав свій гаманець, який лежав звичайно під подушкою, мусів, не зважаючи на свій сум, посміхнутися, бо його пальці поринули глибоко в м'яжку шкіру й знайшли тільки дві монети, про які він на жаль знав, що вони мідяні, та суху грудну курячу кістку, яку він хотів принести своїм маленьким небогам.

Звідки дістане він тепер гроші, які він звичайно

приносив своїй сестрі першого числа кожного місяця?

Палій був заприятелений з усіма різбярими міста, яким він звичайно уряджував гарні учти, і треба було чекати, що він буде остерігати їх відносно нього й по можливості утруднювати йому знайти нове місце помічника.

Його колишній майстер був свідком люті цісаря проти нього і був це як-раз такий чоловік, що міг використати підслухане йому на шкоду.

Нікому не можна порадити викликати проти себе ненависть маючих владу, а найменше тим, які чекають ласки й дарів великих цього світу.

Коли Адріян вважав би потрібним перестати критися, то йому могло б легко впасти на думку дати йому відчутти свою владу.

Чи не було б добре полишити Александрію й шукати праці й хліба у якимсь іншим грецьким місті?

Але задля Арсіної не міг він полишити свого родинного міста.

Він любив її з усею пристрасстю своєї мистецької душі, і його свіжа вдача напевно не була б так швидко й глибоко засмучена, коли б йому було можна заховати від себе, що події вчорашнього вечора відсунули далеко надію мати її.

Як міг він насмілитися злучити її з своєю непевною, zagrożеною долею?

Як прийняв би його її батько, коли б він спробував тепер зажадати її від нього?

Коли ці думки опанували його душею, йому здавалось, що порох летів йому до очей, і він

мусів вискочити з ліжка, міряти свою кімнату довгими кроками й притискати чоло до стіни.

Світло нового дня потішило його, і коли він зів ранішню зупу, яку мати з заплаканими очима поставила перед ним, йому впало на думку звернутися до будівничого Понтія. Це був човен, який подавав йому надію!

Пані Доріс снідала разом із сином, говорила проти свого звичаю дуже мало і гладила лише часом Полюкса по кучерях.

Співак Евфоріон міряв кімнату довгими кроками й шукав думок для оди, в якій він хотів оспівати цісаря й виблагати у нього вибачення для свого сина.

Незабаром по скінченні сніданку дістався Полюкс на рондель з погруддями королевих, щоб побачити Арсіною.

Голосно проспіваний вірш викликав її на альтанку.

Вони привітались і Полюкс знаками попросив її зійти до нього.

Вона більш ніж охоче задовольнила б його бажання, але її батько почув голос різбяря й покликав її до кімнати.

Різбяря потішив вигляд його гарної коханої.

Ледви він вернувся до мешкання своїх батьків, як Антіной ховзнув до хатини воротаря.

Це був гостинний беріг, на який різбяр скерував тепер свої очі. Надія вернулась знов до його душі, а надія — це сонце, від якого тікає розпач, як нічні тіни від лица дня.

Його мистецька здібність була знов покликана

до праці, а до того ж знайшлося поле до гарної діяльності, бо Антіной сказав йому, що він може бути йому до розпорядимости до півдня, — його майстер, чи краще сказати цісарь, якого він може тепер називати так, зайнятий. Префект Тіціян прийшов до нього з цілою купою листів, щоб працювати з ним та його секретарем.

Полюкс відпровадив зараз улюбленця до зверненого на північ бічного покою свого батьківського мешкання.

Тут лежав від учорашнього вечора на столику віск і менше знаряддя, що належало йому самому.

Його серце боліло й його нерви були напружені до крайньої міри, коли він почав працювати.

Всякі сторонні думки непокоїли його душу, хоч він і знав, що може сотворити щось порядне тільки тоді, коли він цілком буде зайнятий своєю працею. Як-раз сьогодні мусів він напружити всю свою силу й боявся, як нещастя, що праця не випаде добре, бо така модель, яка стояла перед ним, не стрінулась би йому вдруге на землі.

Він і не потребував довго змагатися, щоб зібрати свої сили, бо краса бітинійця наповнювала його глибокою повагою, і повний побожного хвилювання схопив він піддатливий матеріал і надав йому форму потрібну до постаті, що стояла перед ним.

Першу годину вони не промовили ані слова, але Полюкс зітхав инколи й боязка скарга згучала часом з його уст.

Антіной перервав мовчанку, щоб поговорити з Полюксом про Селену.

Його серце було цілком повне нею, до того ж не було иншої людини, яка знала її, і яку він міг би зробити довіреним своєї таємниці. Він прийшов до мистця так вчасно тільки для того, щоб мати можливість поговорити про неї.

Тим часом як Полюкс формував та формував, Антіной оповів, що сталося йому в минулу ніч. Він шкодував, що втратив, падаючи у воду, срібний сагайдак, та що його переслідувачі пірвали цілком його рожевий хітон. Оповідання про долю Селени та втрату коштовної власности його майстера спонукувало Полюкса тільки часом то до оклику здивування то до короткого спинення праці рук та знаряддя, бо творення зовсім захопило його. Чим далі посувалась його праця, тим більше зростав його подив до оригіналу. Він почував себе ніби упоєним шляхетним вином, творячи це втілення ідеї бездоганної молодечої краси. Запал мистецького творення проймав вогнем його кров і відсував все инше, навіть вістку про падення Селени в море та її урятування, на терен звичайних річей.

Не зважаючи на це, він був уважний і те, що він почув, діяло мабуть у нім далі: бо якийсь час по тім, як Антіной скінчив своє оповідання, промовив він тихо, ніби говорив до свого твору, який прибірав уже виразні форми:

»Дивна річ,« — а трохи пізніше: — »в цім нещасливім сотворінні є все ж таки щось велике.«

Він працював майже чотири години без перестанку, тоді він зітхнув глибоко, відступив від столу, подивився на свою працю та на Антіноя й спитав його:

»Вийде з цього справді щось гарне?«

Бітинієць жваво висловив своє одобрення; Полюкс виконав справді дуже багато в цей короткий час.

Його віск почав показувати сильно зменшену цілу постать гарного юнака, а саме в тій самій поставі, яку мав учора молодий Діоніс, захоплений піратами, на прикрашенім виноградом кораблі префекта.

Незрівняно гарні форми улюбленця були м'яккі й усе ж таки сильні. Ніякий мистець, це казав собі Полюкс уже вчора, в свою найкращу годину не міг би уявити собі ніцейського бога инакше, як так.

Тим часом, як мистець, щоб переконатися в правильності своєї праці, міряв окремі члени своєї моделі деревляним ціркулем і полотняними стяжками, перед воротами палати почувся стукіт повозу й незабаром по цім гавкання грацій.

Антіной прислухався, і те, що він почув, не здавалось йому чимсь звичайним, бо він змінив раптом поставу, яку надав йому мистець перед декількома хвилинами, підійшов до вікна й гукнув звідси до Полюкса притишеним голосом:

»Справді, я не помиляюсь! Дружина Адріана Сабіна говорить там з твоєю матір'ю.«

Це було дійсно так; цісарева прибула на Льошію, щоб відвідати там свого дружину. Вона полишила свій повіз перед воротами старої палати, бо мощення двора мало бути закінчено аж цього вечора.

Пси, що сподобались її дружині, були їй огидні, і розумні звірята платили за її неприхильність

тим же самим почуттям. Тому пані Доріс було тяжче, ніж звичайно, заспокоїти своїх неслухняних улюбленців, які гнівно напали на чужу матрону.

Перелякана Сабіна наказала подражнено старій увільнити її від цих напасників, але комірний, з яким вона прийшла, опіраючись на нього, намагався вдарити ногою непогамованих брехак і побільшував цим їх злість.

Врешті градії вернулись до хатини; Доріс зітхнула вільніше й звернулась до цісареві.

Вона й не прочувала, хто була ця чужинка, бо вона ще ніколи не бачила Сабіни й уявляла її собі зовсім инакше.

»Вибач мені, ласкава пані,« — промовила вона довірливо, — »ці малі шельми дуже добрі й не вкусять навіть жебрака; але старших жінок вони не можуть терпіти. Кого ти шукаєш у нас, моя мати?«

»Це ти незабаром знатимеш,« — відповіла Сабіна терпко. — »Якою жвавою, Лентуле, представили ви мені діяльність будівничого Понтія! Як же буде виглядати там у середині, коли тут міг лишитися цей барак, що поганить вхід до замку! Його треба забрати звідси геть разом з його мешканцями. . . Накажи цій жінці, щоб відпровадила нас до римського пана, який перебуває тут.«

Комірник зробив, що йому було наказано, а пані Доріс почала догадуватися, кого вона має перед собою, і промовила, приглажуючи своє одіння й низько схиляючись:

»Яку велику честь маємо ми, ясновельможна пані! Може ти навіть дружина цісаря? Коли це так. . .«

Сабіна кивнула нетерпеливо комірникові, і він перебив старій, гукнувши:

»Мовчи й показуй нам дорогу.«

Доріс не була сьогодні найсильніша й її очі, почервонілі від сліз за сина, оросились знов слізми.

Так з нею ще не говорив ніхто, і все ж таки вона не зважувалась з огляду на свого сина відповісти на цей негідний зворот рівною ж монетою, якої вона мала досить.

Мовчки покульгала вона попереду Сабіни й відпровадила її до залі муз. Там перебрав архитект Понтій її завдання на себе, і повага, яку він виявив до чужинки, показала Доріс, що це ніхто інший, як сама цісарева.

»Огідна баба,« — промовила Сабіна, відходячи, й вказала при тім пальцем на Доріс, яка чула кожне її слово.

Це було забагато для старої.

Не тямлючи себе, впала вона на один із стільців, поставлених недавно там, закрила своє обличчя руками й почала гірко плакати.

Їй здавалось, що зпід її ніг забрали ґрунт.

Її синові загрожував цісарь, а їй самій і її домові наймогутніша в цілім світі жінка.

Вона вже бачила себе викинутою на вулицю разом з Евфоріоном і своїми звірятами й питала себе, що буде з ними, коли вони втратять своє місце й дах над головою. Память її чоловіка слабшала, незабаром він міг втратити й голос, а як підупали її власні сили в останніх роках, і як мало грошей заощадила вона в своїй скрині!

Весела, жвава стара почувала себе зламаною.

Їй завдавали біль не тільки злидні, що загрожували їй, але й ганьба, завдана їй, та незадоволення, яке вона викликала, вона, до якої від її молодости кожний ставився привітно. До того ж їй було прикро, що могутня жінка, якої ласки вона сподівалась, поводитись із нею зневажливо й виганьбила її перед іншими.

Прибуття Сабіни прогнало добрих духів з Льошії.

Доріс відчувала це, але вона не була з тих, що без опору улягали ворожим силам.

Де-кілька мінут віддавалась вона своєму болеві й хлипала, як дитина. Тоді вона витерла сльози й відчула в своїм улєкшенім серці добродійство сліз. Помалу їй пощастило почати знов правильно мислити.

»Зрештою,« — промовила вона до себе, — »тут має наказувати тільки цісарь, а говорять, що він живе зле з своєю сердитою жінкою, й не дуже то питається про її бажання. Адріян дав Полюксові відчути свою владу, але до мене він був завжди привітний. Мої пси й птахи сподобались йому, а навіть смакувала їжа з моєї кухні! Ні, ні, коли тільки мені пощастить поговорити з ним на самоті, то може все повернеться на добре.«

Мислячи так, вона встала з свого місця.

Коли вона хотіла вийти з передпокою, до нього увійшов торговець мистецькими речами Габіній з Ніцеї, якому Керавн відмовився продати мозаїковий малюнок, що належав до палати, і якого донька через Арсіною не дістала ролі Роксани.

Понтій закликав його до палати, і він з'явився негайно, бо від учорашнього вечора кружляли

чутки, що цісарь перебуває в Александрії й живе на Льюшії. Від кого походили ці чутки, на чім вони ґрунтувалися, цього не міг ніхто сказати. Але вони були, поширювалися по всіх кругах і що-години прибірали все більшу певність. З усього, що росте на землі, ніщо не росте так швидко, як чутка, і все ж таки це тільки бідна знайдена дитина, яка не знає власних батьків.

Подивившись здивовано на стару, торговець мистецькими речами пройшов далі до палати, а Доріс міркувала, чи вона має відвідати цісаря тут, чи вернутися до своєї хатини й почекати, поки Адріян опустить палату й пройде повз її мешкання.

Раніш, ніж вона рішила щось, з'явився будівничий Понтій. Він був завжди дуже привітний до неї, й вона зважилась звернутися до нього й оповісти йому, що сталося між її сином та цісарем.

Архітект не почув нічого нового, порадив їй почекати, поки Адріян заспокоїться, й пообіцяв їй пізніше зробити все, що він зможе для Полюкса, якого він любить і поважає... Сьогодні він примушений з доручення цісаря зараз же відіхати на довший час. Ціль його подорожі був Пелюзіум. Там мав він поставити пам'ятник великому Помпеєві на тім місці, де його було вбито. Подорожуючи від гори Казія до Єгипту, Адріян побачив старий розвалений монумент, рішив заступити його новим і доручити цю працю Понтієві, якого робота на Льюшії була недалеко кінця.

Адріян хотів вишукати й набути сам ті речі, які бракували ще для оздоблення відновленого

замку; при цій діяльності, що відповідала його нахилам, мав бути йому помічний торговець містецькими річками Габіній.

Тим часом, як Доріс говорила ще з Понтієм, Адріян і його дружина наблизились до передвірку.

Ледви будівничий пізнав голос Сабіни, як він тихо й поспішно промовив до старої:

»Отже пізніше, матусю. Відступи на бік, цісарь і цісарева наближаються.«

Тоді він швидко віддалився.

Доріс вийшла до отвору бічної кімнати, яка була закрита тільки важкою портіврою, бо вона уникала тепер як дикого звіря цієї гордої жінки, від якої вона могла чекати тільки огірчень та прикростей.

Розмова Адріяна з дружиною тревала ледви чверть години й вона певно не була приязна, бо його обличчя палало, а Сабіна мала цілком безкровні уста й по її нафарбованих щоках перелітало неспокійне тремтіння.

Доріс була занадто схвильована й перелякана, щоб підслухати княжу пару, але вона все ж таки почула слова цісаря, вимовлені з великою рішучістю:

»В малих річах я полишаю тобі, де це можна, вільну руку; відносно більшого я рішаю цього разу, як звичайно, згідно власній, виключно моїй власній думці.«

Ці слова були фатальні для хатини воротаря й її мешканців, бо до менших річей, про які говорив Адріян, належало усунення огидного барака при вході до палати. Сабіна зажадала цього від свого дружини, бо нікому не могло бути приємно,

щоб при кожних відвідинах його стрічала стара, зловісна меґера та нападали люті пси.

Доріс догадувалась так мало про значіння слів цісаря, що зміст їх тішив її, бо вона довідалась таким чином, як мало мав Адріян нахил потурати своїй дружині у великих річах, а хто ж міг гудити її за те, що вона зачислявала свою долю та долю свого дому до великих і навіть до найбільших річей?

Опіраючись на комірника, Сабіна вийшла з передвірку, й Адріян стояв тепер у нім сам з Мастором.

Стара не легко знайшла б знов таку добру нагоду для того, щоб без зайвих свідків благати цього могутнього чоловіка, який стояв тут перед нею, щоб він показав свою великодушність і вибачив її синові. Він повернувся до неї спиною. Коли б вона могла бачити, якими страшними поглядами дивився він на підлогу, то вона певно пригадала б собі осторогу будівничого й не звернулась би тепер до цісаря.

Як багато людей псує свою добру справу тим, що вони піддаються спонуці досягти швидке рішення й не мають досить сили, щоб відсунути початок свого чину до хвилини, яка відповідає краще їх намірові.

Доріс вийшла з бічного покою.

Мастор знав свого володаря, він був прихильний до старої, хотів заощадити їй пониження й жваво закивав їй, щоб вона відступила назад і не перешкоджала тепер цісареві; але її страх та її бажання так опанували нею, що вона не помітила цього.

Коли цісарь хотів полишити передвірок, вона зібрала всього свого духа, вступила до дверей, які він мусів пройти, і спробувала впасти перед ним навколішки. Це було тяжко для її старих ніг і вона мусіла схопитися за одвірок, щоб не втратити рівноваги.

Адріян впізнав зараз прохачку, але сьогодні він не знайшов для неї жадного привітного слова й погляд, який він кинув на неї, був зовсім не ласкавий. Як тільки це старе, сумне сотворіння могло колись подобатися йому?

Ах, бідна Доріс була також цілком инша в своїй хатинці між квітками, птахами та псами, ніж тут, у великих просторах розкішної палати. Ця велика розкішна рама не лицювала її скромній постаті.

Тисячі людей, що в своїм щоденнім оточенні викликають повагу й подобаються, вирвані з кола, до якого вони належать, спонукують до цілком инших відчуть.

Доріс не мала перед Адріаном ніколи ще такого неприємного вигляду, як саме сьогодні, в годину, що рішала про долю її життя. Вона пішла за цісаревою так, як вона стояла при кухоннім огнищу, по безсонній ночі, цілком занята своїми турботами, вона ледви впорядкувала своє сиве волосся, і її добрі, ясні очі, що були звичайно окрасою її обличчя, були сьогодні почервонілі від довгого плачу. Чиста, привітна матуся виглядала сьогодні зовсім не чепурно й весело й ні трохи не відрізнялась від инших старих жінок, які цісарь вважав зловісними, коли стрічав їх при своїм виході.

»О цезаре, великий цезаре,« — скрикнула Доріс, піднімаючи руки, на яких були ще видні де-які сліди від роботи при огнищі, — »мій син, мій нещасливий Полюкс!«

»Геть з дороги!« — промовив Адріян суворо.

»Він мистець, добрий мистець, який тепер перевищує вже де-яких майстрів, і коли боги йому . . .«

»Геть з дороги, сказав я. Я не хочу нічого чути про цього нахабного хлопця,« — скрикнув Адріян незадоволено.

»Але, великий цезаре, він же мій син і ти знаєш, мати . . .«

»Масторе,« — перебив їй володарь, — »підніми стару й увільни мені дорогу.«

»О, пане, пане,« — плакала перестрашена жінка, яку невільник не без зусилля підняв. — »О, пане, як можеш ти бути відразу такий немилосердний! Чи я ж уже більш не стара Доріс, з якою ти жартував і страва якої ж смакувала тобі?«

Ці слова викликали в уяві цісаря образ його прибуття до Льошії. Він відчув, що він винен щось старій, і призвичаєний платити з князівською щедрістю, перебив їй:

»За твою добру страву ти одержиш суму, за яку ви зможете купити собі новий будинок. Ваше удержання будуть вам платити й далі, але за три години ви маєте опустити Льошію.«

Цісарь говорив так швидко, ніби йому було треба покінчити неприємну справу, і пройшов повз пані Доріс, яка стояла, як приголомшена, спершись об одвірок.

Коли б Адріян не пішов геть і захотів би слу-

хати її далі, вона не була б тепер всилі відповісти йому ані слова.

Імператорові належать знаки пошани Зевеса, і як блискавка, кинута батьком богів, зруйнував його присуд щастя мирного дому.

Цього разу Доріс не мала сліз в очах.

Страшний переляк, який струсив її душею, дав відчутти себе також і в її тілі. Її коліна тремтіли, і не маючи сили вернутися зараз додому, вона сіла на стілець і дивилась боязко перед себе, міркуючи, що може статися тепер.

В покої, положеному за передвірком, викінченому де-кілька годин тому, цісарь спинився. Він почав шкодувати своєї твердості супроти старої, вона була все ж таки дуже привітна до нього й його улюбленця, не знаючи, хто він був.

»Де Антіной?« — спитав він Мастора.

»Він пішов до хатини воротаря.«

»Що він там робить?«

»Я гадаю, він буде . . . він має може там . . .«

»Кажі правду, хлопче!«

»Він у різб'яра Полюкса.«

»Вже давно?«

»Я не знаю точно.«

»Як давно, питаю я тебе!«

»Він пішов туди, коли ти замкнувся з Тіціаном.«

»Три години, цілі три години у того чванька, якого я вигнав!«

Очі Адріана іскрилися гнівно, коли він крикнув це. Досада на улюбленця, товариства якого він жалував кожному а найбільше якомусь По-

люксові, задушила в нім кожну привітну думку, і подражнений до межі гніву, він наказав Мاستорові покликати зараз до себе Антіноя й опорожнити мешкання воротаря.

»Візьми тузін невільників на поміч,« — гукнув він. — »Про мене нехай вони несуть крам цих людей до нового дому, але я не хочу ніколи бачити ані старої, що скавулить, ані її дурного чоловіка. Різбяреві я даю до пізнання, що цісарь має тверду ходу і може легко, не хотючи, роздушити змію, яка повзе йому через дорогу.«

Мастор відійшов сумний.

Адріян подався до своєї робітні й гукнув так своєму секретареві Пфлегіонові:

»Пиши! Для цієї палати наняти нового воротаря. Старий воротарь, Евфоріон, має діставати своє удержання далі, на префектурі йому має бути виплачено пів таланта. Так. Скажи цьому чоловікові, що треба. За годину його з родиною не повинно бути на Льошіі. Від тепер ніхто не повинен більш говорити мені про них ані передавати їх прохання. Викиньмо це кодро до інших мертвих.«

Пфлегіон схилився й промовив:

»Торговець мистецькими річами Габіній чекає.«

»Він прийшов у відповідну годину,« — скрикнув цісарь. — »По всіх цих неприємностях добре послухати про гарні речі.«

ТРИДЦЯТЬ ПЕРШИЙ РОЗДІЛ.

Так напевно! Поява Сабіни прогнала добрих духів з палати на Льошії.

Наказ цісаря влетів до мирної хати, як гураган до купи сухого листя. Її мешканцям не було навіть полишено часу, щоб усвідомили собі цілком своє нещастя, бо замість того, щоб скаржитись, треба було тепер обачно діяти.

Столи, стільці, подушки й ліри, коші, горшки з квітками і клітки з птахами, кухонне начиння й скрині з одінням стояли перемішані на дворі, і Доріс користалась невірниками, приділеними Мастером, так жваво й обачно при опорожненні мешкання, ніби то тут треба було тільки перенестися з одного мешкання до другого.

Промінь соняшної веселости її душі блищав знов з її очей від того часу, як вона сказала собі, що те, що сталося з нею та її родиною, належить до річей, яких неможна змінити, та що розумніше думати про будуччину, ніж про минуле.

При роботі вона зробилась зовсім така, як була раніше, і коли вона подивилась на Евфоріона, який сидів, як розбитий, на своїй подушці, вона гукнула до нього:

»По злих днях прийдуть добрі! Нехай вони тільки спробують зробити нас нещасливими. Ми не

зробили нічого злого, і доки ми самі не думаємо, що ми злидарі, ми не є ними. Треба тільки тримати голову високо! Вставай, старий, вставай! Іди зараз до Діотіми й скажи їй, що ми просимо її гостинності на де-кілька днів для нашого краму й для нас самих.»

»А що, коли цісарь не додержить свого слова?« — запитав він похмуро. — »Як ми будемо тоді жити!«

«Зле, так зле як пси й тому розумно користатися ще тепер тим, що ми маємо. Дай пугар вина, Полюксе, мені й твому батькові. Але сьогодні воно повинно бути без води!«

»Я не можу пити,« — зітхнув співак.

»Тоді я випю також і твою частину!«

«Але ж ні, мати,« — попросив Полюкс.

»Отже домішай до нього трохи води, хлопче, але не роби такого нещасливого обличчя. Чи виглядає так жвавий хлопець, який має своє мистецтво й добру силу в руках та найкращу кохану в серці?«

»Про себе, мати,« — відповів різбяр, — »я напевно не турбуюся. Але як я пройду знов у палату до Арсіної, і що я робитиму з сердитим Керавном?«

»Про це спитай час,« — відповіла Доріс.

»Він може дати добрі й злі відповіді.«

»Найкращі у всякім разі тим, які чекають їх у передпокої ,терпеливості‘.«

»Це зле місце побуту для мене й моїх,« — зітхнув Полюкс.

»Не сиди спокійно й стукай у двері,« — відповіла Доріс, — »і раніш, ніж ти зможеш оглянутися, час гукне до тебе ,прошу‘. Тепер покажи людям,

як вони повинні поводитися з статуєю Апольона, і будь знов моїм жвавим хлопцем!»

Полюкс робив, як вона сказала йому, і думав собі при тім:

»Йй добре говорити; вона не полишає тут своєї Арсіної! Коли б я принаймні міг умовитися з Антіном, де я зможу побачити його знов!» — Але наказ цісаря ніби вдарив його по голові й він хитнувся геть, ніби йшов на заріз.

Пані Доріс не помилилась відносно своєї доброї упевнености, бо секретарь Пфлегон прийшов і повідомив її про рішення цісаря, заплатити її чоловікові пів таланта й наказати виплачувати йому й надалі його невеличке удержання.

»Бачиш,« — скрикнула стара, коли післанець щастя відійшов, — »сонце добрих днів показується знов. Пів таланта! З такими заможними людьми, як ми, злидні не мають чого робити. Як ти гадаєш? Чи не було б добре офірувати богам пів пугара вина й не пожалувати собі другої частини?»

Пані Доріс зробилась така весела, ніби вона готувалась до весілля, її жвавість передалась також її синові, який визволився від частини турботи за своїх батьків і сестру.

Його підупала весела вдача потрібувала тільки де-кільки крапель привітної роси, щоб віджитися.

Він подумав також знов про своє мистецтво.

Передусім хотів він викінчити так щасливо почату статую Антіноя.

Тим часом як він подався до хати, щоб охоронити свій твір від шкоди й дати вказівки невір-

никові, якого він покликав, як він має нести його, щоб не ушкодити статуї, до двору палати увійшов його майстер Папій. Він прийшов, щоб прикласти свою руку до праць, які він перебрав, і хотів зробити нову спробу здобути ласку чоловіка, в яким він пізнав цісаря.

Папій був занепокоєний, бо він боявся, що Полукс зрадить, яку незначну участь брав він самий у своїх останніх працях, які все ж таки здобули йому більшу хвалу, ніж усі його попередні твори. Він гадав справді, що було б добре відсунути на бік свою гордість і спонукати значними обіцянками свого колишнього учня вернутися до його варстату; але він промовляв учора ввечері перед цісарем з таким обуренням про злі прикмети молодого мистця й виявив таку готовість визволитися від нього, що, з огляду на Адріана, він мусів полишити цей свій намір.

Тепер йому лишалося тільки видалити Полукса з Александрії, або зробити його якимсь іншим способом нешкідливим, що може далось б зробити при допомозі обуреного цісаря.

Раз прийшло йому навіть на думку наняти якогось єгипетського розбишаку, щоб він вбив його; але він був мирний громадянин, якому було страшне кожне переступлення закону, тому він відкинув далеко від себе цю думку, як негідну його.

Він не дуже то вибірав свої засоби, знав людей, вмів знаходити шлях крізь задні двері й не боявся, де було треба, сміливо робити наклепи; таким чином він перемиг уже де-кільки поважаних товаришів по мистецтву. Його надія, що йому поща-

стити підставити ногу учневі, на якого небагато людей звертало увагу, і зробити його нешкідливим на той час, поки цісарь перебуватиме в Александрії, була справді не занадто смілива. Він ненавидів сина воротаря значно менше, ніж боявся його, і не ховав від себе, що коли його заходи проти нього не матимуть успіху й Полюксові пощастить стати на власні ноги й показати, що він може зробити, то юнака нічим не можна було б стримати, щоб хвалився голосно всім тим, що він зробив для нього в останні роки.

Біля хатини Евфоріона він звернув свою увагу на невільників, які виносили на вулицю майно видалених людей.

Незабаром він довідався, що тут сталось, і зрадів, що цісарь показав свою неласку батькам його противника; він спинився й по короткім міркуванні наказав одному чорному робітникові викликати до нього Полюкса.

Майстер і ученик привітались з очевидною холодністю, і перший з них почав:

»Ти забув принести речі, які ти вчора, не питаючись мене, взяв із складу одягу. Я жадаю, щоб ти повернув їх ще сьогодні.«

»Я взяв їх не для себе, але для великого пана там у середині та його супровідника. Коли щось бракує, то жадай це від них. Мені шкода, що я взяв твій срібний сагайдак. Супровідник римського пана втратив його. Коли я буду готовий тут, я принесу тобі всі твої речі, які я зможу видобути назад, і заберу тоді свої. В твоїм варстаті лежить ще дещо з моїх річей.«

»Добре,« — відповів Папій. — »Я чекаю тебе годину перед заходом сонця, а тоді все повинно бути впорядковано.«

Не прощаючись, він повернувся спиною до свого учня й пішов до палати.

Полюкс сказав йому, що де-які з річей, які він забрав у нього, не питаючись його, а між ними й одна значної вартости, пропали, і ця обставина давала йому нагоду зробити його нешкідливим.

Він лишився ледви пів години в палаті, тоді він подався до нічного стратега, який завідував справами безпеки в Александрії. Полукс тим часом проважав свою матір та домове майно своїх батьків до сестри.

Папій був добре знайомий із цим високим урядовцем, бо він виконав для нього за помірковану ціну саркофаг для його вмерлої дружини, прикрашений релефами вітварь для його мужеської кімнати, та де-які інші роботи, і міг числити на його услужність.

Виходячи від нього, він мав у руках наказ про арештування свого помічника Полукса, який посягнув на його майно й забрав йому сагайдак з важкого срібла. Нічний стратег пообіцяв йому також післати до нього двох своїх людей, які мали відвести злочинця до в'язниці.

З улешеним серцем подався Папій до дому.

Скінчивши легке перенесення своїх батьків до нового мешкання, його учень вернувся назад у палату й на свою радість стрінув там невільника Мастора, котрий незабаром приніс йому одяг і маски, які він позичив учора Адріанові й Анті-

ноєві. Яцигієць оповів йому при цім із слізми на очах одну сумну, дуже сумну історію, яка дуже схвилювала різбярa й попроварила б його, незважаючи на небезпеку, до палати, коли б він не розумів необхідности з'явитися в призначену годину у Папія, до якої вже бракувало не багато часу, та з'ясувати брак цінних річей.

Він узяв пакет з рук невільника й поспішно відійшов; він хотів, лише бути можливо скорше на Льошії й думав тільки про це; його потрібували там і його серце тягнуло його туди.

Папій вислав з дому своїх помічників і навіть членів своєї родини. Він прийняв задиханого Полюкса самий і назвав йому з льодовою зимністю речі, які бракували в його складі одягу; він зажадав від нього одну річ по другій.

»Я вже ж сказав тобі,« — крикнув Полюкс, — »що не я, а той великий пан з Риму . . . ти ж знаєш добре, хто він є . . . мусить відповідати за срібний сагайдак і розірваний хітон.«

Тоді він почав оповідати, як Антіной зажадав від нього від імени свого володаря, щоб він добув їм маски та одяги.

Але вже в початку оповідання Папій перебив йому й зажадав різко від нього, щоб він віддав йому його сагайдак і лук, вартість яких він не зміг би відробити й за два роки.

Юнак, якого серце й чуття тягли на Льошію і який за жадну ціну не хотів задержуватися довше, ніж то було треба, зпочатку попросив свого майстра зовсім ввічливо, щоб відпустив його тепер, а завтра він уже поговорить з римлянами, від яких він

може зажадати всякого відшкодування й справа буде полагоджена. Але коли Папій знов перебив йому де-кілька разів і жадав уперто, щоб він віддав йому зараз назад його власність, вразливого мистцеві кинулась кров до голови й він відповів на напади й запитання старшого чоловіка різкими запереченнями.

Слово за словом, Папій почав говорити врешті про людей, що посягають на срібні речі інших, а Полюкс відповів йому на це, що він знає також таких, які видають праці інших за свої власні; тоді його майстер вдарив кулаком по столі, наблизився до дверей й віддалившись досить від міцних кулаків схвильованого юнака, гукнув:

»Ти злодій, я тобі покажу, як поведуться в Александрії з такими як ти.«

Полюкс зблід від люті й кинувся за тікаючим; але раніш, ніж він досяг його, Папій заховався за обох посіпак нічного стратега, які чекали в передпокої, і гукнув до них:

»Хапайте злодія! Тримайте цього розбишаку, який вкрав у мене моє срібне знаряддя й піднімає руку проти свого майстра. Закуйте його, звяжіть, відведіть його до в'язниці.«

Полюкс не знав, що з ним діється.

Як ведмідь, оточений мисливцями, він спинився, вагаючись.

Чи має він кинутися на своїх переслідників і повалити їх? Чи він має безчинно чекати, що з ним станеться?

Він знав кожний камінь в домі свого майстра. Передпокій, у яким він знаходився, був, як і ціле

мешкання Папія, нарівні з землею. Тим часом, як посіпаки наближалися до нього, а його майстер простягнув до ліктора наказ про ув'язнення, його погляд впав на вікно, крізь яке проходило світло з вулиці; думаючи тільки про те, щоб бути вільним і можливо скорше опинитися на Льошії у Арсіної, він скочив до отвору, що обіцяв йому порятунку, і вискочив на вулицю.

»Злодій!« ... »Хапайте злодія!« — гукали за ним, тим часом, як він кинувся довгими скоками вперед.

Як дощ, яким сипле вітер з усіх чотирьох боків, летіли на нього всюди безглузді, огидні, жахливі вигуки: — »Злодій!« ... »Хапайте злодія!« — і паморочили йому голову.

Тільки пристрасний крик його серця: — »На Льошію! До Арсіної! Вільним, бути тільки вільним, щоб допомогти на Льошії!« — заглушав голос його переслідувачів і гнав його по вулицях, що провадили до старої палати.

Довгими скоками нісся він усе далі. Солоний свіжий подих моря дотикав уже його палаючі щоки, а та вузька безлюдна вулиця, це знав він, провадила до варстатів біля королівської пристані, де високі купи будівельного дерева могли захвати його від його переслідувачів.

Коли він звернув до неї, один єгипетський погонич волів кинув йому між ноги свій дрючок, він спіткнувся, впав і зараз же відчув, як один з псів, що погнались за ним, зірвав йому хітон з тіла, і багато людей кинулось на нього.

Годину пізніше опинився він покусаний, по-

битий, звязаний у вязниці між усякою зволоччю й справжніми злодіями.

Наступила ніч.

Його батьки чекали його, а він не приходив. А на Льошії, до якої він не спромігся дістатися, було досить горя й лиха, і єдиний, що міг би потішити Арсіною в її розпачі, не з'являвся й його неможна було знайти.

ТРИДЦЯТЬ ДРУГИЙ РОЗДІЛ.

Оповідання невільника Мастора, яке так глибоко схвилювало Полюкса й спонукало його до нерозважної втечі, відносилось до подій, які відбулися в мешканні управителя палати, тоді, як молодий мистець допомагав своїм батькам впорядковувати їх домове майно в малім мешканні своєї сестри.

Керавн напевно не належав до веселих людей, але ранком того дня, коли Сабіна прибула до палати, а воротаря було вигнано з його хатини, він виглядав як щиро вдоволений чоловік.

По вчорашніх відвідинах Селени він не турбувався більш відносно неї.

Її хвороба не була небезпечна, за нею чудово ходили й дітям, здавалось, не бракувало їй.

Він самий не бажав сьогодні ще, щоб вона вернулаь назад.

Він боявся розуміється признатися собі в цім, але завдяки відсутності поважної нагадувачки він почував себе вільніше й легче, ніж довгий час раніш.

Гарно було б, думав він собі, жити так безтурботно далі самому з Арсіноюю та з дітьми.

Часом він тер собі задоволено руки й посміхався до себе.

Коли стара невільниця принесла й поставила біля ранішньої зупи для дітей велику миску з печивом, яке він наказав їй купити, він сміявся так сердечно, що його товстий живіт хитався й трусився. І він мав причину на свій спосіб бути щасливим, бо багатий Плютарх прислав йому раннім ранком важкий гаманець повний золотих за його пугар із слонової кости й чудову китицю рож для Арсіної; він міг потішити своїх дітей, купити собі на чоло обруч з чистого золота й причепурити Арсіною так, ніби вона була рідною донькою префекта.

Його суетність була зовсім задоволена.

І якою ж показною людиною був цей невільник, який як-раз тепер, похилившись з найбільшою повагою, подав йому смажене курча й по обіді мав відпровадити його до Ради! Високий тессалієць, який носив за архидікастом його папери й судові акти, ледви виглядав показніше, ніж цей »прибічний слуга«.

Вчора ще він купив його, і як дешево!

Показний самієць мав ледви тридцять років. Він знав читати й писати, отже міг навчати його дітей цих умілостей. Він умів навіть грати на лірі. Що правда, на його минувшині були злі плями, через які його продали так смішно дешево. Він крав багато разів, але випечені знаки й смуги на нім були покриті його новим хітоном, і Керавн почував себе досить сильним, щоб вигнати з нього ці злі норови.

Коли управитель наказав Арсіної не розкидати навколо нічого вартісного, бо їх новий член дому,

здається, не зовсім чесний, він відповів на сумніви доньки:

»Було б уже краще, коли б він був такий чесний, як наш старий скелет, якого я додав, купуючи цього; але я гадаю, коли мій прибічний слуга справді вкраде у нас де-кільки з тих небагатьох драхм, які ми носимо при собі, то я все ж таки не потрібую ще каятися, що купив його, бо з огляду на його злочинства я купив його за багато тисяч драхм дешевше, ніж він є вартий, а учитель для моїх дітей коштував би мене в найгіршому випадку більше, ніж він може вкрати. Наше золото я замикатиму в скрині з документами. Вона міцна й треба було б узяти долото, щоб відкрити її. Зрештою цей хлопець перший час напевно не буде красти, бо його попередній пан належав не до м'яких, і я гадаю вигнав йому раз на завжди ці злі поваби. Добре, що, продаючи такого хлопця, треба подати до відома його переступства. Коли цього не робиться, то від давнішого власника можна жадати відшкодування за те, що у когось пропаде. Лікофрон напевно не затаїв від мене нічого, і поминаючи злочинські поваби цього самійця, він є у всіх відносинах досконалий хлопець.»

»Але батьку,« — зауважила Арсіноя, висловлюючи ще раз своє занепокоєння, — »це ж дуже зле мати в домі нечесну людину.»

»Цього ти не розумієш, дитино,« — відповів Керавн. — »Для нас чесність і життя то це ж саме: але невірник! . . . Король Антіох мав раз сказати, що хто хоче, щоб його добре обслуговували, той повинен дати розбишакам обслуговувати себе.»

Коли Арсіною викликав в альтанку спів її коханого й вона, примушена батьком, вернулась назад до кімнати, управитель не зробив їй жадного неприємного закиду, але погладив по щоці й промовив, усміхаючись:

»Мені здається, що хлопець воротаря, якому я вже раз вказав на двері, задивляється на тебе від того часу, як тебе вибрали на ролю Роксани! Бідна шельма! Ми маємо тепер, моя дівчино, зовсім інших женихів на прикметі. Що було б, коли б багатий Плутарх прислав тобі ці рожі, щоб вітати тебе не від власного імени, а від імени свого сина? Я знаю, він дуже хотів би його оженити, але для цього вибагливого пана досі жадна александрійська дівчина не була досить гарна.«

»Я не знаю його, і він зовсім не думає про таке бідне сотворіння, як я,« — промовила Арсіноя.

»Ти гадаєш?« — спитав Керавн, усміхаючись. — »Ми остільки ж шляхетні, а може й шляхетніші, ніж Плутарх, а найкраща підходить до найбагатшого. Що ти гадаєш, дитино, про довге, спадаюче хвилями пурпурове одіння, повіз із білими кіньми й бігунами попереду них?«

При сніданку Керавн випив два пугарі важкого вина, до яких він дозволив Арсіної долити лише де-кілька крапель води.

Коли його донька припалювала йому кучері, до кімнати влетіла ластівка. Це було добрим знаком і побільшило певність управителя.

Показно прикрашений і з повним гаманцем хотів він як-раз вийти, щоб податися із своїм новим

невільником на збори ради, коли цей впровадив до кімнати кравця Софіля з його помічницею.

Керавн прийняв його з великою пихою й дозволив вийти також його невільникові, який ніс за ним великий пакунок з одінням.

Тоді покликали Арсіною, яка була у дітей.

Вона почувала себе ніяково й боязко, і навіть передала б найкраще свою ролю іншій, але все ж таки нове одіння дуже цікавило її.

Кравець попросив її, щоб вона наказала служниці одягти себе. Його помічниця допоможе їй, бо одіння поки-що тільки легко пошиване й покровне не звичайним грецьким, а азійським фасоном.

»Твоя служниця,« — закінчив він, звертаючись до Арсіної, — »твоя служниця може сьогодні навчитися, як вона повинна одягти тебе, коли прийде великий день.«

»Служниця моєї доньки,« — відповів Керавн, підморгуючи Арсіної, — »вийшла з дому.«

»О, я не потрібую допомоги,« — скрикнула краляльниця. — »Я вмю також добре впорядковувати волосся, а такій гарній пані я поможу охоче.«

»І працювати для неї теж насолода.« — перебив їй Софіль. — »Інших прикрашує те, що вони носять, твоя ж донька прикрашує все, що вона має на собі.«

»Ти ввічливий чоловік,« — промовив Керавн, тим часом як Арсіною з помічницею відійшла.

»Маючи справи з великими панами можна дещому навчитися,« — відповів кравець. — »Великі пані, які ушановують мене своїми замовленнями, хочуть не тільки бачити але й чути, що вони подо-

баються. На жаль є між ними й такі, яких боги прикрасили ощадно принадами, і вони в дивний спосіб жадають найбільше підхлібних слів. Бідного тішить завжди більш, ніж багатого, коли його вважають заможним.»

»Добре сказано,« — скрикнув Керавн. — »Я сам, як на моє походження, не дуже то заможний і живу охоче відповідно до моїх засобів... але моя донька повинна... Пані Юлія вибрала для неї найкоштовніші матерії.»

»Як то випадає, як нагода того вимагає,« — промовив кравець.

»Зовсім слушно, між тим...«

»Що пане?«

»Між тим свято мине, і моя донька, яка вже тепер доросла, повинна показатися дома й на вулиці у відповідних, гарних, хоч і не коштовних одіннях.»

»Я вже сказав, справжня принадність не потребує жадних блискучих убрань.»

»Чи мав би ти охоту працювати для неї також і за помірковану ціну?«

»Дуже охоче; я й без того повинен бути вдячний їй, бо цілий світ буде дивуватися їй, як Роксані, і питатися за її кравцем.»

»Ти чоловік, що міркує розважно; що жадатимеш ти за одно одіння?«

»Це ми могли б обговорити пізніше.»

»Ні, ні, я прошу тебе дуже...«

»Дозволь мені наперед обміркувати твоє бажання. Виготовити прості одіння тяжче, значно тяжче й все ж таки вони бувають до лиця гарним

жінкам більш, ніж блискучі одіння. Але втолкуй це якійсь жінці! Я можу оповісти багато про їх дурниці! Буває, що якась жінка їздить на власнім повозі й носить одіння й дорогоцінні камні, якими вона покриває не тільки свої члени, але й зруйнований добробут свого дому.»

Таке й сяке говорили Керавн та кравець, тим часом як помічниця переплітала Арсіної волосся шнурами фальшивих перлин, які вона принесла із собою, і приміряла та сколювала коштовні білі й блакитні шовкові одіння азійської князівни.

Арсіноя поводитись зпочатку тихо й несміливо. Їй зовсім не хотілось прикрашуватись для інших людей окрім Полюкса; але виготоване для неї одіння було таке гарне, і як вміла краляльниця вихваляти кожную його добру прикмету!

Працюючи пильно, ця зручна жінка часом жартувала весело, часом висловлювала свій щирий подив, і незабаром Арсіноя запалилась також і з приємністю брала участь у праці краляльниці.

Кожний куц, який весна прикрашує квітками, здається, тішиться цим, і ця щира дитина, яку сьогодні так чудово прикрашували, тішилась також власною красою та цими розкішними речами, в яких вона безмірно подобалась собі.

Арсіноя то плескала радісно руками, то казала подати собі зеркало й з дитячою отвертістю висловлювала своє задоволення не тільки з приводу чудового одіння, яке вона мала на собі, але й з приводу її власного показного вигляду, який дивував її саму.

Помічниця була захоплена, горда й щаслива

з приводу неї, і не могла вдержатися, щоб не поцілувати білої, гарно округленої шиї чудової дівчини.

»Коли б тільки Полюкс міг бачити мене такою,« — думала Арсіноя. — »По представленні я зможу показатися прибрана так Селені, і тоді вона вже помириться з моєю участю в представленні. Це все ж таки радість виглядати так гарно!«

Всі діти стояли навколо неї, коли її прикрашували, й гукали голосно від здивування, коли на їх сестру одягли нову частину її князівського убрання.

Сліпий Геліос просив її, щоб дозволила йому доторкнутися до свого одіння; переконавшись, що його ручка чиста, вона провела нею по блискучому, м'якому шовку.

Тепер вона була остільки готова, що можна було покликати кравця й її батька.

Вона почувала себе дуже щасливою й задоволеною.

Високо випроставшись, як справжня донька короля, хоч її серце стукало так боязко, як у бідної дівчини, що готується показати тисячам цікавих очей красу, хоронену досі в батьківськiм домі, пішла вона до вітальні; але вона відтягла назад руку, яку простягла до клямки, бо почула голоси багатьох мужчин, які мабуть як-раз тепер увійшли до її батька.

»Чекай ще трохи, ми маємо відвідини,« — гукнула вона до помічниці кравця, яка пішла за нею, і наблизила вухо до дверей, щоб послухати.

Спершу вона не зрозуміла нічого з того всього,

що вона почула, але кінець чудної розмови, яку провадили там у середині, був такий жахливо зрозумілий, що вона не могла забути його все життя.

Її батько замовив у Софіля два нові одіння для неї, одобрив ціну цього чоловіка й пообіцяв швидко заплатити, коли Мастор увійшов до мешкання управителя і повідомив Керавна, що його пан і торговець мистецькими річами Габіній з Ніцеї хочуть говорити з ним.

»Твій володарь,« — відповів Керавн гордо, — »може вийти. Я гадаю, що він шкодує тої кривди, яку він заподіяв мені; але Габіній не повинен більш переступити через цей поріг, бо він лайдак.«

»Буде добре, коли ти попросиш того чоловіка, там, щоб полишив тебе тепер,« — казав невільник далі, вказуючи на кравця.

»Хто мене відвідує,« — відповів управитель бундючно, — »той мусить бути готовий бачити у мене кожного, кому я дозволяю вступити до свого дому.«

»Ні, ні,« — скрикнув невільник з притиском, — »мій пан є більший того, за кого ти його вважаєш. Попроси цього чоловіка, щоб він відійшов.«

»Я знаю, я вже знаю,« — відповів Керавн, посміхаючись. — »Твій володарь є знайомий цісаря. Ми побачимо вже, кому з нас обох признає Адріян слухність, йому чи мені, по представленні, яке ми уряджуємо. Кравець має тут роботу й лишиться у мене. Сядь там, у кутку, мій друже.«

»Кравець!« — скрикнув вражений Мастор. — »Я говорю тобі, він мусить вийти.«

»Він мусить?« — спитав Керавн подражнено. —

»Невільник наслідуюється наказувати мені в моїм домі? Ми побачимо.«

»Я йду,« — перебив управителеві розважний ремісник. — »Задля мене тут не повинно бути суперечки. За чверть години я прийду знов.«

»Ти лишишся,« — наказав Керавн. — »Цей нахабний римлянин гадає, що Льошія належить до нього; але я покажу йому, хто тут наказує.«

Мастор не дав себе змішати цими словами, вимовленими високим тоном, схопив кравця за руку, потягнув за собою й прошепотів йому:

»Іди за мною, коли ти хочеш уникнути злої години.«

Обидва чоловіки відійшли й Керавн не затримував ремісника, бо йому впало на думку, що його присутність могла принести йому не багато чести.

Він мав намір показатися перед зухвалим будівничим у цілій своїй гідності й згадував, що нерозважно дратувати без потреби цього моторошного, бородатого чоловіка з великим псом.

Схвильований і збентежений ходив він туди й сюди по кімнаті. Щоб підбадьорити себе, він наповнив швидко пугар з кухля, що стояв на столику до сніданку, опорожнив його, наповнив знов, випив удруге, не домішуючи води до вина, і чекав тоді із схрещеними руками та дуже почервонілими щокками відвідин свого противника.

Цісарь вступив з Габінієм до кімнати.

Керавн чекав його привітання, але Адріян не промовив ані слова, кинув йому погляд повний зневаги й пройшов, не зважаючи на нього, ніби він був кольоною чи кавалком домового майна.

Кров кинулась управителеві до голови й очей, цілу мінуту він даремне намагався знайти слова, якими він міг би висловити своє обурення.

Торговець річами мистецтва Габіній зважав на Керавна так само мало, як Адріян.

Він пройшов перед ним, спинився перед мозаїкою, за яку він запропонував таку велику суму і за яку він де-кілька днів тому дістав від управителя досить грубу відправу, і промовив:

»Я прошу тебе поглянути на цей твір мистецтва.«

Цісарь подивився на підлогу; але ледви він почав заглиблюватися в роздивлення цього малюнку, велику красу якого він вмів оцінити, як за ним зазвучали хрипло слова, які Керавн силувався видавити із своїх уст:

»В Александрії вітають . . . вітають людей, яких . . . яких відвідують.«

Адріян повернув лише напів до нього голову й гукнув в повітря з глибокою, образливою зневагою:

»В Римі вітають також чесних людей.«

Тоді він подивився знов на мозаїку і промовив:

»Чудовий, чудовий твір безмірної вартости.«

По відповіді цісаря управителеві виступили очі далеко з заглиблень. Червоний, як вишня, й з блідими устами підійшов він ближче до Адріана й спитав, добувши віддих потрібний для говорення:

»Що мають . . . що повинні значить твої слова?«

Адріян повернувся тепер швидко цілком до управителя.

В його очах палало те грізне полум'я, яке тільки

небагато людей було всилі знести й його низький голос тремтів могутньо по кімнаті, коли він гукнув до управителя:

»Мої слова мають значити, що ти невірний управитель, що я знаю речі, які не подобаються тобі, що я довідався, як ти поводишся з майном довіреним тобі, що ти...«

»Що я?« — спитав Керавн, тремтячи від люті й приступив ближче до цісаря.

»Що ти,« — гукнув йому цей в обличчя, — »що ти намагався продати цьому чоловікові цей малюнок тут, далі, що ти, щоб ти знав все відразу, що ти простак, а до того лайдак!«

»Я, я,« — захрипів управитель і вдарив пальцями по мускулах своїх товстих грудей, — »я... ці слова ти мусиш мені спокутувати!«

Адріян засміявся зимно й глузливо, а Керавн стрибнув, не зважаючи на вагу свого тіла, нечувано швидким кроком до Габінія, упявся в отвір його хітона й трусив цим тендітним чоловіком як тоненьким деревом, кричучи:

»Я тобі віддячу за твої наклепи, ти змія, ти підступний вуж!«

»Божевільний!« — скрикнув Адріян. — »Полиши лігурійця, бо инакше, клянусь псом, ти будеш каятися.«

»Каятися?« — хрипів управитель. — »Ти будеш каятися, коли тільки цісарь буде тут. Тоді почнеться обрахунок з обмовниками, з безсоромними людьми, що порушують домовий спокій, з легковірними простаками...«

»Чоловіче... чоловіче,« — перебив Адріян упра-

вителиві, не спалахуючи, суворо й грізно. — »Ти не знавш, з ким ти говориш.«

»О, я знаю тебе . . . я знаю тебе аж занадто добре. Але я . . . я. Маю я тобі сказати, хто я?«

»Ти дурень,« — відповів володарь, порушуючи зневажливо плечима. Потім додав зимно, шляхетно, майже байдуже: »Я — цісарь.«

При цих словах рука управителя опустила хітон напів задушеного торговця річами мистецтва.

Мовчки дивився він непорушно де-кільки хвилин в обличчя Адріяна. Потім здригнувся раптом, перехилився назад, видав голосний горловий згук, якому нема імени, і впав спиною на підлогу, як скеля, позбавлена рівноваги землетрусом.

Кімната загуділа від цього падення.

Адріан перелякався, побачивши, що він лежить непорушно біля його ніг, похилився до нього, не стільки із співчуття, як для того, щоб подивитися, що можна ще тут зробити; він же займався також і лікарською вмілістю.

Коли він підняв руку лежачого на підлозі, щоб полапати його пульс, до кімнати кинулась Арсіноя.

Вона прислухалась, затримавши віддих, до останніх слів противників, почула падення свого батька й впала тепер при боці нещасливого проти Адріяна.

Побачивши по його перекривленому, синьому обличчі, що тут сталось, вона вибухла поривчастим риданням.

Її маленькі брати й сестри прибігли слідом за нею, і почувши, що їх люба сестра плаче, почали те ж саме, зпочатку не знаючи, чому Арсіноя плаче,

а потім від жаху, побачивши на підлозі свого непорушного батька із скорченим обличчям.

Для цісаря, який сам не мав ніколи сина ані доньки, не було нічого гіршого, як плач дітей. Але він зносив плач і зойки навколо себе, поки добув певність відносно стану чоловіка, що лежав на підлозі.

»Він мертвий«, — промовив по де-кількох хвилинах. — »Закрий йому обличчя хусткою, Масторе.«

Арсіноя й малі заголосили знов і Адріян подивився незадоволено на них.

Його погляд впав на Арсіною, коштовні одіння якої були побіжно сколені й посшивані, при її поривчастих руках вони розсунулись і висіли як шмаття в пестрім неладі навколо неї; йому були огидні ці пестрі прикраси, що моталися навколо неї й стояли в такій суперечності до її горя, він відвернувся від гарної дівчини й полишив покій нещастя.

Торговець мистецькими річами пішов за ним з огидною усмішкою.

Він сам звернув увагу цісаря на мозаїку в мешканні управителя, і підкреслюючи свою власну сувору чесність, ганебно обвинуватив Керавна, що той пропонував йому купити малюнок, який належав до палати.

Тепер обмовлений чоловік був мертвий і правда ніколи не могла вийти на світ. Це тішило негідника; але ще більш тішила його думка, що Арсіноя не зможе виступити тепер як Роксана й тим самим для нього відкривається нова можливість, здобути цю роль для своєї доньки.

Адріян ішов попереду нього мовчазний і замислений.

Габіній увійшов з ним до його робітні й промовив елґійно:

»Так, великий цезаре, так карають боги суворою рукою вину злочинців.«

Цісарь дав йому договорити до кінця, подивився гостро й допитливо йому в обличчя й промовив тоді поважно й спокійно:

»Мені здається, чоловіче, що я зроблю добре, обірвавши зносини з тобою й давши доручення, які я призначив для тебе, иншому торгорцеві мистецькими річами.«

»Мій цісарю«, — пробурмотів Габіній, — »я справді не знаю...«

»Але мені здається,« — перебив йому володарь, — »що ти намагався обдурити мене й пересунути власну вину на плечі иншого.«

»Я, великий цезаре, я мав би...« — спитав ліґурієць і попелясто-сіра блідість почала зміняти його худе обличчя.

»Ти обвинуватив управителя в злім вчинку,« — відповів Адріян, — »але я знаю людей, і мені відомо, що ні один злодій ще не вмер від того, що його назвали лайдаком. Тільки незаслужена ганьба може одібрати життя.«

»Керавн був товстий, і переляк, коли він довідався, що ти цісарь...«

»Цей переляк може прискорив його кінець,« — перебив йому володарь; — »але мозаїка в мешканні управителя варта мільон сестерцій, і тепер уважно придивившись до тебе, я знаю, що ти не міг би

вдержатися, коли б тобі запропонували купити такий твір, як цей малюнок, однаково на яких умовах. Оскільки я можу посужувати, то Керавн відкинув твоє жадання, щоб передати тобі цей скарб із свого мешкання. Справа стоїть напевно так! Полиши мене тепер. Я хочу бути самий.»

Відступаючи задом з багатьома поклонами, Габіній вийшов, і, бурмотячи безсилі прокльони, повернувся спиною до Льюші.

Новий »прибічний слуга« управителя, стара чорна, Матор, кравець і його невільник помогли Арсіної перенести тіло її батька на подушку.

Невільник закрив Керавнові очі.

Він був мертвий.

Кожний казав це дівчині, що перебувала в розпачі, але вона не хотіла вірити.

Коли вона лишилась са́ма із старою невільницею й вмерлим, вона підняла його тяжке негнучке рамя, і коли вона випустила його з руки, воно впало як олово вниз.

Вона зняла хустку з обличчя мерця, але зараз же накинула її на нього, бо смерть змінила його.

Тоді вона поцілувала зимну руку вмерлого й підвела до нього дітей, щоб вони зробили те ж саме, і промовила, хлипаючи:

»Тепер ми не маємо більш батька; ми ніколи не побачимо вже його.«

Сліпий Геліос полапав тіло й спитав свою сестру:

»Чи він не прокинеться завтра ранком знов? Не скаже тобі припалити собі кучері? Не підніме до себе високо Геліоса?«

»Ніколи, ніколи. Для нього все минуло, все, все.«

При цих словах Матор вступив з доручення свого пана до кімнати.

Вчора він почув від доглядача мостівників потішаючу вістку, що по стражданні й горю тут, на землі, є краще, щасливе, вічне життя.

Він приступив тепер привітно ближче до Арсіної й промовив:

»Ні, ні, діти, коли ми вміраємо, то робимося гарними янголами з пестрими крилами, і всіх, кого ми любили тут, на землі, ми знаходимо знов у доброго бога на небі.«

Арсіноя подивилась незадоволена на невільника й промовила:

»Для чого дурити дітей байками? Батька нема, нема зовсім, але ми пам'ятатимемо й ніколи не забудемо його.«

»Не буває жадних янголів з червоними крилами?« — спитала наймолодша донька вмерлого.

»Я хочу бути янголом!« — скрикнув сліпий Геліос, плескаючи долонями. — »Можуть янголи також бачити?«

»Так, милий хлопче,« — відповів Матор, — »і їх очі особливо ясні, і вони бачать чудово гарні речі.«

»Полиши ці християнські дурниці,« — попросила Арсіноя. — »Ах, діти, коли нашого батька сплять, то від нього не лишиться нічого, окрім малої купки сірого попелу.«

Невільник узяв малого сліпця на руки й прошепотів йому до вуха:

»Вірь тільки мені, ти побачиш його знов на небі!«

Тоді він поставив його знову на ноги, дав Арсіної повний гаманець золота від цісаря й попросив її... бо цього жадав його володарь... щоб вона шукала собі нового приміщення, і по спаленні вмерлого, яке повинно статися завтра, опустила з своїми братами й сестрами Льошію.

Коли Мастер відійшов, Арсіноя відчинила скриню, де біля документів її батька лежали гроші, які Плютарх заплатив за пугар із слонової кости, поклала до неї важкий гаманець цісаря й сказала собі, заливаючись слізми, що вона та діти принаймні на перший час охоронені від злиднів.

Але куди вона мала податися з малими?

Де вона могла негайно знайти приміщення для них?

Що мало бути з ними, коли все, що вони мали, буде витрачено?

Дяка богам! Вона ж не була полишена сама! Вона ж мала приятелів!

У Полюкса вона могла знайти оборону й любов, у пані Доріс материнську пораду.

Вона не була цілком полишена, і скоро, скоро вона могла виплакати на грудях свого друга!

Вона витерла швидко свої очі й змінила останні рештки свого перебрання на темне одіння, в якому вона ходила до фабрики палірусу. Винявши шнурки перлів із свого гарного волосся, подалась вона у двір до хатини воротаря.

Тепер вона була лише де-кільки кроків віддалена від неї.

Чому не стрибали їй назустріч? Чому вона

не бачила квітів і птахів на вікнах? Чи вона не помиляється, чи вона бачить це у сні, чи злі духи граються з нею?

Двері милої привітної хатини були широко відчинені й кімната цілком порожня. Ані забутого начиння, ані листка з квітів на підлозі, бо пані Доріс по свому звичаю вимела ті небагато кімнат, в яких вона в мирі посивіла, так чисто, ніби вона мала завтра перенестися знов сюди.

Що сталося тут?

Куди подались її приятелі?

Великий страх охопив її, цілий біль покинутости напав на неї, вона сіла на камінній лавці перед хатиною воротаря, щоб чекати на її мешканців, які мусіли вернутися. Сльози наповнили знов її очі й падали важкими краплями на руки, зложені на колінах.

Вона сиділа ще тут, і думала про Полюкса й про щасливий ранок минулого дня й її серце сильно стукало, коли до полишеного будинку наблизилась юрба мулярських невільників.

Майстер, який ішов попереду їх, зажадав, щоб вона встала з лавки, і відповів на її запитання, що малий будинок має бути усунуто, а воротарь із жінкою, звільнені з своєї служби, видалені й відійшли з цілим своїм майном.

Куди подалась Доріс із своїм сином, ніхто не знав.

При цім повідомленні вона відчула те, що відчуває корабельник, якого судно наскочило на камінь, і який з жахом відчуває, як дошки й бальки під ним розсуваються й розпадаються.

Як завжди, коли вона почувала себе занадто слабкою, щоб допомогти собі самій, подумала вона найперше про Селену й рішила поспішати до неї, щоб спитати її, що вона має почати й що буде з нею й з дітьми.

Вже почало темніти.

Вона пішла швидко назад до свого мешкання, витираючи від часу до часу сльози пеплюмом, щоб узяти серпанок, без якого вона не зважувалась показатися так пізно на вулиці.

На сходах, з яких молосець скинув її сестру, стрінула вона чоловіка, який біг кудись. В напів-темряві їй здалось, що він подібний до невільника, якого вчора купив її батько; але вона не зважала на нього, бо мала так багато іншого в голові.

В кухні сиділа стара чорна й навколо неї по-присідали діти. Біля огнища сидів пекарь і різник, яким її батько був винен добрі суми і які хотіли зажадати тепер їх заплати, бо сумна вістка має швидчі крила, ніж добра, отже вони вже чули про смерть управителя.

Арсіноя сказала подати собі світло, попросила їх почекати, і вступила до кімнати не без страху перед тілом чоловіка, якому вона небагато годин тому гладила щоки й ласкаво заглядала в очі.

Як рада була вона, що могла заплатити борги вмерлого й урятувати його чесне ім'я!

Упевнено виняла вона ключ із своєї торбинки й наблизилась до скрині.

Що це було?

Вона знала цілком добре, що вона, відходячи, замкнула її, і все ж таки скриня стояла тепер ши-

роко відкрита. Відхилена кришка висіла криво на одній завісі, друга була зламана.

Жах, страшне підозріння заморозило її кров.

Лямпа тремтіла в її руці, коли вона похилилась над місцем, яке мало хоронити все, що вона мала.

Тут лежали старі писання дбайливо скручені, одно біля другого, але обидва гаманці з золотом Плютарха й цісаря зникли.

Вона підняла один звиток по другім. Тоді викинула їх усіх із скрині так, що дно було вільне від них... але золото справді зникло, його не було ніде.

Новий невільник зірвав віко скрині й украв ціле майно сиріт чоловіка, який узяв його в свій дім, щоб задовольнити свою суєтність.

Арсіноя крикнула голосно, покликала пекаря й різника, оповіла їм, що сталося й благала їх гнатись за злодієм, а коли вони слухали її, порушуючи недовірливо плечима, вона поклялась, що вона говорить правду й пообіцяла заплатити їм борг своїми та батьковими прикрасами, не зважаючи на те, чи вони зловлять невільника чи ні.

Вона знала імя торговця невільниками, у якого Керавн купив самійця, і сказала його занепокоєним ремісникам. Вони полишили її врешті, щоб переслідувати зараз злодія, що втік.

Арсіноя лишилася знов сама.

Вона не плакала, але по ній пробігав мороз, і ледви тямлючи себе від страху й хвилювання, схопила вона серпанок, накинула його на голову й побігла через двір та по вулиці до своєї сестри.

То певно, від появи Сабіни в палаті на Льошії добрі духи зникли з неї.

ТРИДЦЯТЬ ТРЕТІЙ РОЗДІЛ.

На цілком темнім місці біля стіни саду вдови Пуденса стояв цинічний філософ, який так неприязно стрінув Антіноя, і боронився тихо й палко проти закидів другого чоловіка, який був одягнений, як і він самий, у розідраний плащ, мав жебрацьку торбу й, здавалося, належав до його товаришів.

»Не заперечуй,« — казав цей, — »що ти належиш до християн.«

»Але вислухай же мене,« — попросив другий з притиском.

»Я не потрібую нічого слухати, бо я бачу тебе вже в десятій раз, що ти прокрадаєшся на їх збори.«

»Чи я це заперечую? Чи я не признаюсь отверто, що я шукаю правди всюди, де мені мерехтить лише надія знайти її?«

»Як той єгиптянин, який хотів зловити чудодійну рибу й закидав свій гачок нарешті навіть у пісок.«

»Цей чоловік поводився розважно.«

»Дивись.«

»Якась дивна річ знаходиться не там, де її всі шукають. При полюванні за правдою неможна боятися багна.«

»І християнська наука є мабуть такі багністі нетри.«

»Що до мене, то ти можеш називати її так.«

»Отже дивись, щоб ти не загруз у таким багні.«

»Я буду стерегтися.«

»Недавно ти казав, що там були й добрі люди.«

»Так, де-які. Але інші! Вічні боги! Самі невільники, жебраки, зубожілі ремісники, низький люд, невивчені, нефілософські голови й маса жінок.«

»Отже уникай їх!«

»Це ти найменше повинен мені радити.«

»Як ти це розумієш?«

Другий присунувся ближче до свого товариша й спитав його тихо:

»Звідки гадаєш ти, беру я гроші, якими я плачу за нашу їжу й мешкання?«

»Поки ти не крадеш, мені це байдуже.«

»Коли мені забракне грошей, ти вже спитаєш про це.«

»Напевно ні. Ми боремося за чесноти й повинні робити все, щоб зробити себе незалежними від природи й її вимог. Але инколи, розуміється, вона домагається свого. Отже, кажи, звідки береш ти гроші?«

»Тих, що там у середині, пече в гаманці. Обдарувати бідніших є їх обов'язком і справді — це їх приємність. Отже вони дають мені що-тижня декільки драхм для мого убогого брата.«

»Пфуй, ти ж єдиний син свого вмерлого батька.«

»,Всі люди брати' — говорять християне, отже я можу, не брешучи, називати тебе своїм братом.«

»Отже, про мене, іди до середини,« — засміявся другий і штовхнув свого товариша в плечі. — »А що було б, коли б я пішов з тобою до християн? Може вони дадуть мені також тижневу платню для мого голодного брата, тоді ми зможемо мати подвійні обіди.«

Циніки засміялися голосно й розлучилися. Один пішов до міста назад, другий до саду вдови християнки.

Арсіноя ввійшла до саду вже раніш нечесного філософа; воротарь не затримав її й вона подалась до дому пані Ганни.

Чим ближче підходила вона до своєї ціли, тим пильніше міркувала вона, як би, не лякаючи хворої сестри, оповісти їй про страшні речі, про які вона все ж таки колись мусіла б довідатися. Її страх був не менший, ніж сум.

Коли вона згадувала останні дні й усе, що сталося протягом їх, їй здавалось, ніби вона була причиною нещастя своєї родини.

По дорозі до Селени вона не могла пролити ані сльози, але не могла стриматися, щоб не стогнати стиха. Якась жінка, що йшла кавалок дороги поруч неї, гадала, що вона має сильний фізичний біль, і коли дівчина пройшла повз неї, вона подивилась на неї з щирим співчуттям; зойк молодого, самотного сотворіння згучав так жалібно.

Раз Арсіноя спинилась по-середині дороги й хотіла замість того, щоб звернутися до Селени й просити у неї поради, відвідати Полюкса й просити у нього помочи. Думка про коханого пробила до її страждання й турбот, до закидів, які вона ро-

била собі, і до її неясних, позбавлених ґрунту плянів, які намагалась укласти на будуччину її голова, непривичаєна цілком до важкого міркування.

Він був добрий і напевно готовий допомогти, але дівоча соромливість не давала їй піти до нього так пізно, та й як могла б вона знайти його й його батьків?

Місце побуту її сестри було їй добре відоме й ніхто не міг зрозуміти краще її становища й дати розважнішої поради, ніж розумна Селена.

Отже вона не вернулася назад, а намагалась дійти можливо скорше до своєї цілі й стояла тепер перед хатиною в саду.

Раніш, ніж одкрити двері, обміркувала вона ще раз, як могла б підготувати Селену й оповісти її про страшну подію. При тім перед її внутрішнім оком виникло живо те, що сталося, й вона заплакала знов.

Перед нею й позаду неї до саду вдови Пуденса входили чоловіки й загорнуті жінки, по двох по троє й більшими ґрупами.

Вони поприходили з варстатів і писарень, з маленьких хат в ближніх вулицях і з найбільших та найкращих домів на головній вулиці. Кожний з них, заможний купець, як і невільник, що не мав навіть власного грубого кителя чи злиденного хвартуха на тілі, входив сюди поважно й з певною гідністю. Хто стрічав за воротами иншого, той вітав його як приятеля. Пан давав слугі, невільник своєму володареві братський поцілунок, бо громада, до якої належали всі вони, була одно тіло, одушев-

лене духом Христа, кожний член якого користався однаковою повагою, хоч і як ріжні були дари духа й тіла та світське майно, якими вони володіли.

Перед богом і Христом стояв багатий власник корабля й сивобородий мудрий вчений не вище, ніж беззахисна вдова та нерозумний скалічений невільник.

Але все ж таки члени цієї громади схилялись перед одним нижче, ніж перед другим, бо особливі дари, які прикрашували визначних християн, були дари божої ласки; їх визнавали охоче й вони здавались гідними поваги, коли відносились до внутрішніх прикмет людини.

В неділю, день воскресення Христа, всі християне без виїмку відвідували звичайно сходи́ни для божої служби.

Сьогодні в середу прийшов, хто міг, на вечерю любови до віллі Павліни. Вона сама мешкала в місті й поставила до розпорядимости єдиновірцям своєї частини міста святочну залю своєї віллі, що могла вмістити багато соток людей.

Властива служба божа відбулась ранком.

По праці дня християне збирались за одним столом, щоб спільно вечеряти . . . в інші часи . . . щоб одержувати причастя.

По заході сонця сходилися на нараду також старіші, діякони й діяконіси громади, яких більшість при світлі дня займалася своєю працею.

Павліна, вдова Пуденса, сестра будівничого Понтія, була дуже заможна жінка, а при тім обачна господиня, яка не вважала себе в праві значно зменшувати спадщину свого сина. Цей син

перебував у Смирні, де він брав участь у підприємстві свого дядька, й уникав Александрії, бо йому не подобались звязки його матери з християнами. Павліна боязко стереглась зачіпати капітал призначений для нього і витрачала на прийняття своїх єдиновірців не більше, ніж інші заможні члени кола, що збиралось в її домі. Заможні приносили більше, ніж вони сами потрібували, бідніші були завжди пожадані гості й не чули себе обтяженими добродійством, яке їм робилось; бо їм часто говорилося, що їх господарь не людина, а Христос, який кличе до себе кожного, хто вірить у нього.

Наближалась година, коли пані Ганна повинна була йти на сходи своєї єдиновірців.

Їй неможна було не бути там, бо вона належала до діяконіс, яким було доручено поділяти милостиню й дбати про хворих.

Безшумно готувалась вона до виходу, поставила дбайливо лампу за кухлем з водою, щоб не сліпила Селену, і доручила Марії давати хворій точно ліки.

Вона знала, що її плеканка намагалась вчора одібрати собі життя, й догадувалась про причину цього вчинку, але вона не випитувала у неї нічого й турбувала можливо менше дівчину, яка багато спала й мріяла з відкритими очима.

Старий лікар дивувався її добрій натурі, бо по паденні у воду гарячка зникла й нога тільки незначно погіршилась.

Ганна могла сподіватися найкращого для Селени, коли якийсь непредбачаний випадок не затримає одужання.

Щоб запобігти цьому, нещасливу не полишали ніколи саму, і Марія перенеслась охоче до своєї приятельки, щоб заступати її, коли вона виходила з дому.

Збори старіших і опікунів убогих вже почалися, коли пані Ганна взяла таблицю до писання, на якій було назначено, що вона роздала в останнім тижні бідним з дорученої їй суми. Вона привітала хвору й Марію приятними поглядами й прошепотіла до неї:

»Я згадаю тебе в своїй молитві, ти вірна душе. В шафці знайдеш ти дещо проти голоду. Цього там небагато, бо тепер треба бути ощадними; останні ліки були такі дорогі.

В маленькім передпокої горіла лямпка, яку Марія запалила незабаром потім, як стемніло. Вдова спинилась перед нею й подумала, чи не загасити її, щоб заощадити оливу.

Вона вже підняла маленькі кліщі, що висіли на держальці світильника, щоб загасити полум'я, коли почула легкий стукіт у двері. Раніш, ніж вона могла спитати, хто прийшов так пізно, двері відчинились і Арсіноя вступила до передпокою.

Її очі були все ще повні сліз і вона ледви могла знайти слова, щоб відповісти на привітання пані Ганни.

»Що сталося з тобою, моя дитино?« — спитала християнка стурбовано, помітивши при світлі лямпки, яка сумна й заплакана була дівчина.

Арсіноя не могла де-кільки хвилин нічого від-

повідати. Врешті вона збрала сили й скрикнула із слізми:

»Ах, пані Ганно, тепер всьому кінець; наш бідний батько, наш бідний батько...«

Вдова догадалась, який удар вразив сестер, і турбуючись за Селену, вона перебила Арсіної, що скаржилась їй, і промовила:

»Тихо, тихо, моя дитино, Селена не повинна чути тебе. Ходім зо мною на двір, там ти можеш оповісти мені все.«

Перед дверима її хати пані Ганна обняла Арсіною, поцілувала в чоло й промовила:

»Ну, тепер говори й довір мені все, як своїй матері чи сестрі. Бідна Селена ще занадто слаба, щоб радити чи помагати вам. Май мужність. Що сталося з вашим батьком?«

»Він дістав удар, умер, умер,« — скаржилась дівчина.

»Бідна, мила сирото,« — промовила вдова при-тишеним голосом і міцно обняла Арсіною.

Якийсь час дівчина плакала на її грудях. Тоді вдова сказала:

»Ну, дай мені тепер руку, моя доню, і скажи мені, як це сталося так хутко. Твій тато був ще вчора здоровий, а тепер? Так, моя дівчино, життя поважне, ви мусите це зазнати в молодих літах. Я знаю, ви маєте ще шестеро малих братів і сестер, і незабаром вам може бракуватиме найбільш потрібного. Це не є ганьба. Я напевно ще бідніша, ніж ви, і все ж таки я сподіваюся з божою помічю дати вам раду, а може навіть і допомогти. Все, що я тільки можу, буде зроблено, але перш усього я

повинна знати, в яким становищі перебуваєте ви й чого ви потрібуєте.»

Голос християнки був такий приязний, втішний і повний надії, що дівчина охоче послухалась її й почала оповідати.

Зпочатку справді її стримувала гордість признатися, які бідні й позбавлені всіх засобів були вони; але запитання пані Ганни виявили незабаром правду, і коли Арсіноя помітила, що вдова пізнала ціле нещастя її родини та що тепер не потрібно більш ховати, як стоїть справа з нею та з дітьми, вона піддалась бажанню улегчити душу признанням і змалювала отверто й не стримуючись становище своїх братів і сестер жінці, яка уважно її слухала.

Вдова спитала про кожного з них і кінчила запитанням, хто доглядає тепер дітей в часі відсутності Арсіної.

Почувши, що стара невільниця, якій доручено доглядати дітей, квола й напів сліпа, вона похитала з сумнівом головою й промовила рішучо:

»Тут потрібна швидка поміч. Ти повинна також хутко вернутися до малих. Твоя сестра не повинна ще нічого знати про смерть вашого батька. Коли ваша доля буде в певній мірі забезпечена, ми підготуємо її повільно до того, що сталося. Ходім тепер зо мною, бог урядив так, що ти прийшла сюди у відповідний час.»

Пані Ганна відпровадила Арсіною до віллі Павліни, а саме зпочатку до маленької кімнати побіч передпокою, в яким діяконіси скидали звичайно серпанок, а зімовими вечорами також і

тепліше покриття. Там була дівчина сама й забезпечена від цікавих запитань, які мусіли завдавати їй біль.

Ганна попросила її почекати й подалась зараз до своїх товаришок по урядуванню.

При тім вона мусіла пройти через покій, де найстарші та діякони відбували нараду.

Голова пресбітерів, єпископ, сидів на вищій стільці при кінці, подовгастого столу, праворуч і ліворуч від нього сиділо де-кільки старих чоловіків. Де-які з них, здавалось, були жидівського й єгипетського походження, більшість же була грецького походження. У перших особливо кидалось в очі розумне чоло, у останніх блискучі мрійні очі.

Ганна пройшла повз мужчин, з повним поваги привітанням, до сусідньої кімнати, де чекали діяконіси, бо жінкам не було дозволено бути присутніми при нараді старіших.

Коли двері зачинились за Ганною, єпископ, гарний старий з білою бородою, підняв свої добрі очі, подивився де-кільки хвилин на кінці своїх піднятих пальців і потім відповів пресбітерові, який зголосив до хрещення значну скількість людей, що від року були посвячені в науку віри християн, так:

»Більшість запропонованих тобою катехуменів напевно щиро віддані Спасителеві. Вони вірять у нього й люблять його. Але чи дійшли вони до того освячення, до того новонародження в Бозі, яке тільки дає нам право прийняти їх шляхом хрещення до овець нашого доброго пастуха? Стережімся паршивих овець, що псують цілу отару! В останніх

роках справді не бракувало таких, яких ми прийняли до себе й які зробили ганьбу імені християн. Чи маю я навести вам приклади? От був у Ракоті один єгиптянин. Здавалось, лише небагато людей боролось так ревно за прощення гріхів, як він. Він міг постити багато днів, і все ж таки коли його охрестили, він вламався до крамниці золотаря. Його засудили на смерть, і перед своїм кінцем він сказав покликати мене до себе й признався, що він у попередні роки заплямив свою душу розбишацтвом і многократним убиттям. Він сподівався добути прощення своїх гріхів через акт хрещення, через окунення в воду, а не глибоким каяттям, не через відродження до чистого, святого життя. Свій новий злочин він поповнив у добрій вірі, бо упевнено сподівався, що він і цього разу може числити на безмежну ласку нашого Спасителя. Інші, що мали поняття про омовення, які треба відбути при посвяченні в глибокі таємниці поганських містерій, вважали хрещення за певного рода очищення, за містичний акт, що приносив щастя, а в кращім випадку очищав душу, і тислися до нього. Тут у Александрії число цих заблуканих особливо велике; бо де ж знайдеться кращий ґрунт для кожного забобону, ніж у цім осідку замалої й завеликої філософської освіти, культу Серапіса, астрономії, містичних спілок, духовидців, заклинателів демонів та легковірря, сполученого з невіррям. Отже стережіться давати хрещення тим, які вважають його оборонним засобом чи чином, що приносить щастя. Подумайте про те, що та ж сама вода, яка помагає освяченим серцям проки-

нутися до блаженого життя, мертвить нечисті душі . . . Ти маєш слово, мій Іренею.»

»Я хотів лише сказати,« — почав молодший християнин названий так, — »що ми в останнім часі стрічаємо між катехуменами також таких, які тиснуть до нас із низькими намірами. Я маю на увазі нероб, яким подобається наша милостиня. Чи помітили ви цинічного філософа, що його голодного брата ми підтримуємо? Діакон Клеменс довідався тепер, що він є єдиний син свого батька...«

»Роздивімся в цій справі докладніше, коли ми говоримо про милостиню,« — відповів єпископ. — »Є прохання багатьох жінок, які хотіли б, щоб їх діти були охрещені. Ми не можемо рішати тут цього питання, бо воно належить до найближчого синода. Воно занадто поважне, щоб наші малі збори могли рішати його. Що до мене, то я був би готовий задовольнити прохання цих матерей. Бо в чім полягає остання мета християнського життя? Я гадаю, в тім, щоб воно відповідало цілком прикладові Христа. А він? Чи не був він між мужами мужем, між юнаками юнаком, між дітьми дитиною? Чи не освятило його існування кожний вік життя, а особливо дитячий вік? Він наказав приводити до себе діток і пообіцяв їм небесне царство. Чому маємо ми виключати їх і відмовляти їм хрещення?«

»Я не поділяю твого погляду,« — відповів один пресбітер з високим чолом і глибокими очима. — »Ми повинні справді йти за прикладом Спасителя, але хто вступає на його шлях, той повинен це робити лише по вільному вибору, з любови до

нього й освятивши свою душу. Чим має бути відродження по ледви початім житті?»

»Твоя промова,«— зауважив єпископ, —»стверджує тільки мою думку, що це питання належиться до значно більших зборів. Отже скінчимо наради відносно цього пункта, й перейдемо до обговорення справи допомоги убогим. Поклич сюди жінок, мій Юстине.»

Діяконіси вийшли до покою й сіли при нижнім кінці столу.

Павліна, вдова Пуденса, сіла проти єпископа, по середині між іншими жінками. Вона довідалась від ласкавої опікунки Селени, в яким тяжкім становищі перебували діти вмерлого Керавна, й пообіцяла Ганні допомогти їм.

Діякони склали зпочатку справоздання про свою діяльність на користь убогих.

По них дозволено було говорити жінкам.

Павліна, висока струнка жінка з трохи поси-вілим волоссям, виняла з свого простого одіння з незвичайно доброї й м'якої білої вовни табличку, поклала її перед собою, підняла повільно очі й промовила, дивлячись на голову:

»Вдова Ганна має оповісти нам одну сумну історію, до якої я прошу вашого співчуття. Ти матимеш ласку дати їй слово.»

Павліна, здавалось, почувалася між своїми братами як господиня. Вона виглядала хворовито. Риса болю не полишила ніколи її уст, під її очима були завжди синюваті тіни, але в її голосі було щось рішуче й суворе, і її погляд зовсім не був м'який і здобуваючий.

По її мові оповідання пані Ганни згучало як ніжний спів. Вона представила відмінне ество обох сестер так любовно, ніби вони обидві були її доньками, і кожна в свій спосіб заслуговувала співчуття. З скаргою, що зворушувала присутніх, говорила вона про малих, полишених, на поталу злидням відданих сиріт, між якими знаходиться гарний сліпий хлопчик. Тоді вона закінчила свою промову, кажучи:

»Друга донька управителя має шіснадцять років, вона така гарна, що її не мине жадна спокуса, і вона мусить тепер годувати й доглядати шестеро молодших братів і сестер. Чи можемо ми не простягти їй помічної руки? Ні, ні, як певно те, що ми любимо Господа, ми не повинні робити цього. Ви годитеся зо мною? Отже добре, тоді не треба проволікати часу з допомогою. Друга донька вмерлого Керавна є тут у домі, бо завтра ранком діти мусять полишити палату на Льошії, і тим часом як я промовляю тут, вони перебувають без догляду.»

Ці добрі слова християнки впали на добрий ґрунт, і пресбітери та діякони рішили закликати зібрану при вечері любови громаду до допомоги дітям.

Найстаріші мали ще дещо обговорити, і таким чином Ганна та пані Павліна одержали доручення звернутися до заможних членів громади й просити їх, щоб перебрали опіку над сиротами Керавна.

Бідна вдова відпроварила спершу свою заможну господиню й приятельку до кімнати, де чекала Арсіноя із зростаючою нетерпеливістю. Вона виглядала більш бліда, ніж звичайно, але не зважаючи на її заплакані, звернені на підлогу очі, вона

була така гарна, така зворушливо гарна, що її вигляд змякшив серце Павліни.

Вона мала двоє дітей, окрім сина — одну єдину доньку. Вона вмерла молодою, ледви розквітлою дівчиною, і Павліна згадувала її в кожному годину свого життя. Задля неї вона охрестилась і зробила своє існування довгим рядом тяжких жертв. Вона намагалась з усіх сил бути доброю християнкою, вона була жертволюбна, взяла на себе добровільно тяжкий хрест, і хоч була хворовита й любила тишу, зробила принаймні свою віллію, яку відвідувала що-дня, осідком неспокою; для неї не могло бути замкнено небесне царство, а там вона сподівалась побачити знов свою невинну доньку.

Арсіноя нагадувала їй її Гелену, яка була розуміється далеко не така гарна, як дитина управителя, але її образ набув у вірнім серці матери нові, осяяні форми.

Від того часу, як її син полишив її дім і подався на чужину, вона часто питала себе, чи не було б добре взяти до себе якесь молоде ество, прихилити до себе, виховати християнкою й принести Спасителеві в подарунок.

Її донька вмерла поганкою, і Павліна дуже боялась, що її душа загинула, та що її власне стремління та змагання о божу ласку не доведе її до цілі, яка перебувала по тім боці могили.

Жадна жертва не здавалась їй завеликою, щоб набути для своєї дитини блаженство, і коли вона стала проти Арсіної й дивилась на неї зворушена й повна здивування, у неї виникла думка, яка дуже хутко дозріла до постанови.

Вона хотіла здобути це миле єство для Спасителя і в довгих молитвах благати його визволити душу її бідної дитини за Арсіною.

Їй було на душі так, ніби вона заключила договір з Богом, і в згоді з ним підійшла до дівчини й спитала її:

»Ти цілком сама, зовсім без родичів?«

Арсіноя похилила голову, стверджуючи її запитання, а Павліна питала далі:

»І ти зносиш свою втрату з покорою?«

»Що то значить покора?« — спитала дівчина несміливо.

Ганна поклала руку на рамя вдови й прошепотіла до неї:

»Вона поганка.«

»Я знаю це,« — відповіла Павліна коротко, і промовила приязно але рішучо:

»Ти й твої брати та сестри втратили батька й дах над головою. В моїм домі, у мене знайдеш ти нову родину; за це я не жадаю від тебе нічого окрім твоєї любови.«

Арсіноя подивилась здивовано на цю горду жінку. Вона не могла ще відчувати до неї прихильності й не усвідомила собі ще, що від неї жадали єдиного дару, якого не може постачити по наказу найліпша воля й найбагатше любовю серце.

Павліна не чекала її відповіді, але кивнула Ганні, щоб вона йшла за нею до громади, яка зібралась на вечерю любови.

Чверть години пізніше обидві жінки вернулись назад.

Діти управителя були забезпечені. Де-яких хо-

тіли охоче взяти дві чи три родини. О сліпого Геліоса змагалось багато привітних господиць, але даремно, бо Ганна полишила за собою право принаймні на перший час взяти нещасливого хлопця до себе на виховання. Вона знала, як любила його Селена, і сподівалась сильно вплинути його присутністю на охоловіше й знеохочене серце своєї плеканки.

Арсіноя не противилась зарядженням жінок. Вона подякувала навіть їм, бо вона почувала тепер знов міцний ґрунт під ногами, але вона відчула зараз, що він буде засіяний гострими камінцями.

Думка про розлуку з своїми братами й сестрами жорстоко мучила її й не полишала її ані хвилини, тим часом як пані Ганна провозжала її сама на Льошію.

Наступного ранку добра приятелька з'явилась знов і відпроварила її з групою малих до міського дому Павліни.

Спадщину управителя поділили між себе його вірителі; тільки скриню з документами було віднесено за дівчиною до її нового дому.

Година, в яку було розірвано міцно злучене коло дітей і відведено їх одно сюди а друге туди, була найгіршою, яку Арсіноя зазнала колись чи мала перебути в пізніших роках.

ТРИДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ РОЗДІЛ.

Біля Цезареума, палати, в якій мешкала Сабіна, був гарний сад. Бальбіля перебувала охоче в нім. Ранком двадцять девятого грудня сонце світило особливо ясно, небо й його безмежне дзеркало, море, сяяли глибокою блакитю, яку було годі змалювати, пахощі цвітучого куща тяглись до її вікна ніби запрошуючи, щоб полишила кімнату. Вона вийшла сьогодні на свою лавку, що була поставлена на сонці й трохи затінена акацією.

Це затишне місце було відокремлено кущами від найбільш уживаної дороги. Ті, що проходили тут і не шукали Бальбілі, не могли помітити її тут, а вона могла бачити крізь отвір в листю доріжку посипану маленькими мушлями.

Але молода поетка була сьогодні зовсім не цікава.

Замість того, щоб дивитися на зелень, оживлену жвавими птахами, в чисте повітря чи на море, вона дивилась на жовтий звиток папірусу й зазначувала в своїй вірній пам'яті дуже сухі речі.

Вона постановила додержати своє слово й навчитися говорити, писати й віршувати на еолійським діалекті грецької мови. Вона вибрала своїм учителем великого граматика Аполлонія, якого його учні називали »темним«. Твір, який вона поклала

в основу свого стремління, походив із славетної бібліотеки храму Сераліса, яка перевищала своєю повністю велику книгарню Музеума від того часу, як ця значно обгоріла при облозі Брухіюма Юлієм Цезаром.

Той, хто подивився б на Бальбілю при цім занятті, ледви міг би повірити, що вона вчилась.

В її очах чи на чолі неможна було помітити найменшого напруження, і все ж таки вона читала уважно рядок за рядком, не даруючи собі ані слова; але вона робила це не так, як хтось, що сходить на гору з спітнілим чолом, але як хтось, що йдучи на прохід по головній вулиці великого міста, тішиться всим новим і дивним, що він зустрічає.

Натикаючись у своїй книжці на невідомий їй досі зворот мови, вона так тішилась, що плескала руками й тихо сміялась.

Її глибокодумний учитель не бачив ще ніколи такого радісного вчення, як у неї, і це драгувало його, бо для нього наука була поважна річ, а вона, здавалось, жартувала з нею так само, як і з іншими річами, і знесвячувала її тим в його очах.

Просидівши на лавці годину й простудіювавши так на свій спосіб, вона згорнула книгу й встала, щоб трохи відпочити.

Певна, що її ніхто не бачить, вона випросталась і простяглась із приємним почуттям скінченої праці й пішла до отвору в кущах, щоб подивитися, який то обутий чоловік ходить перед нею туди й сюди по широкій дорозі.

Це був претор і все ж таки це був не він. —

Цього Веруса принаймні вона стрінула сьогодні вперше.

Де була усмішка, яка звичайно полихала як діамантові іскри з його веселих очей та миготіла зухвало навколо його уст, де була вільна від зморшок веселість його чола й визиваюче свавільна постава його гарної постаті?

Він ходив туди й сюди з похиленою головою, його погляд горів похмуро й чоло було насуплене, і все ж таки не горе тяжіло на нім.

Чи міг би він инакше, проходячи як-раз повз дівчину, ляснути в повітрі пальцями, ніби хотів сказати: »Хай буде, що буде! Я живу сьогодні й сміюся будуччині в обличчя?«

Але це полишення старої, незалежної легкодумности тревало лише поки розійшлись пальці, якими він ляснув.

Коли Верус проходив знов повз Бальбілю, він виглядав можливо ще більш похмуро, ніж раніш.

Пустотливому дружині її приятельки мусіло щось дуже неприємне попсувати добрий настрій.

Цього поетці було шкода, бо хоч вона й що-дня зносила свавільність претора, вона вибачала йому її завжди за любу форму, в яку він умів одягати кожну нечемність.

Бальбіля хотіла бачити Веруса знов веселим і вийшла через це з свого сховку.

Коли він побачив її, вираз його рис змінився й він гукнув до неї так жваво, як звичайно:

»Вітаю найкращу з гарних!«

Вона зробила вигляд, ніби не пізнає його, і про-

ходячи повз нього, похилила свою кучеряву голову й промовила урочисто низьким голосом:

»Вітаю тебе, Тимоне.«

»Тимон?« — спитав він, хапаючи її за руку.

»А це ти, Верусе?« — промовила вона ніби вражено. — »Я гадала, що ворог людей з Атен полишив Гадес і проходиться тут у саду.«

»Ти добре побачила,« — відповів претор; — »але коли Орфей співає, то танцюють і дерева, муза робить з тяжкого, непорушного камня вакхантку, а коли з'являється Бальбіля, то Тимон обертається зараз у щасливого Веруса.«

»Це чудо не може здивувати мене,« — засміялась дівчина. — »Але чи можна довідатися, який сумовитий дух осяг з таким успіхом відворотний результат і зробив із щасливого дружини гарної Люцілі Тимона?«

»Я буду стерегтися показати тобі цього нелюда, бо з веселої музи Бальбілі могла б легко зробитися сумовита Геката. Зрештою цей підступний демон зовсім близько від нас, бо він знаходиться в цім звитку.«

»Лист цісаря?«

»О ні, лише лист одного жида!«

»Треба припускати — батька гарної доньки?«

»Зле вгадано, зовсім зле!«

»Ти дратуєш мою цікавість!«

»Моя — задовольнена вже цим звітком. Горацій — мудрий, коли він говорить, що не треба турбуватися про майбутні речі.«

»Оракул?«

»Принаймні щось подібне.«

»І це псує тобі цей чудовий ранок? Чи ти бачиш мене колись сумною? І все ж таки мої майбутні дні загрожує віщування... жахливе віщування.«

»Доля мужчин инша, як доля жінок.«

»Хочеш ти знати, що мені пророковано?«

»Що за питання?«

»Отже вважай. Віщування, яке ти почувеш тепер, походить від самої Дельфійської Пітії:

„Ти втратиш, що тобі було найвище

й найдорожче

І з олімпійських ти вершин зійдеш униз

до пороку‘.«

»Це все?«

»Ні, за цим ідуть ще дві потішаючі строфи.«

»Вони згучать?«

„Одначе допитливе око під летючими
пісками

Знаходить з брил трівку будову, мармур

і скелястую основу‘.«

»І ти маєш мужність скаржитися на це віщування?«

»Чи то може гарно бродити по поросі? Тут у Єгипті можна добре зазнайомитися з цим лихом! Чи може мене мають тішити вигляди побити собі ноги на твердім камінні?«

»Що говорять товмачі?«

»Самі дурниці.«

»Отже ти не знайшла правдивого; але я, я бачу зміст цього віщування.«

»Ти?«

»Так, я! Сувора Бальбіля зійде врешті з високого Олімпу своєї неприступності й не буде більш зневажати непохитного ґрунту поклонення її вірного Веруса.«

»О цей ґрунт, цей камінний ґрунт!« — засміялась дівчина. — »Було б розважніше піти на прохід там по поверхні моря, ніж по нім.«

»Спробуй лише!«

»Нема потреби. Луціля попробувала за мене. Твоє вияснення зле. Цісарь дав мені значно краще.«

»Яке?«

»Що я полишу поезію й займусь строгими науковими студіями. Він радив мені астрономію.«

»Звіздознавство,« — повторив Верус за дівчиною й споважнів. — »Будь здорова, найкраща, я мушу до цісаря.«

»Ми були вчора у нього на Льошіі. Як же там усе змінилось! Гарненька хатинка воротаря зникла, веселої праці будівничих та мистців більш не видно, з пестрих варстатів зробились нудні, цілком звичайні залі. Загородки в залі муз мусіли впасти, моє почате погруддя зникло вісім днів тому разом з молодим гонивітром, який так ревно нападав на мої кучері, що я була вже готова віддати їх на поталу...«

»Без них ти не є Бальбіля,« — скрикнув палко Верус. — »Мистець відкидає те, що не вічно гарне, але ми бачимо охоче принадне, що подобається нам разом з іншими дітьми нашого часу. Богинь різбяр може одягати згідно із звичаями поважніших днів та законами свого мистецтва, а смертні жінки, коли

вони розважні, йдуть за приписами моди. Зрештою мені щиро шкода цього зручного, свіжого хлопця. Він образив цісаря, його вигнали з палати й тепер його неможна знайти.»

»О,« — скрикнула Бальбіля, жалкуючи, — »ця бідна, чудова людина! А моє погруддя? Ми повинні шукати різбяра. При нагоді я буду просити цісаря . . .«

»Адріян не хоче нічого чути про нього. Полюкс образив його прикро.«

»Від кого ти знаєш це?«

»Від Антіноя.«

»Його ми бачили також учора,« — скрикнула жваво Бальбіля. — »Коли якійсь людині було дозволено перебувати між смертними в постаті бога, то це — він.«

»Мрійнице!«

»Я не знаю нікого, хто міг би дивитися на нього байдуже. Він є принадний мрійник і риса страждання, яку ми помітили вчора на його обличчі, походить певно від німого болю, який відчуває все довершене, втративши втіху росту й визрівання до втілення ідеалу своєї галузі, бо він же самий уявляє собою цей ідеал.«

Поетка промовила останні слова так захоплено, ніби постать бога стояла перед її очима.

Верус слухав її, усміхаючись.

Тут він перебив їй і грозючи пальцем, промовив:

»Поетко, філософко, наймиліша дівчино, стережись сходити із свого Олімпу до цього хлопчика. Коли фантазія й мрійність сходяться, то утворюється пара, що носить на хмарах і не бачить навіть

у туманній далечині того певного ґрунту, про який говорить твій оракул.»

»Дурниці!« — скрикнула незадоволено Бальбія. — »Для того, щоб закохатися в статую, треба, щоб Прометей одухотворив її спершу духом і вогнем.«

»Инколи справді,« — зауважив претор, — »заступає Ерос місце нещасливого приятеля богів.«

»Справжній Ерос чи фальшивий?« — спитала подражнена Бальбія.

»Фальшивий напевно ні,« — відповів Верус. — »Цього разу він грає роллю тільки приятного нагадувача й заступає місце будівничого Понтія, якого боїться твоя гідна опікунка. Ви ніби розмовляли при веселім гаморі діонісійського свята так поважно, як два сиві філософи, що проходять в стої між учнями, які прислухаються до них.«

»З розважними мужчинами розмовляють розважно.«

»А з нерозважними весело. Як я тіпуюся, що я належу до нерозважних! До побачення, гарна Бальбіле.«

Претор відійшов поспішно.

Перед Цезареумом він всів до повозу й поїхав до Льошії. Керовничий кіньми тримав за нього віжки. Він сам дивився замислено на звиток у своїй руці. Цей містив у собі результат обчислень астронома раббі Сімеона Бен Іохая, який міг засмутити й найлегкодушнішого чоловіка.

Коли цісарь у цю ніч перед святом його народження буде стежити за небом, беручи під розвагу становище зір в часі його народження, то він по-

бачить, що до кінця другої години по-півночі всі сприятливі планети віщуватимуть Верусові гарну долю, щастя й високий стан. Але при наступленні третьої години, запевняв Бен Іохай, лихо й смерть опанують домом його щастя. В четвертій годині його зізда зникне. Що по-за тим ще станеться в цю ніч на небі, то не матиме вже жадного відношення до його долі. Ззізда цісаря переможе його зізду.

З таблиці, долученої до цього листу жида, Верус міг небагато довідатися, але й це стверджувало сказане в листі.

Коні претора бігли швидко, тим часом як він міркував, що йому полишилося робити при цих несприятливих умовах, щоб не відмовитися зовсім від найвищої мети свого честолюбства.

Коли спостереження раббі були слухні, а відносно цього Верус не мав ані хвилини сумніву, то його надія на адоптацію, незважаючи на підтримання з боку Сабіни, мусіла зникнути назавжди.

Як міг вибрати Адріян своїм сином і наступником чоловіка, якому було призначено вмерти поперед нього?

Як міг чекати він, Верус, що цісарь злучить свої щасливі зорі з зорями иншого, що віщують смерть?

Ці міркування не провадили його нікуди далі, й все ж таки він не міг увільнитися від них, аж поки його керовничий кіньми раптом стримав їх на краю їздового насипу, щоб дати дорогу процесії послів єгипетських жреців, які йшли на Льошію.

Міцний рух, яким його слуга опанував палкими

звірятами, викликав його одобрення й збудив у нім думку сміливо хопитися за шпицю долі.

Коли посли жреців не затримували їх більше, він наказав керовничому коней їхати повільно, бо хотів мати час на міркування.

»До третьої години по-півночи,« — сказав він до себе, — »все йде як найкраще, по четвертій на небі відбуваються ще тільки речі, які до мене не мають найменшого відношення. Розуміється! Навколо мертвого лева бавляться овечки, а осел штовхає його навіть копитом, коли він ще хворий. В короткім часі між третьою й четвертою годиною скупчуються всі зловісні знаки. Вони зявляться; але« — і з цим »але« до претора ніби прийшло просвітлення, — »чи цісарь потребує їх бачити?«

Серце занепокоєного чоловіка почало стукати сильніше, його мізок почав працювати пильніше, й він наказав керовничому кіньми дати круга, бо потребував більше часу, щоб дати зрости й визріти думкам, які зародились у нім.

Верус не був крутій.

Він проходив легким кроком, безтурботно, крізь головні двері й зневажав дорогу крізь задні двері.

Тільки для найбільшої мети свого життя він був готовий відмовитися від своїх нахилів, своєї приємности та своєї гордості, і користатися безоглядно кожним засобом. Задля неї доконав він уже дещо, чого йому було шкода, а хто краде одну овечку з отари, у того підуть за нею напевно й інші. За першим негідним вчинком, який доконує чоловік, іде слідом другий і третій.

Те, що Верус постановив тепер урядити, вважав

він звичайним способом оборони. Треба ж було тільки відтягти цісаря на годину від довільного заняття, спостереження зір!

Було тільки двоє людей, які могли допомогти йому при цім: Антіною і невільник Мастор.

Він думав зпочатку про останнього; але яцигієць був щиро відданий своєму панові і не дав би підкупити себе. А потім! Тху! Йому зовсім не лицувало робити спільні справи з невільником.

Від Антіноя він міг сподіватися ще менше помочи.

Сабіна ненавиділа улюбленця свого дружини, і задля неї Верус ніколи не ставився особливо приязно до бітинійця... Йому здавалось також, що цей тихий, мрійний хлопець уникав його. Тільки може погрозами можна було б спонукати улюбленця, щоб зробив йому послугу. У всякім разі перш усього треба було відвідати Льошію й роздивитися там.

Коли цісарь був у добрім настрої, то може можна було б спонукати його, щоб з'явився в другу половину ночі на учті, яку Верус мав урядити, для попереднього святкування свого дня народження, і на якій можна було б почути й побачити дещо гарне.

Могло статися також багато сприятливих і помічних випадків.

Обчислення раббі віщували ж і без того йому щастя протягом найближчих років.

Веселий і безтурботний, ніби його будуччина була соняшна й безхмарна, дивився він навколо, висідаючи з повозу в недавно вимощенім дворі

й наказуючи відпровадити себе до передпокою цісаря.

Адріян жив уже не як будівничий з Риму, але мав свою резиденцію у відновленім замку як володарь світу.

Він показався александрійцям і його прийняли з великою радістю й нечуваними виявами пошани.

Радість з нагоди цісарських відвідин була помітна всюди й виявлялась инколи в дуже пересадних формах. Рада постановила навіть називати від нині »Адріаном« місяць грудень, у яким місто мало честь вітати імператора.

Цісарь мусів приймати одну депутацію по другій, уділяти авдієнцію за авдієнцією, а наступного дня мали початися вистави, обходи та игрища, які мали виповнити багато днів, чи, як висловлювався Адріян, загрожували вкрасти йому добру сотку годин.

При тім володарь все ж таки знаходив час до полагоджування всіх державних справ та до запитування вночі зір, яка доля стоїть перед ним та державою в усіх частинах наступного року.

Палата на Льошії змінила цілком свій вигляд.

На місці веселої хатини воротаря стояло тепер велике шатро з розкішної пурпурової матерії, де перебувала цісарська прибічна сторожа.

Насупроти нього було поставлено друге шатро, де містилися ліктори й післанці.

Стайні були повні коней. Улюблений кінь Адріана, шляхетний жеребець Борисфен, що вже занадто довго відпочивав, тупав нетерпеливо по долівці особливого переділу, біля якого були умі-

щені в хутко вибудованих загородках та будках цісарські вижелі та пси до полювання на диких свиней і зайців.

У великій простороні першого двора перебували солдати. Біля стін його сиділи, зігнувшись, єгиптяне, греки й жиди, чоловіки й жінки, які хотіли передати свої прохання володареві. Повози віздили й виїздили, комірні та інші урядовці входили поспішно й виходили. В передпокої було повно мужчин з поважних кол громадянства, які сподівалися, що цісарь прийме їх на авдієнції. В жаднім покої не бракувало невільників, які подавали чекаючим відсвіження чи стояли навколо без діла; урядовці із скрученими писаннями під раменем входили з зовнішніх покоїв до внутрішніх, чи виходили з палати, щоб виконати зарядження своїх начальників.

Передвірок муз перетворився в святкову залу.

Палій, що був тепер з доручення цісаря в дорозі до Італії, направив знов розбиті плечі Уранії. Між статуями стояли подушки й крісла, а в задній частині великої простороні стояв під бальдахіном трон, на яким сидів звичайно Адріян, уділяючи авдієнцій. При цій нагоді він мав на собі завжди пурпур; у своїй робітні, якої він не змінив, він скидав цю кирею й бував так само просто одягнений, як будівничий Клявдій Венатор.

В мешканні вмерлого Керавна жив тепер нежонатий, бездітний єгиптянин, який зробив значні послуги префектові Тіціянові, як домовий управитель.

В головній кімнаті прогнаної родини виглядало тепер порожньо й незатишно.

Мозаїковий малюнок, що причинився до смерти Керавна, був уже в дорозі до Риму, і новий управитель не вважав потрібним виповнити чи закрити матами порожнє, ламке, порохнаве місце, яке повстало на підлозі кімнати, коли там виняли мистецький твір.

У полишенім мешканні не було чутно веселого тону окрім щебетання пташок, які що-дня прилітали вранці і ввечері до альтанки, бо Арсіноя й її малі брати й сестри посипували завжди баляси альтанки крихтами хліба по кожній їді.

Все веселе й привітне зникло з старої палати по відвідинах Сабіни, й Адріян зробився також зовсім иншим, ніж де-кільки днів тому.

Його гідність, з якою він показувався публиці, була справді цісарська й неприступна.

В своїй приватній кімнаті, в зносінах із своїми довіреними був він поважний, сумовитий і мовчазний.

Оракул, зорі та инші знаки віщували йому з неминучою певністю тяжке нещастя в наступнім році.

Тих кілька безтурботних днів, які йому довелося перебути на Льошії, кінчились прикрими випадками.

Терпке ество його дружини виступило в цілій своїй відразливій гостроті в Александрії, де все мало рухливіші та приємніші форми, ніж у Римі; вона сміливо жадала від нього, щоб він не відсував далі адоптації претора.

Він був занепокоєний і незадоволений.

Безмежна порожність серця зазіхала на нього,

коли він заглядав до себе, і при кожнім погляді на наступні дні його зовнішнього життя виступав перед ним довгий ряд дрібничок, які ставали поперек дороги його завжди невтомному стремлінню до праці.

Змінилось навіть непорушене горем і втіхою існування рослинне життя його гарного улюбленця Антіноя, який тішив і заспокоював звичайно його душу. Юнак виглядав тепер часто змішаний, неспокійний, засмучений.

На нього діяли, здавалось, чужі впливи, його вже більш не задовольняло те, що був, як тінь, при його особі. Ні, він рвався до волі, він багато разів прокрадався до міста й шукав там певно втіх свого віку, яких він звичайно уникав.

Навіть з його веселим, услужним невільником Мастором сталась зміна. Лише його молосець був завжди однаковий у своїй слухняній вірності. А він сам? Як десять років тому, такий він був і сьогодні. Що дня й що години инший.

ТРИДЦЯТЬ ПЯТИЙ РОЗДІЛ.

Цісарь вернувся до палати де-кільки мінут перед тим, як Верус вступив до неї. Претора провели зараз через прийомні залі до внутрішніх покоїв, та він не потребував довго чекати, бо цісарь забажав зараз говорити з ним.

Він знайшов володаря в такім злім настрої, що неможна було й думати про те, щоб запросити його на своє свято.

Цісарь ходив неспокійно туди й сюди по робітні, тим часом як Верус відповідав на його запитання про останні засідання Сенату.

Як-раз, коли претор скінчив своє справоздання, Арґус заскавулів радісно й зараз по цім до кімнати вступив Антіной.

Верус відступив зараз до широкого вікна й зробив вигляд, нібито він дивиться на пристань.

»Де ти був?« — спитав цісарь улюбленця, не зважаючи на присутність претора.

»Я був трохи в місті,« — відповів бітинієць.

»Ти знаєш, що я не люблю не знаходити тебе, коли вертаюся додому.«

»Я гадав, що тебе не буде довше дома.«

»Роби на будуче так, щоб я знаходив тебе незалежно від часу, коли я шукаю тебе. Не правда, тобі не подобається бачити мене незадоволеним?«

»Ні, пане,« — відповів юнак, при тім він підняв руки й благаючи подивився на свого володаря.

»Ну, полишимо це. А тепер перейдемо до чогось иншого. Як опинилась ця пляшечка у торговця мистецькими річами, Гірама?»

При цих словах цісарь узяв із свого робочого столу й тримав перед очима свого улюбленця маленьке начиння з матеріялу муренських ваз, яке юнак подарував Арсіної, а вона продала фенікійцеві.

Антіной зблід і пробурмотів у великім замішанні:

»Це незрозуміло; я не можу згадати...«

»То я поможу твоїй памяти,« — промовив цісарь рішучо. — »Мені здається, що фенікієць чесніша людина, ніж цей лайдак Габіній. В його колекції, від якої я прихожу, я знайшов цей клейнод, який мені подарувала колись Плотіна, — чуєш ти, хлопче? ... дружина Траяна, Плотіна, незабутня приятелька мого серця. Він належав до моїх найдорожчих скарбів, і все ж таки він не був мені занадто дорогий, щоб подарувати тобі в останній день твого народження.«

»О пане, любий пане!« — скрикнув Антіной стиха й підняв знов благаючи очі й руки.

»Тепер я питаю тебе,« — казав Адріян поважно, далі не даючи змягчити себе благаючим поглядом свого улюбленця, — »як могло опинитися це начиння у власности одної доньки злиденного управителя палати Керавна, від якої купив його Гірам, як він твердить це?»

Антіной змагався даремно знайти потрібні

слова; але Адріян поміг йому, спитавши ще більш подразнено, ніж раніш:

»Украла його у тебе ця дівка? Кажі правду!?»

»Ні, ні,« — відповів бітинієць швидко й рішучо. — »Напевно ні... Я пригадую собі... Так... чекай лише; це було так. Ти ж знаєш, я тримав у нім добрий бальзам, і коли молосець скинув Селену... Селена зветься донька управителя... із сходів і вона лежала ранена на підлозі, тоді я приніс цю пляшечку й дав їй бальзам.«

»Із цим начинням?« — спитав цісарь і подивився похмуро на Антіноя.

»Так, пане; я не мав жадного иншого.«

»І вона взяла його, щоб зараз продати?«

»Ти ж знаєш; її батько...«

»Злодійська банда,« — проскреготів Адріян. — »Чи знаєш ти, куди подалася ця дівка?«

»Ах, пане!« — скрикнув Антіной, тремтячи від страху.

»Я накажу, щоб її заарештували ліктори,« — запевняв обурений володарь.

»Ні,« — скрикнув юнак рішуче, — »цього ти справді не повинен робити.«

»Ні? Це вже ми побачимо.«

»Ні, напевно ні, бо знай же, донька Керавна Селена...«

»Ну?«

»З розпачи вона кинулась у воду, так, у воду, вночі, в море.«

»О,« — скрикнув Адріян мягче, — »це справді міняє справу. За тіню ліктори гонялись би даремно, ця дівка дістала найсуворішу кару... Але

ти? Що я маю сказати про твоє поведження? Ти знав вартість цього клейноду. Ти знав, як дуже я ціную його, і полишив у таких руках?»

»Він же містив у собі ліки,« — лебедів улюбленець. — »Як же я міг думати...«

Цісарь перебив свому улюбленцеві й промовив, вдаряючи себе по чолі:

»Так, думати; на жаль ми знаємо вже давно, що мислення не є твоєю справою! Це начиннячко коштувало мене тепер гарненьку суму, але коли воно вже належало тобі, то я віддаю його тобі назад; тільки жадаю, щоб ти на будуче краще вважав на нього. В найближчій часі я спитаю про нього! Пробі, хлопче, як ти виглядаєш? Чи я такий страшний, що одно запитання з моїх уст вистарчає, щоб прогнати тобі всю кров із щок? Справді, коли б ця річ не походила від Плотіни, я полишив би її фенікійцеві, і не робив би з цього такої історії.«

Антіной підбіг до цісаря, щоб поцілувати йому руку; а той притулив з батьківською приязню уста до його чола й промовив:

»Дурню! Коли ти хочеш, щоб я був задоволений тобою, то будь знов такий, як ти був, поки ми не прибули до Александрії! Полиши иншим, щоб робили мені прикрости; тебе боги сотворили, щоб ти тішив мене.«

Коли Адріян казав останні слова, до кімнати увійшов комірник, щоб повідомити свого володаря, що послі єгипетських жреців прийшли ушанувати його.

Цісарь наказав зараз же одягти себе в пурпур

і подався до залі муз, щоб там в оточенні свого двірського почоту прийняти пророків і святих отців з ріжних храмів долини Нілю. Вони мали вшанувати його як сина сонця, а він залевнити їм свою ласку до їх релігії. Він поставився прихильно до їх прохання, щоб ущасливив і освятив своїми відвідинами храми богів, яким вони служили; питання про те, де мають плекати новознайденого Апіса, лишив він поки-що нерозв'язаним.

Це прийаття трівало де-кілька годин.

Верус ухилився від обов'язку бути при нім разом з префектом Тіціяном та иншими достойниками, і полишився, стоячи непорушно біля вікна.

Аж коли Адріян вийшов з кімнати, звернувся він до неї.

Тепер він був цілком самий, бо Антіной опустив кімнату разом із цісарем.

Юнак помітив, що претор залишився, але він намагався уникнути його, бо він почував відразу до ества цієї зухвалої, глузливої людини.

До того ж страх, який він перетерпів, та свідомість, що він брехав і нахабно обдурив свого доброго пана, стрясли й позбавили рівноваги його душу, незаплямлену досі жадним негарним вчинком.

Він хотів бути самий.

Йому було б тепер дуже прикро мусіти говорити байдужі речі або удавати привітний вираз обличчя.

Він сидів у своїй кімнаті при столі, закривши обличчя руками, які лежали на столі.

Верус не пішов за ним зараз, бо він бачив, що відбувалось у нім, і знав, що він тепер не втіче від нього.

Де-кільки мінут усе було тихо у великім покої і в маленькій кімнаті. Тоді претор почув, що двері, які провадили до коритару, швидко відчинились і зараз по цім він почув оклик бітинійця:

»Нарешті, Масторе, чи бачив ти Селену?«

Двома довгими, тихими кроками наблизився Верус до дверей, що провадили до сусіднього покою й прислухався до відповіді невільника, з якої не втратило б ані складу й менш гостре вухо, ніж у претора.

»Як же я мав би її побачити?« — спитав незадоволено яцигієць. — »Вона ж усе ще хвора й лежить у ліжку. Твою китицю я дав горбатій дівчині, яка ходить за нею. Але я не зроблю цього вже вдуге, коли ти навіть будеш до мене ластитися ще краще, ніж раніш, коли ти мені пообіцяєш усі скарби цісаря. І що хочеш ти від цього злиденного, блідого, невинного сотворіння? Я лише бідний невільник, але я можу тобі сказати . . .«

Тут Мастор обірвав раптом свої слова, й Верус припустив слушно, що Антіной згадав про його присутність в кімнаті цісаря й наказав яцигійцеві мовчати.

Але підслухувач знав уже досить.

Улюбленець збрехав свому володареві; самогубство доньки управителя було вигадано.

Хто припускав би, що тихий мрійник має таку присутність духа й таку здібність до хитрих вигадок?

Гарне обличчя претора блищало при цих міркуваннях від вдовolenня, бо тепер він мав бітинійця

в своїх руках. Він знав уже також, в який спосіб він мав висловити своє прохання.

Сам Ангіной вказав йому на правильний шлях, коли він підбіг до цісаря, щоб поцілувати йому руку з такою ніжністю, якої теплість не могла бути удавана.

Улюбленець був відданий своєму панові, і до цієї любови Верус міг навязати своє жадання, не зраджуючи себе й не боючись караючої руки цісаря на випадок зради.

Претор постукав твердою рукою до дверей сусідньої кімнати й виступив тоді упевнено, свідомий своєї сили, назустріч бітинійцеві, заявив йому, що він має обговорити з ним важливу справу, попросив його вийти до робітні цісаря, і побачивши, що вони самі, промовив:

»На жаль я не можу вважати тебе своїм особливим приятелем, але ми все ж таки поділяємо одно велике почуття: ми обидва любимо цісаря.«

»Я люблю його напевно,« — відповів улюбленець.

»Отже добре, тоді повинно лежати на серці як тобі так і мені захистити його від тяжких турбот і перешкодити тому, щоб великі побоювання ослаблювали помах крил його великого й вільного духа.«

»Зовсім певно.«

»Я знаю, що знайду в тобі спільника. Бачиш ти цей звиток. Він містить обчислення й зазначення найбільшого астрольога нашого часу, і з них виходить, що в наступну ніч, а саме від кінця другої до початку четвертої години ранку зорі віщувати-

муть найстрашніше нещастя нашому володареві.
Чи ти зрозумів мене?»

»На жаль, так.«

»Пізніше зловісні знаки зникнуть. Отже коли пощастить не дати Адріанові тільки протягом третьої години по-півночі спостерігати небо, то тим самим він буде увільнений від турботи, що буде мучити його й псувати йому життя. Хто знає, чи зорі не брешуть? Але коли вони й говорять правду, то нещастя, коли воно справді наступить, зявиться все ще занадто рано. Чи ти годишся зо мною?»

»Твоє пропонування згучить справді розважно. Між тим я гадаю...«

»Воно розважне й мудре,« — перебив претор юнакові твердо й рішучо. — »Отже від тебе буде тепер залежати, щоб перешкодити Адріанові стежити за рухом зір від кінця другої до початку четвертої години по-півночі.«

»Від мене?» — скрикнув Антіной перелякано.

»Від тебе, бо ти єдиний можеш це зробити.«

»Я?» — спитав бітинієць дуже занепокоєний. — »Я маю перешкоджати цісареві при його спостеріганнях?»

»Це твій обов'язок!»

»Але він не дасть перервати свої праці, і коли б я хотів спробувати те, то він добре показав би мені моє місце. Ні, ні, ти жадаєш неможливого.«

»Це не тільки можливо а й необхідно.«

»Але воно все ж таки не є так,« — відповів Антіной і схопився рукою за чоло. — »Слухай лише! Адріян знає вже де-кільки днів, що йому загрожує тяжке нещастя. Я чув це з його власних

уст. Коли ти знаєш його, то ти будеш також відати, що він дивиться на зорі не тільки для того, щоб тішитися майбутнім щастям, але також і для того, щоб готуватися до нещастя, яке загрожує йому самому або державі. Що вбило б слабшого, те служить зброєю його гострому духові. Він може знести все й милити його було б неслухно.»

»Допускати, щоб його дух і серце затемнювались, було б ще більш неслухно,« — відповів Верус. — »Думай про способи, як відтягти його на годину від його спостережень.«

»Я не хочу, і коли б я й хотів, то це ні до чого не doprowadило б. Ти гадаєш, що він піде до мене, коли я його покличу?«

»Ти знаєш його. Вигадай щось, що спонукало б його зійти із своєї вартівні.«

»Я не можу нічого вигадувати ані видумувати.«

»Нічого?« — спитав Верус і приступив ближче до бітинійця. — »Недавно ти довів блискуче противне.«

Антіной зблід, а претор казав далі:

»Коли треба було урятувати гарну Селену від лікторів, то твоя швидка вигадка кинула її в море.«

»Вона й кинулась у море, це правда, як мені боги . . .«

»Стривай, стривай,« — перебив йому претор, — »не треба тільки фальшивої клятьби! Селена живе, ти посилаєш їй квіти, і коли б мені захотілось відпроводити Адріана в дім вдови Пуденса . . .«

»О . . . о . . .« — скрикнув Антіной жалібно й схопив руку римлянина. — »Ти не зробиш, ти не можеш зробити цього, Верусе.«

»Дурню«, — засміявся той і вдарив злегка переляканого юнака по плечах. — »Для чого мені губити тебе? Я хочу лише оборонити цісаря від суму та турбот. Займи його чимсь протягом цілої третьої години по-півночі, і ти можеш числити на мою приязнь; але коли ти відмовишся допомогти мені з страху чи злої волі, то ти не заслуговуєш на ласку твого володаря, і тоді ти примушиш мене...«

»Не треба, не треба далі,« — перебив Антіной свому напасникові.

»Отже ти обіцяєш мені виконати моє бажання?«

»Так, клянусь Геркулесом, так, що ти жадаєш, то має статися. Але, вічні боги, як я зроблю, щоб цісарь...«

»Винайти це, я полишаю, молодий друже, твоїй розважності з повним довір'ям.«

»Я не розважний, я не можу нічого вигадати,« — простогнав юнак.

»Що тобі пощастило з страху перед твоїм володарем, те пощастить тобі ще краще з любови до нього,« — відповів претор. — »Твоє завдання легке; а коли ти все ж таки не будеш всилі виконати його, то я вважатиму своїм обов'язком показати Адріанові, як добре Антіной вміє дбати про себе самого й як зле про щастя свого пана. До ранку, гарний друже! Коли ти на будуче потрібуватимеш посилати китиці, то мої невільники стоять тобі до розпорядимости.«

З цими словами претор вийшов з кімнати, а Антіной лишився, як зламаний, самий і притис своє чоло до зимної порфірової колумни біля вікна.

Те, чого Верус жадав від нього, здавалось, не було нічим злим, і все ж таки це не було добре! Це була зрада шляхетного пана, якого він ревню любив, як батька, мудрого, доброго приятеля і вчителя, і якого він боявся, як бога.

Підступно крити від нього призначення, ніби він був не мужчиною а кволим боягузом, було безглуздо, ганебно й мусіло причинитися до помилки невідомого значіння в далекозорих рішеннях його володаря.

Ще багато інших доказів проти жадання претора тислись до нього, і при кожнім з них він проклинав свій повільний дух, який показував йому завжди слухне аж тоді, коли вже бувало запізно.

Його перше ошуканство потягло за собою вже тепер друге.

Він гнівався на себе самого, він стукав стиснутим кулаком по свому чолі і хлипав болісно декільки разів, хоч він і не плакав.

Між його самооскарженнями згучав також ласкавими тонами клич: — »Треба ж лише захистити пана від горя, і те, чого жадають від тебе, не є зле.« — Коли цей голос торкався його внутрішнього вуха, він починав міркувати, яким способом можна було б звабити цісаря в призначений час із вартівні до палати. Але він не знаходив жадної думки, яка надавалась би до виконання.

»Це не йде, ні, це не йде,« — бурмотів він до себе, а тоді він питав себе, чи не було б його обов'язком противитися преторові й признатися Адріанові, що він одурив його цього ранку.

Коли б тільки не було цієї пляшечки!

Хіба ж він міг признатися, що він легкодушно подарував комусь як-раз цей подарунок свого пана? Ні, це було занадто тяжко для нього, це могло б його коштувати назавжди любови його володаря. А коли він буде настоювати на частині правди, і, щоб попередити оскарження претора, признається, що Селена ще живе, тоді будуть терпіти переслідування й ганьбу доньки бідного Керавна, також і Селена, що її він кохав з пристрастю першого нахилу серця, яку збільшували перешкоди, що ставали їй поперек дороги.

Признати свою вину було для нього неможливо, цілком неможливо.

Чим довше він думав і мучився, намагаючись знайти якийсь вихід, тим більше мішались його думки, тим більше слабшала його відпорність.

Претор окрутив його шворками й кайданами, і кожне нове змагання увільнитися від них стягало їх лише міцніше навколо нього.

Його бідна голова почала боліти. І як безконечно довго не було цісаря! Він боявся його повороту й все ж таки він бажав його.

Коли Адріян нарешті вернувся й кивнув Мاستорові, щоб увільнив його від орнату, Антіной відсунув його й виконував мовчки й дбайливо службу невільника.

Він почував себе неспокійним і сумним, і все ж таки примусив себе показуватися веселим, сидючи при обіді насупроти Адріяна.

Коли цісарь незадовго перед північю встав, щоб піти на вартівню на північнім кінці палати, й Антіной попросив його, щоб дозволив йому нести

інструменти, Адріян погладив його по кучерях і промовив:

»Ти все ж таки мій милий, вірний хлопець; молодь має право инколи блукати, коли вона тільки не забуває цілком шляху, до якого вона належить.«

При цих словах серце Антіноя розмякло, і він притулив крадьки свої уста до складки тої цісаря, що йшов попереду його.

Здавалось, що він хотів загладити наперед злочин, якого він ще не поповнив.

До кінця першої години по-півночи перебував він, загорнувшись у свій плащ, мовчки в товаристві свого володаря. Свіжий північний вітер, що віяв крізь ніч, улекшував біль його голови, він безупинно шукав причини відтягти Адріана від його праці, але даремно.

Його бідний мізок був як сухий колодязь. Ведро за ведром спускав він униз, але в жаднім не було питва, якого він потрібував. Нічого, нічогісінько не приходило йому в голову, що могло б допровадити його до цілі.

Раз він зібрав свої сили, приступив ближче до цісаря й промовив, просячи:

»Зійди сьогодні раніше вниз, пане, ти відпочиваєш справді замало й це може пошкодити твоєму здоров'ю.«

Адріян дозволив йому скінчити й відповів привітно:

»Я сплю ранком; коли ти стомлений, то йди спати.«

Але Антіной лишився й дивився, як його пан,

на зорі. Він знав небагато цих сяючих мандрівників по імені, але де-яких з них він любив, особливо сузірря Вога, яке показував йому його батько й яке нагадувало йому батьківщину. Як затишно й мирно було там і як бурхливо стукало його занепокоєне серце тепер!

»Іди спати, вже починається друга година,« — гукнув до нього цісарь.

»Вже?« — спитав він; і коли він подумав, як скоро він мусить виконати те, чого жадав від нього Верус, та подивився на небо, йому здалось, що всі зорі одірвались від блакитної бані над їх головами й роїлись у пестрім неладі між небом та морем.

Неспокійно закрив він очі й побажав своєму володареві доброї ночі, запалив смолоскип і зійшов униз із вартівні в світлі полихаючим від вітру.

Понтій виконав цю легку будову для нічної діяльності цісаря. Вона складалась із дерева та нільського намулу й уявляла з себе високу вежу на міцній основі брил старої вартівні, яка була положена між низькими шпіхлірами палати й давала вільний вигляд на всі боки.

Адріян любив спостерігати небо самий і без перешкод, тому він і після того, як дав пізнати себе александрійцям, не проміняв цієї вартівні на велику обсерваторію Серапеума, з якої відкривався ще ширший обрій.

Коли Антіной зійшов з вужчої нової вежі до ширшої старої, він сів на однім з найнижчих ступнів сходів, щоб зібрати свої сили й заспокоїти своє серце, що стукало неспокійно.

Неплідне міркування почалось наново.

Час минав, до чину, який він мусів виконати, лишалось тільки небагато квадрансів. Він сказав собі це й його повільний мізок заворушився жвавіше й подав йому думку удати, що він хворий, та покликати цісаря до свого ложа. Але Адріян був лікарь і мусів би пізнати, що він здоровий; а коли б і зміг його змити, то тоді був би він брехуном.

Ця думка заповнювала його отидою до самого себе й жахом перед будуччиною, і все ж таки вона була єдиною, що давала надію на успіх. Внутрішній неспокій гнав його, він скочив і почав бігати туди й сюди між шпіхлірами, але не міг вигадати жадного иншого засобу.

Як швидко бігли мінути!

Третя година по-півночи мусіла бути зовсім близько й йому ледви лишався ще час побігти до палати, кинутися на ліжку й покликати Мастора.

Змішаний від хвилювання й хитаючись як п'яний, побіг він назад до старої вежі, до стіни якої він прислонив свій смолоскип, і подивився вгору по камінних ступнях.

У нього промайнула думка зійти знов по них угору й кинутися вниз.

Що було для нього його злиденне життя.

Його падення, його крик примусили б цісаря зійти вниз, а він міг числити на те, що цісарь не полишить свого скривавленого улюбленця, щоб лежав без перев'язання та опіки. Коли б цісарь підійшов тоді до його ложа, то він може подарував би свою опіку вміраючому, але ні в яким разі ошуканцеві.

Зважившись на крайній засіб, він стягнув міцніше свій пас, що стримував хітон на стегнах, і вийшов іще раз на двір, щоб подивитися, яка година на небі. Тут він побачив вузький серп убуючого місяця, того ж самого місяця, що перебуваючи відзеркалювався в морі, коли він кинувся у воду, щоб урятувати Селену. Образ блідої дівчини виступив з дотикальною виразністю перед його душею. Йому здавалось, ніби він тримає її знов у своїх раменах, ніби він бачить її перед собою на її ліжку і дотикається знов своїми устами до її зимного чола. Тоді обличчя зникло, але його місце заступила палка туга по ній, і він сказав собі, що він не може вмерти, не може полишити життя, не побачивши її ще раз.

Нерішучо він подивився навколо.

Перед ним лежав найбільший з тих шпіхлірів, що були положені біля вартівні.

Із смолоскипом у руці проходив він повз його відкриті двері. В цім просторім місці лежали скрині й шафи, клоччя, льняне насіння, солома й мати, якими було огорнуте знаряддя й твори мистецтва, якими була наново прикрашена палата. Він знав це, і коли він подивився знов на зорі та побачив, що друга година по півночі кінчиться, в нім блиснула страшна думка, і не міркуючи, не питаючись, які наслідки матиме це, він кинув смолоскип у відкриту, до самого даху наповнену запальним матеріалом будову й дивився непорушно із схрещеними руками на швидке поширення полум'я, на дим, що піднімався вгору, на боротьбу та на тихе, нерівне, покручене перемішання чорного

диму з палаючим світлом, на перемогу полум'я та його язика, полихаючи в кожний отвір шпіхліру.

Вже тлів дах, покритий стовбурами пальм та очеретом, коли Антіной голосно крикнув: »Вогонь, вогонь! Горить!«, кинувся до вежі, що була віддалена лише де-кільки кроків від шпіхлірів, і побіг угору по сходах, що провадили до вартівні цісаря-астронома.

ТРИДЦЯТЬ ШОСТИЙ РОЗДІЛ.

Учта, яку Верус урядив, щоб відсвяткувати навечеря дня свого народження, була в початку третьої години ночі, здавалось, ще далеко від свого кінця.

Окрім шляхетних та вчених римлян, які прибули слідом за цісарем до Александрії, у Веруса зійшлися найповажніші та найвизначніші александрійці.

Блискуча вечеря скінчилась уже давно, але один за другим наповнювали й опорожнювали кухлі з мішаним вином.

Самого Веруса вибрали його гості одноголосно королем і провідником учти. Прикрашений розкішним вінком, лежав він на ложі з чотирьох подушок, яке він сам вигадав, на пелюстках рож. Фльоровий серпанок боронив його від комарів та мух; а килим легко сплетений із стеблин та квітів лілій покривав його ноги й віяв солодкими пахощами на нього та на гарну співачку, що сиділа біля нього.

Чудові хлопчики, прибрані як аморіти, вважали на знаки »фальшивого Ероса«.

Як ліниво лежав він на м'яких подушках!

І все ж таки його очі були всюди, і коли він,

уряджуючи своє свято, справді добре розмислив, то він керував ним із цілою своєю обачністю.

Як при учтах, які уряджував звичайно Адріян у Римі, виголошували зпочатку автори короткі уривки з своїх праць і поезій, потім відограно веселу комедію, тоді найвизначніша співачка міста Гліцера проспівала дітирамб ясним як дзвінок голосом в супроводі арфи, по ній віртуоз Александер виконав одну річ на трігононі. Врешті до кімнати влетів хор танечниць і заколихався та застрибав при згуках тамбуринів та подвійних флейт.

За кожним новим виконанням чулись в-одно голосніші одобрення. З кожним новим кухлем мішаного вина плила нова течія веселости до відкритої стелі, крізь яку виходили пахощі квітів та есенцій, які палили на гарних вітварях.

На твердій підлозі залі були вже великі калюжі офірованого богам вина, гамір заглушував музику й спів... веселе свято перетворювалось в оргію.

Верус захоочував тихих до жвавїшої участі в забавах і підбадьорував свавільно шаліючих до ще більшої безудержности. При тім він відповідав кожному, що пив за його здоровля, весело бавив співачку біля себе, кидав жвавий жарт у тихі групи й показував ученим, що він, оскільки то можливо, бере участь у їх розмовах.

Александрія, місце сполучення наук заходу й сходу, бачила инші свята, як ця груба учта!

Добра, поважна розмова приправляла ще й тепер спільні учти кол, що належали до Музеума, але безглузда розкіш Риму знайшла шлях до домів

заможних, і навіть найшляхетніші здобутки духа обертались мимовільно в засоби насолоди. Фільософами були тут, щоб мати гострий язик і мати спроможність брати всюди участь у розмові, а при учті добрий анекдот був більш пожаданий, ніж глибока думка, що спонукувала до мислення й викликала тонку відповідь.

Який же гамір, який крик шалів по залі в другу годину по-півночі! Як обтяжені були легені надмірними пахощами, які гидкі виступи ображали око, як безсоромно топтали ногами звичаї! Отруйний подих нестриманих пристрастей звалив гарну поміркованість грецького ества, і з винних випарів, що огортали цей хаос шаліючих гульвіс, піднімався повільно блідий дух витверезіння й поглядав косо на жертви наступаючого ранку.

Коло подушок, на яких покоїлись Фльор, Фаворін і їх александрійські приятелі, здавалось островом на бурхливім морі оргії. Тут захожувались також жваво біля чарок, і язик Фльора вже запутався, але розмова усе ще мала перевагу.

Два дні тому цісарь прийшов до Музеума й провадив там наукові розмови з найвизначнішими вченими перед зібраним колом їх учнів.

Нарешті розвинувся справжній діспут.

Гідна подиву була різка діалектична гострота, з якою Адріян умів на чистій, аттійській грецькій мові заганяти своїх противників у куток.

Володарь полишив цей славетний заклад, пообіцявши виступити незабаром знову проти своїх опонентів.

Фільософи Панкрат і Діоніс та цілком тверезий

Апольоній оповідали про окремі звороти цієї гідної уваги боротьби духа та славили чудову пам'ять і влучний язик імператора.

»А ви не бачили його ще в його найкращу годину!« — скрикнув галійський софіст і ретор Фаворін. — »Він одержав зловісний оракул і зорі стверджують це пророкування. Це псує йому настрій. Кажучи між нами, я знаю де-кількох кращих діялектиків, ніж він, але в своїх веселих годинах він непереможний, так непереможний. Від того часу, як ми помирились, він ставиться до мене, як до брата. Я борюю його проти кожного, бо я ж кажу, Адріян — мій брат.«

При цих словах галієць подивився заціпно палаючими очима навколо. Пючі, він робився блідий, вразливий, чванькуватий і дуже балакучий.

»Ти маєш, розуміється, слухність,« — відповів йому Апольоній. — »Але нам здавалось, що він прикрий у спорі. Його очі більш сумовиті, ніж веселі.«

»Він мій брат,« — відповів Фаворін, — »а що до його очей, то я бачив, як вони світилися як ясні сонця й весело полихаючі зорі! А його уста! Я знаю їх! Він мій брат, і я закладаюся, що коли він мав ласку з вами... це занадто комічно... диспутувати з вами, то в кожному кутку його уст сміявся збиточник, так... дивіться лише сюди... так сміявся він!«

»Я повторюю це, він здався нам скорше сумовитим ніж веселим,« — відповів подражнено Апольоній, а Панкрат додав до цього:

»Коли він дійсно вміє жартувати, то він справді не дав нам помітити цього.«

»Не гнівайтесь,« — засміявся галієць, — »отже ви не знаєте його, а я, я його приятель і можу бути всюди, де він є. Почекайте, я оповім вам пару історій про нього. Коли б я захотів, я міг би змалювати його внутрішнє єство так, ніби воно лежало б на поверхні вина в моїм пугарі. Раз він оглядав у Римі наново оздоблені купелі Агрипи й побачив в афродітеріумі* старого чоловіка, якогось ветерана, який десь воював разом з ним. Моїй пам'яті дуже дивуються, але він має зовсім не гіршу. Адріян пізнає, розуміється, цього чоловіка й підходить до нього. Скавр звався цей старий... так, так, Скавр. Той помітив цісаря не зразу, бо його шрами горіли йому по купелі й він тер спину об шерхавий камінь колюми. Тут Адріян спитав сивоголового: ,Чому ти чухаєшся, друже? І Скавр відповів коротко, не обертаючись і не пізнавши зразу голосу імператора: ,Бо я не маю невільника, щоб робив мені це. От ви почули б, як зареготав цісарь! Щедрий, який він буває инколи... я кажу инколи... він подарував Скаврові зараз добру суму й двох добрих невільників. Ця історія поширилась дуже швидко, і коли цей чоловік, про якого ви гадаєте, що він не вмів жартувати, по якимсь часі прийшов знов до купелів, йому стали зараз поперед дороги два солдати, терлись як Скавр спинами об стіну й кричали до нього: ,Великий цезаре, ми не маємо невільників!... ,То чухайте один другого!« — сказав він їм і полишив солдатів, щоб терли собі спина далі.»

»Чудово,« — засміявся Діоніс.

*) Роздягальня в купелях.

»А тепер ще одна правдива історія«, — перебив йому балакучий галієць. — »Раз жебрав у Адріяна один чоловік з білим волоссям. Це був ланець, паразит, що ходив від одного столу до другого й годувався з чужих гаманців та мисок. Цісарь знає своїх людей і відмовив йому. Цей дармоїд дав почорнити свої кучері, щоб його не пізнали, і попробував ще раз свого щастя у цісаря. Але Адріян має добрі очі. Він показав йому на двері й промовив з найбільш поважною міною: — ‚Недавно я вже відмовився дати щось твому батькові.‘ — Сотки таких історій ходять з уст до уст по Римі, і коли ви хочете, я можу оповісти вам ще цілий тузин.«

»Оповідай лише, давай нам твої історії. Це самі старі знайомі,« — бурмотів Фльор. — »Коли Фаворін балакає, ми можемо пити.«

Галієць подивився зневажливо на римлянина й відповів йому хутко:

»Для паних моє говорення занадто добре.«

Фльор надумувався, що він має відповісти, але раніш, ніж він знайшов відповідь, до святочної залі вбіг улюблений невільник претора й гукнув:

»Горить на Льошії, в палаті цісаря.«

Верус скинув свій килим з лілій ногою на підлогу, розірвав сітку, що захищала його, й гукнув до слуги, якому бракувало віддиху:

»Повіз, зараз повіз! До побачення, мої друзі, іншим вечером, дякую за честь, яку ви зробили мені; я мушу на Льошію.«

Разом з Верусом, що, не покривши себе паліюмом, зник із залі і розпалений, як він був, кинув-

ся в холодну ніч, скочила також більша частина його гостей і вибігла на двір, щоб побачити пожежу та почути щось нове. Тільки небагато з них подалось на пожежу, щоб допомогти громадянам гасити її.

Багато паних бенкетарів лишилось; вони лежали на ложах.

Коли Фаворін і александрійці підвелись із своїх подушок, Фльор крикнув:

»Мене не стягне звідси ніякий бог, коли навіть згорить увесь цей дім, і Александрія й Рим, а про мене навіть усі кубла й країни на землі. Нехай все згорить! Більшою й кращою, ніж при цісарях, римська держава всеодно не може зробитися! Нехай вона згорить як купа соломи, мені від цього нічого не буде, я лишуся тут, буду лежати й пити.«

Не до впорядкування, здавалось, була мішанина на місці перерваного свята, коли Верус побіг до Сабіни, щоб повідомити її про те, що сталося.

Бальбіля помітила перша вогонь, а саме, як він занявся, коли вона по пильній нічній праці дивилась на море, йдучи спати. Вона вибігла зараз на двір, гукнула »вогонь« і знайшовши якогось комірника, послала його збудити Сабіну.

Ціла Льошія променілась пурпурним і золотим жаром. Вона творила центр широкої луни ніжно червоної барви, обсяг і ясність якої то зменшувались то знов зростали.

Верус стрінув поетку біля воріт, що провадили з саду до покоїв цісареві. Він не привітав її як звичайно, але спитав швидко:

»Чи повідомлено Сабіну?«

»Я гадаю, ще ні!«

»То скажи збудити її. Вітай її від мене. Я мушу на Льошію.«

»Ми прийдемо за тобою.«

»Лишайтеся тут; там ви будете перешкоджати.«

»Я потрібую небагато місця й прийду. Яке чудове видовище!«

»Вічні боги, під палатою біля пристані королів вибухає також полум'я. Де тільки ті повози!«

»Візьми мене з собою!«

»Ні, ти повинна збудити цісареву.«

»А Люціля?«

»Ви жінки лишайтеся тут.«

»Що до мене, то я напевно не лишусь. Цісареві ж не загрожує небезпека?«

»Ледви, старі брили не можуть горіти.«

»Дивись лише, як чудово! Небо робиться пурпурним шатром. Я прошу тебе, Верусе, дозволь мені провозити тебе.«

»Ні, найкраща! Там потрібні мужчини!«

»Який же ти непривітний!«

»Нарешті! От і повіз! Ви жінки лишитесь тут. Чи ти зрозуміла мене?«

»Я не дозволю наказувати собі й поїду на Льошію.«

»Щоб побачити Антіноя в полум'ї. Таке видовище не буває що-дня,« — гукнув Верус глузливо, скочив у повіз і взяв сам віжки в руки.

Бальбіля тупнула незадоволено ногою.

Вона пішла в покої цісареві й рішила цілком певно відвідати пожарище.

Цісарева не дозволяла нікому бачити себе, доки вона не була зовсім одягнена, а навіть Бальбілі.

Одна покоївка сказала Бальбілі, що Сабіна хоч і встане, але її здоровля не дозволяє їй зважитися виїхати вночі.

Тоді поетка відшукала Люцілю й попросила її, щоб їхала з нею на Льошію. Ця виявила зараз свою готовість до цього; але почувши, що її чоловік бажав, щоб жінки лишались у Цезареумі, заявила, що вона повинна слухатися, і намагалась вдержати також і свою приятельку. Але вперта кучерява голова рішила твердо добитися свого, як-раз тому, що Верус заборонив це та й ще глузував при цім.

По короткій виміні слів із своєю приятелькою вона полишила Люцілю, пішла до своєї товаришки, сказала їй, чого вона хоче, зламала її опір дуже рішучим наказом, наказала особисто каштелянові запрягти для себе повіз і прибула до загроженої палати півтори години пізніше, ніж Верус.

Неоглядна, тисячоголова юрба облягала вузький бік Льошії та пристань від нею, де горіло де-кільки магазинів та корабельних верфей.

Несчислимі човни роїлись навколо цеї коси.

З великим криком та напруженням численних людських сил намагались зрушити й відвести на безпечне місце великі кораблі, що стояли на котві в рейді королівської пристані. Все було далеко осяяно ясним світлом, але неспокійним і червонішим, ніж у день. Північно-східній бриз віяв на вогонь, обтяжав роботу мужчин зайнятих гашенням і гнав полумья з усього, що тліло. Кожний палаючий шпіхлір обернувся у велитенський смоло-

скип і освітлював далеко темряву ночі. Червонуватий відтінок лежав на білім мармурі найвищого маяка на острові Фаросі, але далеко видний вогонь на його шпилі здавався блідим і без блиску. Темні тіла великих кораблів і рої човнів на більшім віддаленні були оточені вогнистим сяєвом, а спокійне море біля берегу служило свічадом, у яким відбивався блиск, що огортав цілу околицю Льошії.

Бальбіля дивувалась невтомно навипередки жвавій грі найблискучіших барв та найяснішого світла з найтемнішими тіннями. А вона мала час дивитися на це чудове видовище перед її очима, бо повіз міг лише повільно посуватися вперед, а там, де вулиця провадила вгору від королівської пристані до палати, їй заступили дорогу ліктори й заявили рішучо, що їхати далі неможливо.

Коні були занепокоєні блиском вогня та юрбою, що напірала на них, і їх ледви можна було стримати, вони ставали дуба, а потім брикали в повозі. Керовничий заявив, що він не може ні за що більш ручитися.

Нарід, що поспішав рятувати, почав лаяти бездіяльних жінок, які краще зробили б, лишившись при ткацькім станку, замість того, щоб загорожувати тут шлях громадянам.

»В день є досить часу їздити на прохід,« — крикнув один громадянин до другого: — »коли тій там зверху злетить іскра на кучері, то вибухне лісова пожежа.«

Становище поетки робилось що-хвилини більш незносне, і вона наказала керовничому, щоб за-

вертав назад. Але в улиці повній народу було легше наказати, ніж зробити. Один кінь пірвав ремінь, яким хомут був злучений з дишлом, скочив на бік і напірав на юрбу, яка почала голосно лаятись і кричати.

Бальбіля хотіла скочити з повозу, але пані Клявдія вчепилась за неї й благала, щоб її не полишати на загин.

Розпещена патриційка не була боязка, але вона дала б багато за те, щоб послухатися в свій час Веруса. Спочатку вона думала собі: — »гарна пригода, але все ж справді добре буде, коли вона мине,« — але пізніше її нерозважний вчинок втратив усякий слід приємності й вона шкодувала, що зробила його. Плач був уже значно ближче від неї, ніж сміх, коли низький мужеський голос гукнув за нею рішучий наказ:

»Місце для сикавок! Хто стоїть поперек дороги, того киньте на бік!«

Ці страшні слова спонукали пані Клявдію впасти навколішки, але коли Бальбіля почула їх, у її знесленої мужности вирости нові крила.

Вона впізнала голос будівничого Понтія.

Тепер він був високо на коні зараз за їх повозом.

Отже він був той їздець, що носився від моря до вище положених палаючих шпіхлірів, звідти знов до моря, а потім то сюди то туди.

Вона повернулась цілком до нього й гукнула його ім'я.

Він впізнав її, спробував спинити свого коня, що рвався вперед, і похитав, усміхаючись, головою,

ніби він хотів сказати: — «Вона божевільна і заслугує, щоб на неї добре нагримали, але хто може гніватися на неї?» — і наказав тоді сторожам безпечности, що провозжали його, так, ніби вона була річчю, пакунком товарів чи чимсь подібним, а не шляхетною наслідницею:

»Випряжіть коней, ми потребуємо їх, щоб возити воду!« ... »Поможіть жінкам висісти з повозу!« ... »Візьміть їх до себе, Нонусе і Люканусе!« ... »Спихніть тепер повіз там у кущі!« ... »Дайте місце там попереду, місце для нашого знаряддя!«

Кожний його наказ виконували так швидко, ніби їх давав воевода вправним воякам.

Коли сикавки посунулися далі, Понтій підїхав зовсім близько до Бальбілі й промовив:

»Цісарь забезпечений. Що до тебе, то ти хотіла б подивитися на хід пожежі зблизу, і справді барви там з того боку чудові. Відвести вас назад до Цезареума бракує мені часу. Ходіть за мною тепер. Там по тім боці в каміннім домі доглядача за пристаню будете ви безпечні й можете оглядати з даху Льошію й цілу косу. Ти матимеш там незвичайне видовище, шляхетна Бальбіле; але я прошу тебе не забувати при тім, скільки днів пильної праці, яке майно, скільки тяжко заробленої власности гине в цю годину. Що тішитиме тебе, то коштуватиме гірких сліз багатьом; отже будемо сподіватися, що це чудове видовище осягло тепер свій найвищий ступінь і незабаром скінчиться.«

»Я сподіваюся й сподіваюся щиро,« — скрикнула дівчина.

»Я це знав! Коли буде можна, я загляну до вас.

Ви, Нонусе і Люканусе, відведіть цих ясних пань до доглядача за пристаню. Скажіть йому, що вони найближчі приятельки цісареві... Куди тільки їдуть ці сикавки! До побачення, Бальбіле!» — При цих словах будівничий пустив свого коня й проклав собі шлях крізь юрбу.

Чверть години пізніше дівчина стояла на даху камінної хатини. Пані Клявдія була цілком знесилена й не всилі вимовити ані слова, вона лишилась у душній кімнаті доглядача на грубим деревлянім стільці.

Молода римлянка дивилась тепер на вогонь іншими очима як раніше. Понтій навчив її бути противницею вогню, який ще недавно тішив її, коли він вибухав дуже міцно й високо до неба. Полум'я рухалось ще досить міцно, коли вона зійшла на дах, але йому було все тяжче боротися з чорним димом, який піднімався з пожарища.

Бальбіля шукала зором будівничого й незабаром знайшла його, бо чоловік на коні був вище юрби.

Він задержувався то біля одного то біля другого палаючого шпіхліра; раз вона втратила його на цілу годину з очей, бо він був на Льошії. Потім він з'явився знов, і всюди, де він перебував якийсь час, лють розбуханого елемента ущухала.

Вона не помітила, що напрям вітру цілком змінився, повітря зробилось тихе й потеплішало.

Ця обставина допомогла громадянам при гашенні, але Бальбіля зясовувала лише обачністю свого могутнього друга те, що вогонь у де-яких місцях зменшився, а в де-яких погас цілком.

Раз вона побачила, як він зарядив розвалити одну будову, яка відокремлювала один палаючий шпіхлір від де-кількох складів не порушених вогнем, і зрозуміла причину цього зарядження. Він відтяв полумню дорогу.

Іншим разом вона бачила його на однім горбі. Як-раз перед ним палав маґазин, у яким були линви та бочки з смолою й дьогтем. Він повернув своє обличчя цілком до неї й вказував спокійними рухами руки то сюди то туди.

Його постать і його кінь, який ставав неспокійно дуба під ним, були оточені палаючим, червоним світлом. Це був чудовий образ. Вона тремтіла за нього, вона дивувалась цьому сміливому, діяльному, твердому чоловікові, а коли як-раз перед ним впала палаюча бантина і його переляканий кінь почав крутитися під ним і він нарешті опанував ним, їй згадався докір претора, коли вона настоювала на своїм намірі їхати на Льошію, що вона хоче розкошувати, дивлючись на Антіноя в огні.

Вона бачила тут гідніше видовище, і все ж таки її жвава фантазія, яка часто, инколи й проти її власної волі, надавала форми думкам позбавленим постатей, викликала перед нею образ гарного юнака, оточеного палаючим сяєвом, яке все ще барвило обрій.

Година проходила за годиною, праця тисячів, зайятих гашенням, була увінчана все більш помітним успіхом, одну пожежу по другій, хоч і не гасили цілком, то все ж таки стлумлювали, з Льошії піднімався замість полумня лише чорнуватий,

перемішаний з іскрами дим, а Понтій все ще не з'являвся, щоб подивитись на неї.

Вона не бачила жадних зірок, бо небо затягло хмари, але початок нового дня не міг бути далеко.

Їй було зимно, і довга відсутність її приятеля почала її злостити.

А коли почали падати великі краплі дощу, вона зійшла по сходах з даху й сіла біля вогню в кімнаті доглядача, біля якого задрімала її супровідниця.

Вона просиділа певно пів години, дивлючись мрійливо на гріючий жар, коли почувся стукіт копит і з'явився Понтій. Його обличчя було почорнено, його низький голос був хрипкий від годин наказування.

Побачивши його, Бальбіля забула свою досаду, привітала його ласкаво й оповіла йому, що вона спостерігала кожний його рух; але жвава дівчина, що так легко захоплювалась, насилу могла вимовити тепер де-кілька слів, які мали виявити одобрення так живо викликане в ній його поведженням.

- Вона почула по його голосі, що його уста висохли й його горло жадало напою, і вона, якій невільники подавали кожну голку, яку вона потрібувала, і якій доля не подарувала нікого, кому вона б охоче зробила послугу, зачерпнула власноручно з великого глиняного кухля, що стояв у куті кімнати, повне горнятко води й подала йому, прохаючи випити.

Він випив жадібно освіжуючий плін, і коли маленьке начиння було порожнє, Бальбіля взяла

Його мовчки йому з рук, наповнила й подала йому його знов.

Пані Клявдія, яка прокинулась при вході будівничого, дивилась, неімовірно хिताючи головою, на це нечуване поступовання своєї плеканки. Випивши й третє горнятко, яке Бальбіля подала йому, він промовив, глибоко відітхнувши:

»Це був напій! Кращого я не коштував у цілім моім житті.«

»Каламутна вода з кепського глиняного горнятка,« — відповіла дівчина.

»І все ж таки вона смакувала мені краще, ніж біблоське вино з золотого пугара.«

»Ти чесно заслужив це відсвіження, а жага приправляє й скромний напій.«

»Ти забуваєш руку, яка подала мені його,« — відповів будівничий тепло.

Бальбіля почервоніла й подивилась замішано на підлогу, але тільки протягом хвилини; тоді вона підняла знов обличчя й промовила весело й безтурботно як звичайно:

»Отже тепер, коли тебе так чудово напоїли, ти вернешся певно додому й перетворишся з сажотруса знов у великого будівничого. Але поки-що я прошу тебе, щоб ти оповів нам, який бог приніс тебе саме в час із Пелюзіума сюди, як виник огонь і як виглядає тепер у палаті на Льошії.«

»Я маю небагато часу«, — відповів Понтій і оповів тоді швидко, що, скінчивши попередні праці, він вернувся з цісарською поштою до Александрії. Виходячи з повозу біля ставн, він помітив відблиск пожежі над морем і довідався зараз від одного

невільника, що це горить на Льошіі. Коней було па поchtовій стації досить. Він вибрав собі доброго коня й опинився на Льошіі раніш, ніж почався стиск. Як виник огонь, поки-що невідомо.

»Цісарь,« — сказав він, — »спостерігав як-раз небо, коли вогонь вибух в однім шпіхлірі біля вартівні. Антіной помітив перший нещастя, закричав ‚вогонь‘ і остеріг свого володаря. Я стрінув Адріяна дуже схвильованого. Він доручив мені перебрати справу рятування. На Льошіі мені помагав Верус і так відважно та вправно, що я мушу просити його в дечім про вибачення. Сам цісарь тримав свого улюбленця в палаті, бо бідний хлопець опалив собі обидві руки.«

»Ах!« — скрикнула Бальбіля з живим жалем, — »як це лише сталось?«

»Коли Адріян і Антіной зішли вперше з вартівні, вони взяли з собою стільки інструментів і паперів, скільки вони могли захопити. Внизу цісарь помітив, що таблиці з важливими зазначеннями лишилися нагорі й висловив свій жаль із цього приводу. Між тим вогонь охопив уже легко збудовану нову вежу й на неї, здавалось, було вже неможливо зійти. Але бітинійський мрійник може також прокинувся із своєї дрімоти, і тим часом як цісарь дивився заклопотано на палаючі пучки льону, які вітер ніс на пристань, відважний хлопець кинувся до палаючої будови, кинув таблиці з верху вартівні вниз і побіг тоді вниз по сходах. Але цей відважний вчинок коштував би життя бідоласі, коли б не вільник Мастор, який прибіг тоді, не зніс Антіноя вниз із камінних сходів старої

будови, на якій стоїть нова вежа, на двір. Він упав непритомний на горішнім кінці сходів, напів задушений димом.»

»Але він живе, цей чудовий богоподібний юнак, він безпечний?« — скрикнула Бальбіля тоном великого занепокоєння.

»Він почував себе добре. Тільки на руках, як я згадував, має він рани від опалення і його волосся трохи присмалено; але воно виросте знов.»

»Ці м'які, принадні кучері?« — скрикнула Бальбіля. — »Ходім додому, Клявдіє. Садовник мусить нарізати нам чудову китицю рож і ми пошлемо її Антіноєві, щоб потішити його.»

»Квіти мужчині, який не бажає їх?« — спитав Понтій поважно.

»Чим же можна ще нагорожувати вашу чесноту й шанувати вашу красу?« — спитала Бальбіля.

»Наше справне поступовання нагорожує наша власна свідомість чи лаври з рук покликаних до цього мужчин.»

»А красу?«

»Краса жінок викликає до себе подив, може також кохання й квіти, краса мужчин може тішити очі, але шанувати її не є завданням жадної смертної жінки.»

»А чиїм же, коли можна спитати.«

»Завданням мистецтва, яке увіковічне її.»

»Але рожі принесуть втіху й радість юнакові, який страждає.»

»То пошли їх хворому, але не гарному хлопчикові,« — відповів Понтій.

Бальбіля замовкла й пішла з своєю супровідни-

цею за будівничим до пристані. Там він попрощався з ними й поміг їм сісти до човна, який привіз їх через одні з мостових воріт Гептастадіума до Цезареума назад.

Їдучи туди, молода римлянка промовила до старшої:

»Понтій зіпсув мені жарт з розжами. Хворий є все ж таки гарний Антіной, і коли хтось міг би подумати . . . Я роблю, що мені до вподоби, але найкраще буде, коли ми не зарядимо зрізувати розжі.«

ТРИДЦЯТЬ СЬОМИЙ РОЗДІЛ.

Місто було безпечне, пожежа погасала.

Будівничий Понтій до півдня не дав собі спокою.

Трое коней втомились під ним і їх заступлено свіжими, але його міцне тіло й здоровий дух витримували всі ці напруження.

Коли він міг вважати своє завдання виконаним, він подався додому.

Він потребував трохи відпочити, але вже в передвірку свого дому стрів він багатьох, що не бажали йому дати цього.

Чоловік, який стоїть у центрі життя й на чолі великих підприємств, не може полишити безкарно свого міста на кілька днів. Жадання наростали й коли будівничий вернувся, вони кинулись на нього, як вода, затримана греблею, коли їй відкрити лотоки.

Добрих двадцять осіб, що почули про поворот будівничого, чекали його в передвірку й кинулись до нього, коли він показався.

По багатьох він бачив, що вони прийшли у важливих справах, але він чув, що він дійшов до межі своїх сил, і рішив за всяку ціну забезпечити собі трохи відпочинку.

Звичайно таке розважне єство цього поважного чоловіка не витримало надмірних вимог, і гнівно

скаржучись, він вказав незадоволено на своє замашене сажею обличчя й прокладаючи собі шлях крізь чекаючих, гукнув:

»Завтра, завтра; а коли це мусить бути, то й сьогодні по заході сонця! А тепер я потрібую спокою, спокою, спокою! Ви ж сами бачите, як я виглядаю.«

Всі, навіть керовники будов і доставці, що з'явилися у пильних справах, відступили назад; тільки один старий чоловік, сторож дому його сестри Павліни, схопив його за почорнілий і в деяких місцях пропалений хітон і промовив тихо й швидко:

»Моя пані вітає тебе й має обговорити з тобою справи, які не терплять проволікання. Я не смію полишити тебе, не доставши обіцянки, що ти відвідаєш її ще сьогодні. Наш повіз чекає тебе біля садових воріт.«

»Одішли його додому,« — відповів Понтій не дуже привітно. — »Павліна мусить почекати ще де-кільки годин.«

»Мені наказано привести тебе до неї негайно.«

»Але в цім стані, так . . . так я не можу прийти,« — скрикнув Понтій поривчасто. — »Чи ви ні на що не зважаєте? А все ж таки! Хто може знати? Скажи їй, що я прийду по двох годинах.«

Втікши й від цього напасника, він викупався. Тоді він казав дати собі їсти, але й при їді та питві він не був без діла. Він читав надіслані листи й перевіряв де-які рисування, зроблені його учнями в часі його відсутности.

»Дай собі годинку спокою,« — просила його

стара економка, яка була колись його мамкою й любила його як сина.

»Я мушу йти до мові сестри,« — відповів він, порушуючи плечима.

»Ми ж знаємо її,« — зауважила стара. — »Вона кличе тебе без найменшої потреби, а ти потрібуєш відпочинку. Чи подушка лежить тобі так добре? А тепер я питаю тебе, чи твій найнижчий носій каміння живе так зле як ти? Навіть при їжі ти не лишаєш собі спокійної годинки. Ця бідна голова не стоїть ніколи тихо, ночі повертають у дні; треба все робити й завжди робити. Коли б тільки знати для кого?«

»Так, для кого?« — зітхнув Понтій і просунув свою руку між подушкою та головою. — »Бачиш, матусю, спокій мусить іти слідом за роботою так же певно, як день слідом за ніччю, а літо за зимою. Хто має щось миле дома . . . скажім добру жінку й веселих дітей . . . які прикрашують йому приязно час відпочинку й роблять його найкращими годинами дня, той робить добре, продовжуючи їх, але у мене инакше.«

»Але чому у тебе инакше, мій Понтію?«

»Дай мені договорити до кінця. Ти знаєш, мене не тішить ані балаканина в купелях ані довге лежання при учтах. В часі моїх перерв у праці я буваю самий з моєю досконалою Левкішпою. Години відпочинку для мене є не найкращі виступи, але порожні павзи в гришці життя, і тому жадна розважна людина не може мені брати за зле, що я намагаюсь скоротити їх корисним творенням.«

»І що впливає з цієї розважної промови? . . .
Все ж тільки те, що ти повинен оженитися.«

Понтій зітхнув; а Левкіппа скрикнула жваво:

»Ти не потребуєш шукати! Найвизначніші батьки й матері бігають за тобою й приведуть до нас свою найкращу дитину.«

»Дитину, якої я не знаю, і яка може тільки поспує мені павзи, яких я уживаю принаймні корисно.«

»Говорять,« — відповіла стара, — »що подружжя то гра в кости. Один здобуває високі очка, другий низькі. Один дістає жінку подібну до пильної бжолки, а другий дістає докучливу муху. В цім є дещо правдиве, але я посивіла з відкритими очима й часто помічала, що багато залежить також від чоловіка, як складається подружжя. Такий чоловік, як ти, може зробити й з мухи бжолу, що носитиме мед у дім. Розуміється, треба обережно вибирати.«

»А як саме?«

»Треба спочатку подивитися на батьків, а потім на дитину. Дівчина, яка виросла оточена добрими звичаями в домі розважного батька й оздобленої чеснотами матері . . .«

»Де б я знайшов таке чудо в цім місті? Ні, ні, Левкіппо, поки-що все мусить лишатися по старому. Ми обоє виконуємо свої обов'язки, задоволені обопільно . . .«

»А час летить,« — перебила Левкіппа своєму панові. — »Ти матимеш незабаром тридцять п'ять років, а дівчата . . .«

»Полиши їх, вони знайдуть інших чоловіків!

Тепер пошли до мене Сіруса з черевиками й паліюмом і заряди приготувати мені ноші, бо Павліна чекала мене вже досить.»

Дорога від мешкання будівничого до дому сестри була довга й він мав протягом її досить часу подумати про де-які речі, тільки не про раду Левкіппи, щоб узяв собі жінку. І все ж таки одна жіноча постать наповнювала його серце й думки; але спочатку він не мав нахилу насолоджуватися образом Бальбілі, хоч і як мило вона поглядала на нього, він вишукував скорше з жорстокою гострістю в цім образі все, що мусіло перечити найвищим вимогам, які могли бути поставлені до жіночої досконалости. Йому було не тяжко знайти де-які хиби й браки в цеї римської дівчини, й усе ж таки він мусів признатися, що всі вони були невіддільно злучені з нею, та що вона не була б тою, якою вона була, коли б вона була цілком вільна від них. Кожна з її відємних прикмет здавалась нарешті доброю цьому чоловікові, що виріс в науці стоїкїв.

Він довідався, що страждання кидає свою тїнь на існування кожної людини, але той, гадав він, кому пощастило б мандрувати з цею променіючою дитиною щастя крізь життя, мав би чекати самого тільки веселого соняшного сяєва.

В часі своєї подорожі до Пелюзіума та побуту там він думав часто про неї, і кожного разу, коли її образ виступав перед його внутрішнім оком, здавалось йому, що в його серці панує ясний день.

Він уважав найбільшим щастям свого життя зустрітися з нею; але не насмільювався хотіти мати її.

Він не цінував себе низько й знав, що він може бути гордий своїм становищем, яке він здобув власною пильністю й власною силою; . . . але вона була внучка чоловіка, який мав право продати його діда, і така шляхетна, заможна й вибаглива, що йому здавалось не більш відважним вчинком спитати цісаря, скільки жадає він за свій пурпур, ніж намагатися здобути її. Але боронити її, остерігати, відсвіжуватися її виглядом і мовою — до цього він вважав себе управненим, і цього щастя не смів ніхто йому зменшувати. І вона не жалувала йому цього, вона поважала його, давала йому право захищати себе, і це викликало у нього вдячність і радість.

Він зараз узяв би на себе ще раз незвичайні напруження останніх годин, коли б він був певний, що й цього разу він буде освіжений водою з її руки. Могти тільки думати про неї та про ушанування її здавалось йому більшим щастям, ніж володіти іншою жінкою.

Висідаючи з нош перед воротами міського дому своєї сестри, він, усміхаючись, похитав головою відносно себе самого, бо він сказав собі, що всю довгу дорогу він ледви думав про щось інше як про Бальбілю.

Мешкання Павліни мало лише небагато отворів належних до господарських приміщень, що виходили на вулицю, і все ж таки його прибуття було помічено.

З рами вікна огорнутого повзучими рослинами в бічній стіні дому дивилась чудова голова дівчини на міський рух вниз.

Понтій не помітив її, але Арсіноя . . . якій належала ця гарненька голівка, впізнала зараз будівничого, якого вона бачила на Льошії й про якого їй оповідав Полюкс, що він є його добродій і приятель.

Вона прожила тиждень у багатім домі вдови Пуденса.

Їй не бракувало нічого, і все ж таки вона рвалась усею силою своєї душі до міста, щоб відшукати Полюкса й його батьків, про яких вона не чула нічого від смерти свого батька.

Її коханий шукав її певно з болем і страхом, але як він міг знайти її?

По трьох днях по переселенні до нового дому вона знайшла віконце, з якого могла оглянути вулицю.

На ній можна було побачити досить, бо вона провадила до гіподрому, і на ній ніколи не бракувало людей та повозів, які прямували до нього чи до Нікополіса.

Їй було справді приємно бачити гарних коней і прикрашених вінками юнаків та чоловіків, які проїздили повз дім Павліни; але вона підходила до оточеного рослинами отвору в стіні не тільки для того, щоб забавитися, ні, вона сподівалась побачити колись свого Полюкса, його батька, його матір, його брата Тойкера, чи якогось іншого знайомого, коли б він проходив біля її нового дому. Тоді їй може пощастило б покликати когось із них, спитати його, що сталося із її приятелями, і просити його повідомити її нареченого, де він має її шукати.

Її опікунка заскочила її двічі при вікні й заборонила їй, хоч і не суворо але рішучо, дивитися на вулицю. Вона й пішла без опору за нею до середини дому; але коли вона знала, що Павліни не було дома, чи, що вона була занята, вона бігла знов до вікна й виглядала тих, про кого вона мусіла думати в кожную годину дня.

Вона не почувала себе щасливою в своїм новім багатім оточенні.

Спочатку їй справді подобалось, простягтись на м'яких подушках Павліни й не рушити рукою, добре їсти й не мусіти ані ходити за дітьми, ані йти працювати на жахливу фабрику папірусу; але вже на третій день їй захотілось на волю... а особливо вона тужила за дітьми, Селеною та Полюксом.

Раз вона виїхала з Павліною в критій ріді, вперше в своїм житті. Коли коні потягли віз, її тішив швидкий рух, і вона дивилась на бік, щоб бачити, як будинки та люди пролітали повз неї; але Павліна була незадоволена цим, як і багатьома іншими річами, що їх Арсіноя сама вважала за слушне й дозволене, наказала їй всунути голову назад до середини та сказала, що моральна дівчина при проїздах мусить дивитися на свої коліна.

Її опікунка була добра, не гнівалась ніколи, наказувала одягати й обслуговувати її як власну доньку, цілувала її ранком і перед тим, як вона йшла спати, і все ж таки Арсіноя не подумала ще ані разу про жадання Павліни, щоб вона любила її.

Горда жінка була при всій своїй привітності холодна; Арсіноя почувала, що вона завжди сте-

регла її, і вона здавалась їй чужою, що має владу над нею. Найкращі відчуття своєї душі вона мусіла й без того ховати від неї.

Раз, коли Павліна оповіла їй з вохкими очима про свою вмерлу доньку, Арсіноя розчулилась та, йдучи за спонукою свого серця, довірила їй, що вона любить різьбяря Полюкса й може сподіватись бути його жінкою.

»Ти думаєш про різьбяря?« — спитала Павліна з такою огидою, ніби вона побачила жабу. Тоді вона почала ходити туди й сюди й додала з властивою їй спокійною рішучістю:

»Ні, моя дитино, це все ти повинна забути можливо скорше, я знаю для тебе кращого нареченого. Коли ти пізнаєш його, ти не захочеш жадного іншого. Чи ти бачила в цім домі одну єдину статую?«

»Ні,« — відповіла Арсіноя, — »але що до Полюкса . . .«

»Слухай мене,« — перебила їй вдова. — »Чи я тобі не казала про нашого доброго небесного отця, чи не казала я тобі, що поганські боги то вигадані примари, яким несамовиті дурні надали всі слабости та хиби грішних людей? Чи ти не можеш зрозуміти, як то нерозважно молитися до каміння? Яка ж сила може бути в постатях з мармуру та криці, що їх так легко розбити? Ми називаємо їх ідолами. Хто їх творить, той служить їм, той приносить їм жертви, великі жертви, бо він ставить на службу їм свого духа, свої кращі сили. Чи ти зрозуміла мене?«

»Ні. Мистецтво є напевно щось велике, а По-

люкс добра людина, одушевлена богом при своїх працях.»

»Чекай лише, чекай, ти навчишся вже розуміти,« — відповіла Павліна, притягла до себе Арсіною й промовила до неї, спочатку привітно, а потім суворим тоном: — »Іди тепер спати й благай доброго небесного отця, щоб він просвітив твоє серце. Цього вирібника idolів ти повинна забути, і я забороняю тобі говорити колись у моїй присутності про цього різб'яра.»

Арсіною виросла поганкою, любила веселих богів своїх батьків, і сподівалась, що радісні дні придуть знов, коли біль, викликаний втратою її батька та розлукою з братами й сестрами, втратить свою пекучу гіркість. Вона не мала нахилу віддати своє молоде кохання та ціле земне щастя за духові добра, вартости яких вона зовсім не розуміла.

Її батько говорив завжди про християн з ненавистю й зневагою. Тепер вона бачила, що вони можуть бути також добрі й готові допомогти; їй подобалась також наука про ласкавого бога на небі, який любить усіх людей як своїх дітей; але їй здавалось безглуздим і дурним вибачати свому ворогові, думати завжди, каючись, про свої гріхи та вважати нікчемною кожному втіху й забаву, яку дає весела Александрія.

І що таке особливе вона зробила?

Чи може цей привітний бог жадати від неї, щоб вона псувала собі багато гарних днів, бо вона зіла дитиною якесь недозволене печиво, розбила горнятько, чи була вперта чи неслухняна?

Напевно ні!

І чи має тепер цей батьківський бог ненавидіти навіть мистця, таку добру, вірну людину, як її довгий Полюкс, тому, що він уміє творити такі чудові речі, як голову її матері?

Коли це було справді так, то вона воліла тисячу разів краще підняти руки до радісної Афродіти, до веселого Ероса, до гарного Апольона й до всіх девяти муз, які захищають її Полюкса, ніж до нього.

В ній прокинулась тиха неохота до цієї суворої жінки, якої вона не могла розуміти й науку та упімнення якої вона розуміла ледви на половину; де-яке слово вдови, яке могло б знайти місце в її серці, вона відкидала тому, що воно походило з уст цієї холодної жінки, яка що-години намагалась примусити її до чогось нового.

Павліна не водила її ще ніколи на сходини християн у своїй віллі.

Вона хотіла спершу підготувати її й відкрити її душу спасенню. В цім завданні не повинен був підтримувати її жаден учитель громади. Вона, вона цілком сама хотіла здобути для Христа душу цього гарного сотворіння, що так певно прямувало шляхами поган. Цього вимагав договір, який вона заключила з ним, і ціною своїх зусиль сподівалась вона купити блаженство для своєї доньки.

Що-дня кликала вона Арсіною до своєї кімнати, яка була прикрашена тільки квітками та християнськими символами, й присвячувала там багато годин її навчанню. Але її учениця показувала себе що-дня менш уважною та вразливою. Тим часом як Павліна говорила, вона думала про свого Полюкса, про братів і сестер, про свята, які уряджувалися

для цісаря та про гарні прикраси, які вона мала б на собі як Роксана. Вона питала себе, яка дівчина заступатиме її місце, і як вона могла б побачитися з Полюксом.

Як було при навчанні, так було й при молитвах Павліни, які тревали часто довше години й у яких вона мусіла брати участь у середу й п'ятницю навколішках, а в інші дні з піднятими руками.

Коли її опікунка довідалась, що вона часто виглядає на вулицю, вона гадала, що пізнала причину неуважного єства своєї учениці й чекала тільки повороту свого брата, будівничого Понтія, щоб наказати замурувати вікно.

Коли архитект увійшов до високого передпокою дому своєї сестри, назустріч йому вийшла Арсіноя. Її щоки були червоні, бо вона поспішала можливо скорше зійти від свого вікна до нижнього поверху, щоб поговорити з будівничим раніш, ніж він побуває у внутрішніх покоях та поговорить з Павліною.

Вона виглядала краще, ніж звичайно.

Понтій подивився на неї з приємністю.

Він знав, що він уже бачив це миле обличчя, але не міг згадати зразу, де саме; людей, яких бачили десь побіжно, пізнають не легко там, де не сподіваються їх стрінати.

Арсіноя не дала йому часу промовити до неї, вона заступила йому дорогу, привітала його й спитала його несміливо:

»Ти певно вже не знаєш, хто я є?«

»Так, так,« — відповів будівничий, — »але...«

»Я донька управителя палати Керавна, з Льошії, ти ж знаєш...«

»А, так, так; і ти зवेशся Арсіноя? Я питався сьогодні про твого батька й на жаль почув...«

»Він вмер.«

»Бідна дитино! Як змінилось все по моїм відїзді в старій палаті! Хатина воротаря зникла, прийшов новий управитель, а тоді... Але скажеш мені перш усього, як ти опинилась тут?«

»Мій батько не полишив по собі нічого, і християне прийняли нас до себе. Нас було восьмеро.«

»І моя сестра дала вам усім притулок?«

»Ні, ні. Одно забрали до одного дому, друге до другого. Ми ніколи не зійдемося знов.«

При цих словах по щоках Арсіної побігли сльози, але вона швидко стримала себе й промовила раніш, ніж Понтій міг висловити їй своє співчуття:

»Я хотіла просити тебе дещо; дай мені сказати раніш, ніж хтось перешкодить нам.«

»Говори лише, моя дитино!«

»Ти ж знав Полюкса, різбяря Полюкса.«

»Так, розуміється.«

»І ти ставився завжди до нього добре?«

»Він чесна людина й справний мистець.«

»Так, справді, він є такий. А окрім того... Чи можу я сказати тобі все й чи хочеш ти допомогти мені?«

»Охоче, коли це в моїй силі.«

Арсіноя подивилась, почервонівши, з чудовою ніяковістю на підлогу й промовила тихо:

»Ми любимось; я його наречена.«

»Прийми моє поздоровлення.«

»Ах, коли б це було вже так далеко! Від смерти

батька ми більш не бачились. Я не знаю, де лишився він і його батьки, і як він має знайти мене тут?»

»То напиши йому.«

»Цього я добре не вмію, але коли б я й могла зробити це, то мій посланець . . .

»Чи моя сестра наказала відшукати його?»

»Ні, ні. Я не смію при ній навіть вимовити його імени. Вона хоче віддати мене іншому; вона говорить, що християнський бог ненавидить різьбарство.«

»Вона говорить це? Отже ти хотіла б, щоб я шукав твого нареченого?»

»Так, так, добрий пане, і коли ти знайдеш його, то скажи йому, що я буваю рано ранком і над вечір сама. Що-дня! Бо в цей час твоя сестра їздить завжди на службу божу до своєї віллі.«

»Отже ти хочеш зробити мене посланцем кохання? Ти не могла б вибрати нікого менш досвідченого.«

»Ах, шляхетний Понтію, коли ти маєш серце...«

»Дай мені сказати, дівчино. Я буду шукати твого нареченого, і коли я знайду його, то він довідається, де ти перебуваєш тепер, але я не хочу й не можу запросити його на побачення по-за спиною моєї сестри. Він повинен отверто виступити перед Павліною й сватати тебе. Коли вона не дасть своєї згоди, то я буду боронити вашої справи перед моєю сестрою. Чи ти задоволена цим?»

»Я мушу бути задоволена. І не правда, ти скажеш мені, де перебувають його батьки й він?»

»Це я можу тобі пообіцяти. А тепер ще одно питання. Чи ти почувавш себе добре в цім домі?»

Арсіноя подивилась знов ніяково на підлогу, потім похитала головою, жваво заперечуючи це, й побігла геть.

Понтій подивився із співчуттям на неї.

»Бідне, гарне сотворіння,« — пробурмотів він до себе й подався до покою своєї сестри.

Сторож дому повідомив Павліну про його прихід і вона вийшла йому назустріч до порогу.

В її вітальні будівничий стрінув єпископа Євмена, поважного старого з ясними, ласкавими очима.

»Про тебе говорять сьогодні всі«, — сказала вона по звичайнім привітанні. — »Говорять, що ти виконав чудеса в цю ніч.«

»Я прийшов додому дуже втомлений,« — промовив Понтій, — »але тому, що ти хотіла пильно поговорити зо мною, я скоротив час мого відпочинку.«

»Як мені шкода цього!« — скрикнула вдова.

Єпископ побачив, що брат та сестра мають поговорити про справи й спитав, чи він не перешкоджає.

»Навпаки,« — скрикнула Павліна. — »Справа торкається моєї нової плеканки, яка на жаль має багато непотрібних річей у голові. Вона говорить, що вона бачила тебе на Льошії, мій Понтію.«

»Я знаю цю гарну дитину.«

»Так, вона виглядає мило,« — відповіла вдова. — »Але її дух і її серце зовсім не виховані, й навчання падає у неї на каменястий ґрунт, бо вона використовує кожну вільну годину, щоб дивитися на їздців та повози, які прямують до гіподрому.«

При цім цікавим ловленні гав вона приймає у себе тисячі непотрібних розважаючих її образів... я буваю не завжди дома, отже буде найкраще, коли ми скажемо замурувати це шкідливе вікно.»

»І ти наказала покликати мене, щоб зробити це?« — запитав Понтій незадоволено. — »Твої домові невірники, гадаю я, зробили б це й без мене.«

»Можливо, але стіну треба тоді наново перемалювати. Я знаю, який ти услужний.«

»Я дякую тобі. Завтра я пришлю тобі двох порядних людей.«

»Ні, вже сьогодні, коли можна.«

»Чи це так пильно зіпсувати бідній дитині її забавку? І до того ж я гадаю, що вона виглядає не їздців та повози, тільки свого справжнього нареченого.«

»Тим гірше. Я ж казала тобі, Євмене, що один різбяр хоче її за жінку.«

»Вона поганка,« — відповів єпископ.

»Але на дорозі до спасіння,« — зауважила Павліна. — »Зрештою про це ми поговоримо пізніше. Треба обговорити ще щось инше, Понтію. Залю в моїй віллі треба поширити.«

»То пішли мені пляни.«

»Вони лежать у бібліотеці мого бідного чоловіка.«

Будівничий полишив свою сестру й пішов до добре йому відомого покою.

Коли єпископ лишився з Павліною самий, він похитав головою й промовив:

»Коли я добре бачу, моя сестро, то ти провадиш хибно довірену тобі дитину. Не всіх покликано, й

уперті серця хочуть, щоб їх провадили ніжною рукою на шлях спасіння, а не тягли й штовхали туди. Чому ти забіраєш усе приємне дівчині, яка стоїть ще в світі обома ногами? Дозволь же цій дівчині кожну незаборонену втіху, яка належить молодості. Не роби Арсіної даремно прикростей, не давай їй помічати руки, яка провадить її. Навчи спочатку її сердечно любити тебе, і коли вона не знатиме нічого дорожчого як ти, то прохання з твоїх уст буде значити більше, ніж засови й замуровані вікна.»

»Я й так не хочу нічого іншого окрім того, щоб вона мене любила,« — перебила Павліна єпископові.

»Але чи ти випробувала її? Чи ти бачиш у ній іскру, яка дасться роздмухати? Чи ти помітила в ній зародок, який може вирости в тугу по спасінні, у віддання Спасителеві?«

»В грудях кожної людини лежить цей зародок. Це ж твої власні слова.«

»Але у багатьох поган він засипаний піском і рінню. Чи ти чуєш у собі силу усунути їх, не ушкодивши зародку і ґрунту, який живить його?«

»Я чую цю силу і я здобуду Арсіною для Ісуса Христа,« — промовила Павліна рішучо.

Понтій перервав цю розмову. Якийсь час він лишився ще в своїй сестри й поговорив з нею та Євменом про нову будову в її віллі, потім він полишив її разом з єпископом і подався на пожарище біля пристані та старої палати.

ТРИДЦЯТЬ ВОСЬМИЙ РОЗДІЛ.

Понтій уже не знайшов цісаря на Льюшії, бо Адріян переїхав по обіді до Цезареума. Дух пожараища в усіх покоях старої палати викликав у нім огиду й він почав вважати відновлену палату нещасливим місцем.

Будівничого чекали нетерпеливо, бо покої, які були спочатку уряджені в Цезареумі для цісаря, були сплюндровані для прикрашення заль на Льюшії й полишені в неладі; Понтій мусів тепер дбати про те, щоб їх швидко впорядкувати.

Повіз чекав його, невільників не бракувало, отже він розпочав зараз це нове завдання й посвятив себе йому аж до пізної ночі.

В його передпокої чекали його даремне й цього разу.

Адріян заняв де-кільки покоїв, які належали до мешкання його дружини.

Він був поважно настроєний.

Коли його повідомили про прихід Тіціяна, він дав йому чекати, поки він власноручно положить своєму улюбленцеві новий оклад на рани від попалення.

»Іди вже, пане,« — просив бітинієць, коли цісарь кінчив свою роботу із зручністю хірурга. — »Тіціян ходить там уже чверть години туди й сюди.«

»Нехай ходить«, — відповів володарь. »І коли навіть цілий світ кричить до мене, він мусить чекати, поки ці вірні пальці дістануть належне їм! Так, мій хлопче, ми мандруємо через життя як міцно злучені товариші. Це роблять справді також і інші, і кожний, що йде так із своїм товаришом та має з ним однакові насолоди й страждання, гадає нарешті, що він знає його як себе самого; але найглибше ядро в естві його супровідника лишається таки заховане від нього. Тоді доля посилає раз на них хуртовину. Вона зриває перед очима мандрівника останнє покриття з душі його супровідника й аж тоді стоїть вона перед ним без серпанку, як ядро, що випало із шкаралупи, як голе тіло . . . В цю ніч віяв такий гураган і дав мені подивитися на серце мого Антіноя, як на мою руку, яку я тримаю перед очима. Так, так, так! Хто ризикує своїм цвітучим еством для вартісної власности свого приятеля, той офірував би для особи цього приятеля десять разів життя, коли б він його мав! Ця ніч, мій друже, повинна лишитися незабутньою для тебе. Вона дає тобі право зробити мені багато лиха, вона врізала глибоко в моє серце твоє ім'я на чолі тих, яким я лишаюсь довжником за їх добродійства.«

Адріян простяг свою руку Антінові.

Юнак, який дивився перед тим замішано на підлогу, притис її міцно до уст і полишив їх зворушено на руці. Потім він підняв свої великі очі до очей цісаря й промовив, благаючи:

»Ти не повинен більш говорити так зо мною, бо я не заслугоую такої доброти. Що є моє життя?

Я пустив би його відлетіти, як дитина зловленого жука, щоб заощадити тобі один сумний день.»

»Я знаю це,« — відповів володарь твердо і пішов у сусідню кімнату до префекта.

Тіціян з'явився на розказ цісаря.

Треба було ствердити, яке відшкодування належалося виплатити містові та поодиноким власникам вигорілих шпихлірів; бо Адріян постановив оголосити декретом, що ніхто не повинен терпіти шкоди від нещастя післаного богами, яке почалося з його дому.

Префект зібрав уже потрібні відомости й секретарям Флегіонові, Геліодорові й Целєрові було доручено написати ушкодженим листи, в яких від них жадалось від імени цісаря, щоб вони згідно з правдою подали розміри втрат.

Тіціян приніс також вістку, що греки й жида постановили виявити свою радість з нагоди урятування цісаря великими жертвами вдячності.

»А християне?« — спитав Адріян.

»Вони не мають звичаю офірувати звірят, але вони хочуть зійтися на спільну молитву вдячності.«

»Їх вдячність коштуватиме небагато«, — промовив цісарь.

»Їх єпископ Євмен передав мені для поділу між убогими суму, за яку можна було б купити сто волів. Він каже, що бог християн в дух і жадає лише духових жертв. Найкраще, що можна йому принести, це молитва наказана духом і виходяча з теплого серця.«

»Це згучить не зле для нас, але неприємне для

народу,« — зауважив Адріян. — »Фільософські науки не провадять до побожності. Юрба потрібує видимих богів і доторкальних жертв. Чи християне тут добрі громадяне, віддані державі?«

»Для них ми не потрібуємо жадних судів.«

»То візьми їх гроші й накажи поділити між незаможних; але їх спільну молитву я мушу забронити. Нехай вони тихо піднімають за мене руки до свого великого духа. Але перед публичністю їх наука не повинна виступати. Вона не позбавлена звабливих принад, а безпека держави вимагає, щоб юрба трималась вірно старих богів і приносила жертви.«

»Як ти наказуєш, цезаре.«

»Ти знаєш справоздання Плінія Трайянові про християн?«

»І відповідь цісаря.«

»Отже добре. Полишимо їх, нехай роблять тихо, що вони хочуть; але їх поступовання не сміє валити законів держави та проходити до публичности. Коли вони насміляться не поважити старих богів, як це їм належить, або навіть підняти проти них палець, тоді з ними треба поводитися суворо й карати кожний виступ смертю.«

В часі цієї розмови до кімнати ввійшов Верус.

Він ходив сьогодні всюди за цісарем, бо він сподівався почути щось про його спостереження неба, і все ж таки не насмілювався спитати його про наслідки цього.

Побачивши, що Адріян зайнятий, він наказав комірникові відвести себе до Антіноя.

Улюбленець зблід, побачивши претора, але опа-

нував собою остільки, щоб побажати йому щастя з нагоди дня його народження.

Від Веруса не заховалось, що його поява перелякала юнака; тому він спитав його спочатку про байдужі речі, вплив до своєї балачки веселі історії й осягши свій намір заспокоїти його, промовив легко:

»Я мушу дякувати тобі від імени держави й усіх приятелів цісаря. Ти добре виконав своє завдання, хоч і трохи занадто сильними засобами.«

»Я прошу тебе, полиши це,« — перебив йому з притиском Антіной і подивився боязко на двері сусідньої кімнати.

»Щоб залишити цісареві вільний дух, я офірував би цілу Александрію. Зрештою ми обидва дорого заплатили за наш добрий намір та ці злиденні шпіхлірі.«

»Але ж говори про інші речі.«

»Ти сидиш тут з перевязаними руками й опаленим волоссям, а я почуваю себе зле.«

»Адріян казав, що ти справно помагав при рятунні.«

»Мені було шкода цих бідних хомяків, яким полумня хотіло пожерти їх накопичені запаси, і розпалений учтою я скочив просто до тих, що гасили. Моя перша нагорода складалась із зимної, льодовозимної морської води, яку мені полили на голову з повної кишки. На мені розбиваються всі науки етики, і я маю вже давно нахил вважати дурнями всіх драматургів, у творах яких чесноти бувають нагороджувані а хиби карані, бо моїм найгіршим вчинкам завдячую я мої найкращі години,

а моїм добрим тільки добрим . . . лише прикрощі та лихо. Жадна гієна не може реготати більш хрипко, ніж я говорю, орган тут у середині, здається, повернувся в їжака, голки якого завдають мені біль, і це все тільки тому, що я дав спонукати себе до вчинків, які моралісти хвалять як вплив чеснот.»

»Ти кашляєш і виглядаєш зле; ти мушиш лягти до ліжка.»

»В день мого народження? Ні, молодий друже. А тепер я питаю тебе ще перед тим, поки я полишу тебе: можеш ти сказати мені, що вчитав Адріян із зір?»

»Ні.»

»Навіть тоді ні, коли я поставлю тобі до розпорядимости на всяку службу мого Персея? Цей чоловік знає Александрію й є мовчазний як риба.»

»І тоді ні, бо чого я не знаю, того я не можу сказати. Ми обидва відчуваємо себе зле; я кажу тобі знов, ти повинен би подбати про своє здоров'я.»

Незабаром по цих словах Верус опустив покій, і Антіной подивився йому вслід з улегченим серцем.

Відвідини претора занепокоїли його й побільшили відразу, яку він відчував до нього. Він знав, що Верус зловжив ним, бо Адріян оповів йому, що він зійшов на вартівню не для того, щоб запитати зорі відносно самого себе, а для того, щоб поставити гороскоп преторові, якого він повідомив про свій намір.

Для його поступовання не було більш жадного вибачення, жадного прикрашення.

Для цього непутящого чепуруна, для цього глузливого лицеміра зрадив він свого пана й зробився палієм, він мусів терпіти, що його засипає хвалою й подяками найвищий та найгострозоріший між людьми. Він ненавидів себе самого, почував до себе огиду й питав себе, чому вогонь, що палав навколо нього, задовольнився тим, що поранив йому руки та опалив волосся.

Коли Адріян вернувся до нього, він попросив дозволу лягти до ліжка.

Цісарь охоче дозволив йому це, наказав Масто-рові, щоб був при нім, і пішов тоді до своєї дружини, яка просила його, щоб прийшов до неї.

Сабіна не була на пожарищу, але посилала щогодини довідатися про стан пожежі й здоровля свого дружини. Вона привітала його, коли він прибув до Цезареума, й потім вернулась до своїх покоїв.

В початку другої години перед північчю Адріян вступив до її кімнати.

Вона була на своїм ложі без прикрас, які вона носила звичайно в день, але одягнена як на учту.

»Ти бажаєш говорити зо мною?« — спитав цісарь.

»Так. І цей день багатий подіями кінчиться дивно, бо ти не лишив мого прохання невиконаним.«

»Ти даєш не часто мені нагоду виконати якесь твоє бажання.«

»Чи ти жалуєш цього?«

»Можливо, бо замість того, щоб просити, ти жадаєш звичайно.«

»Полишимо цю суперечку порожніми словами.«

»Охоче. Для чого сказала ти покликати мене?«

»Верус святкує сьогодні день свого народження.«

»І ти хотіла б знати, що віщують йому зорі?«

»Чи краще сказати, як настроїли тебе небесні явища відносно нього.«

»Мені лишилось ще мало часу обміркувати те, що я бачив. У всякім разі його зорі пророкують йому блискучу майбутність.«

Радісний блиск запроменів з очей Сабіни, але вона примусила себе лишатися спокійною і спитала повільно:

»Ти признавш це й все ж таки не можеш прийти до жадного рішення?«

»Отже ти хочеш чути рішуче слово вже сьогодні?«

»Ти знаєш це й без мене.«

»Добре. Його зорі перепромініють мої й примушують мене стерегтися його.«

»Як дрібничково! Ти боїшся претора?«

»Ні, але його щастя, злученого з тобою.«

»Коли він буде нашим сином, то його величч буде нашою.«

»Зовсім ні, бо коли я зроблю його тим, чим ти хочеш, то він буде намагатися зробити нашу величч своєю. Доля...«

»Ти твердиш, що вона сприятлива йому; але я мушу на жаль заперечити це.«

»Ти? Пробиєш ти також читати в зорях?«

»Ні, я полишаю це мужчинам. Чи чув ти про астрольога Аммонія?«

»Так. Він зручний чоловік, спостерігає на обсерваторії Серапеума і, як багато інших подібних до нього в цім місті, використовує свою вмiлiсть, щоб зібрати великий маєток.«

»Мою увагу звернув на нього сам астроном Клявдій Птольомей.«

»Найкраще поручення.«

»Отже добре, я дала Аммонiвi доручення поставити гороскоп Верусовi в минулу нiч. Недавно він принiс його менi з поясненням. От він тут.«

Цiсарь схопив швидко таблицю, яку подала йому Сабiна, i промовив, перевiряючи уважно про-рокування, впорядковане по годинах:

»Зовсiм правильно! Чи я не помітив цього? Добре зроблено! Цiлком відповідає моiм власним спостереженням! Але тут... чекай... тут починається третя година, в початку якої я був перешкоджений. Вiчнi боги, що це?«

Цiсарь відсунув далi від своїх очей восковi таблицi Аммонiя й не порушив бiльш устами, доки він не дійшов до останньої години минулої ночi. Тодi він опустив руку, яка тримала гороскоп, i скрикнув, жахаючись:

»Страшна доля! Горацiй має слухнiсть. Найтяжче падають високi вежi.«

»Вежа, яку ти маєш на увазi, є дитина щастя, якої ти боявся,« — промовила Сабiна. — »Не пожалуй Верусовi короткого часу щастя перед жахливим кiнцем, який призначено йому.«

Пiдчас цих слiв Адрiян дивився замислено на пiдлогу й вiдповiв тодi, стоячи перед своєю дружиною:

»Коли цей чоловік не буде офірою чорної долі, то зорі й доля людей так же чужі між собою як море й серце пустелі, як удари пульса людини й жорства в струмку. Коли Аммоній помилився десять разів, то все ж таки преторові лишається більш, ніж десять, фатально ворожих знаків на таблиці. Мені шкода Веруса, . . . але держава му- сить терпіти нещастя цісаря разом з ним. Цей чоловік не може бути моїм наступником.«

»Ні?« — спитала Сабіна й піднялась із свого ложа. — »Ні? також і тоді, коли ти побачиш, що твоя зоря перебуде його зорю? Ні, хоч погляд на цю таблицю може показати тобі, що він буде попелом, коли світ буде ще довго слухатися твого руху?«

»Заспокійся й полиши мені час . . . Тепер я го- ворю: і тоді, ні!«

»Тоді, також, ні!« — повторила Сабіна глухо.

Тоді вона зібрала сили й спитала з пристрасним благанням:

»Ні, і тоді ні, коли я, благаючи, піднімаю руки до тебе й кричу тобі в обличчя: ти й доля пожалу- вали мені благословення, щастя, найкращої мети жінки, і я хочу, я мушу осягти її! Я мушу й хочу почути, хоч і короткий час, як улюблені уста називають мене іменем, яке ставить найбіднішу жебрачку з немовлям на руках високо понад ціса- ревою, яка ніколи не стояла при колиці. Я хочу й мушу бути перед своїм кінцем матірю, називатися матірю й могти сказати: моя дитино, мій сину, наша дитина.«

При цих словах Сабіна голосно хлипнула й за- крила обличчя руками.

Цісарь відступив від своєї дружини назад.

Перед його очима сталося чудо.

Сабіна, в очах якої він ніколи ще не бачив сліз, Сабіна плакала, Сабіна мала серце, як інші жінки!

Здивований і глибоко зворушений бачив він, як вона, стрясена могутнім хвилюванням, відвернулась від нього, впала навколішки перед подушкою, яку вона полишила перед тим, і сховала в ній своє обличчя.

Він стояв хвилинку непорушно, потім підійшов до неї й промовив:

»Встань, Сабіно, твоє бажання слухне. Ти повинна мати сина, за яким тужить твоя душа.«

Цісарева встала й вдячний погляд її очей повних сліз стрінув його очі.

Сабіна могла також усміхатися й бути гарною.

Треба було цілого життя, треба було такої години, як ця, щоб показати це Адріанові.

Мовчки він присунув крісло й сів біля неї. Якийсь час він тихо тримав її руку в своїй. Тоді він випустив її й промовив приязно:

»Виконає Верус також те, чого ти чекаєш від сина?«

Вона, притакуючи, кивнула головою.

»І звідки маєш ти цю певність?« — спитав цісар. — »Він римлянин і не бідний блискучими, гідними подиву здібностями. Такий чоловік, як він, що може показати себе в полі і в раді й все ж таки вміє дуже влучно грати Ероса, зуміє також і зручно носити пурпур. Але він має легку кров своєї матері й його серце пурхає туди й сюди.«

»Полиши його таким, яким він є. Ми розуміємо одно одного й він є єдина людина, відносно прихильності якої я переконана, на вірність якої я числю так певно, як би він був моїм рідним сином.«

»І на яких фактах ґрунтується це непохитне довірря?«

»Ти зрозумієш мене, бо ти ж не сліпий для вказівок, які дає нам доля. Маєш ти час вислухати коротку історію?«

»Ніч іще довга.«

»Отже я говоритиму. Вибач, коли я почну з річей, які здаються минулими. Але вони не є такі, бо вони діють в мені далі аж до цієї години! Я знаю, ти не сам вибрав мене жінкою собі. Плотіна взяла мене для тебе до свого дому. Вона любила тебе... Хто знає, чи твоя прихильність належала гарній жінці чи дружині цесаря, від якого ти чекав всього!«

»Я шанував і любив жінку Плотіну!«

»Вона вибрала для тебе в моїй особі дружину високого зросту, отже придатну для пурпуру, але не гарну. Вона знала мене добре й їй було відомо, що я вмiла гірше, ніж хтось інший, здобувати для себе серця. В батьківському домі жадна інша дитина не користалась так мало як я дарами любови, а що мій дружина не пестив мене ніжною прихильністю, це ти знавш найкраще.«

»В цю годину я шкодую цього.«

»Це було б запізно. Але я не хочу бути прикра, напевно ні. І все ж таки, коли ти мавш зрозуміти мене, то я мушу признатись, що коли я була

молода, я тужила болуче за любовю, якої мені ніхто не давав.»

»А чи любила ти сама колись?«

»Ні; але я страждала, що я не могла любити. У Плотіни я бачила тоді часто дітей родичів, і инколи я пробувала привабити їх до себе, але тим часом як вони довірливо грались із иншими жінками, до мене вони, здавалось, почували страх. Незабаром я гнівалась також і на них; тільки синок Кейонія Коммода, наш Верус, давав мені жваві відповіді, коли я його питала, і приносив мені свої поламані забавки, щоб я направила їх. Таким чином я полюбила цього хлопчика.»

»Він був чудовий хлопчик.»

»Так, він був такий. Одного дня ми всі жінки сиділи в саду цісаря. Тоді до нас прибіг Верус і приніс особливо гарне яблуко, яке йому подарував сам Трайян. Всі дивувались цьому червоному овочеві. Плотіна взяла навіть його з рук хлопчика й спитала, жартуючи, чи він не подарує його їй. Він подивився на неї здивовано великими очима, похитав кучерявою головою, побіг до мене й дав цей овоч мені, так мені, а не якійсь иншій жінці, обняв мене ручками за шию й промовив: „Сабіно, ти повинна його мати.“

»Присуд Паріса.»

»Не жартуй тепер. Цей чин щирої дитини зміцнив мою мужність зносити тягар життя. Тоді я пізнала, що є хтось, що любить мене. І цей один віддячив мені приязню за все, що я почувала до нього й невтомно робила для нього. Це єдина людина, про яку я знаю, що вона плакатиме, коли

я умру. Дай йому право називати мене матірю й зроби його нашим сином.»

»Він в ним,« — промовив Адріян з поважною гідністю й простягнув руку до Сабіни.

Цісарева хотіла підняти її до уст, але він не дав їй зробити цього й казав далі:

»Перекажи йому, що ми приймаємо його замість сина. Його жінка донька Нігіна, який мусів впасти, бо я хотів стояти міцно. Ти не любиш Люцілі, але ми обоє можемо дивуватися їй, я принаймні не знаю жадної іншої жінки в Римі, за чесноти якої я міг би ручитися. Я й без того винен їй батька й тішуся цею донькою. Таким чином ми обоє були б благословлені дітьми. Коли я призначу Веруса своїм наступником, і чи зроблю я це та повідомлю світ, хто має бути його володарем, цього я тепер не можу рішити, для цього я потребую спокійнішої години. До завтра, Сабіно. Цей день почався нещастям; нехай же буде щастям для нас те, чим ми його закінчуємо.»

ТРИДЦЯТЬ ДЕВЯТИЙ РОЗДІЛ.

Бувають у лютім теплі дні; але хто гадав, що вони несуть весну, той помиляється.

Терпка, тверда Сабіна піддалась на де-кільки годин м'яким, жіночим почуттям, але коли її туга по материнським щасті була заспокоєна, її серце стяглося знову й вогонь, який грів її груди, погас.

Кожний, хто наближався до неї, також і її дружина, почував себе знов охоложеним і відштовхнутим її еством.

Верус захворів.

Перші ознаки хвороби печінки почали завдавати йому багато тяжких годин, хоч лікарі остерегали його раніш, щоб він, європеєць, не продовжував в Александрії свого розпустного римського життя.

Він зносив нетерпеливо ці перші фізичні болі, які послала йому доля.

Навіть величне повідомлення, принесене йому Сабіною, яке здійснювало його найсміливіші надії, не було встані помирити його з цим новим відчуттям хвороби.

Він довідався також, що побоювання Адріана відносно занадто ясного блиску його зір майже було б позбавило його адаптації, а разом з тим він був переконаний, що він дістав свою хворобу при

гашенні пожежі запаленої Антіноєм, і гірко каявся, що він підступно перешкодив обчисленням цісаря.

Людина полишає охоче иншим, щоб несли її тягар а особливо її вину разом з нею, отже хворий претор проклинав Антіноя й науку Сімеона Бен Іохая, бо без них він не зробив би злочину, який каламутив йому тепер втіху життя.

Адріян попрохав александрійців, щоб відрочили приготовані для нього вистави й обходи, бо він ще не закінчив своїх спостережень відносно перебігу долі наступного року. Що-вечора сходяв він на високу вартівню Серапеума й дивився звідти на зорі. Десятого січня він скінчив свою працю. Одинадцятого почалося святкування. Воно заняло багато днів. На бажання претора Роксану представляла гарна донька жида Апольдора.

Все, що александрійці приготували цісареві, було величне й блискуче.

Так багато кораблів не було знищено в жадній иншій навмахії, в морським бої, урядженім на показ, більшого числа диких звірів не бачили ніколи навіть у римським цирку. А як же криваво випали бої гладіаторів, у яких чорні й білі борці творили пестру ріжнородність, хвилюючу серце й духа.

Завдяки ріжнородности елементів, яку поста-чало це місце злуки єгипетської, грецької й орієнтальної культури, процесії творили таке дивовижне видовище, що вони, не зважаючи на свою надмірну довготу, томили менше, ніж римляне побоювались цього.

Вистави трагедій і комедій були такі багаті в несподівані ефекти: пожежі, повіні й инші речі,

і давали александрійським акторам нагоду так блискуче показати своє мистецтво, що Адріян та його супровідники мусіли признатися, що навіть у Римі та Атенах вони не бачили таких досконалих вистав.

Особливу увагу цісаря звернув на себе твір жиди Едехіля, який писав на грецькій мові при Птольомеях драми, для яких він брав матеріял з історії свого народу.

В часі цих святкувань префекта Тіціяна тяжко мучила задуха, а при тим він мав повні руки роботи; все ж таки він справно помагав будівничому Понтівві шукати різьбяр Полюкса.

Обидва робили, що могли, але хоч їм і пощастило незабаром знайти пані Доріс та Евфоріона, від їх сина не лишилося й сліду.

Папія, колишнього Полюксового майстера, не було вже в місті, бо Адріян послав його в Італію, щоб він виготовував там у його віллі центаврів та інші фігури. Його дружина запевняла, що вона нічого не знає про Полюкса окрім того, що він у грубий спосіб виповів службу її чоловікові.

Товариші по праці нещасливого не могли дати жадної відомости про нього, бо ніхто з них не був при увязненні. Папій був досить обережний, щоб позбутися без свідків людини, якої він боявся.

Ані префект ані будівничий не шукали чесного хлопця у вязницях, а коли б вони й зробили це, то вони ледви знайшли б його, бо Полюкса тримали у вязниці не в самій Александрії. Міські вязниці

були переповнені по святі й його відвели до сусіднього Канопуса, замкнули там до вязниці й засудили.

Полюкс признався, не криючись, що він узяв срібний сагайдак, і поведився дуже нечемно при обвинуваченнях свого майстера. Таким способом він зробив наперед відемне вражіння на суддю, тим часом як цей поставився з повагою до Папія як до дуже заможного й загально поважаного чоловіка.

Оскарженому ледви дали слово й швидко засудили його з огляду на його власне зізнання та тяжке обвинувачення його майстера.

Слухати байки, яку цей нахабний хлопець, що забув усяку повагу до свого вчителя й добродія, хотів викладати суддям, було б втратою часу. Два роки міркування, гадав сторож закону, навчать цього небезпечного хлопця поважати чужу власність та стерегтися робити бешкет тим, яких він повинен поважати та бути вдячний їм.

Полюкс проклинав у вязниці в Канопусі свою долю й сподівався даремно помочи своїх приятелів. Вони стомилися нарешті, даремно шукаючи його, й питали тільки принагідно про нього. Він поведився у вязниці спочатку так нечемно, що його суворо замкнули й не випустили навіть тоді, коли він уже не шалів, тільки перебував дні в тупій задумі. Його сторож знав людей і казав наперед, що цей молодий злодій по двох роках полишить вязницю як нешкідливий психічно хворий.

Тіціян, Понтій, Бальбіля і навіть Антіной спробували говорити про нього з цісарем, але

він дав кожному з них гостру відправу й показав, що Адріян не забуває образи своєї мистецької чести.

Але володарь довів також, що він добре пам'ятає добро зроблене йому, бо коли йому подали раз страву, яка містила в собі капусту й маленькі ковбаси, він усміхнувся, взяв свій гаманець повний золотих і наказав комірникові, щоб передав його від його імени жінці воротаря, Доріс, що була видалена з Льошії.

Стара пара жила тепер у своїй власній хатині недалеко від мешкання своєї овдової доньки Діотими.

Голоду та злиднів вона не зазнала, але вони дуже змінилися.

Очі бідної Доріс були запалені, бо вони звикли до сліз, які не часто висихали й текли при кожному слові, кожній речі, кожній думці, що нагадувала їй Полюкса, її улюбленця, її гордоці, її надію. І як мало було в дні півгодин, у які вона не думала про нього!

По смерті управителя вона відвідала Селену; але пані Ганна не могла й не хотіла відпровадити її до хворої, бо вона знала від Марії, що Доріс була мати невірною коханця її плеканки.

В часі других відвідин Селена поводитись так боязко й недовірливо супроти Доріс, що стара жінка мусіла думати, що її відвідини були неприємні для неї.

У Арсіної, про місце побуту якої вона довідалась від діяконіси, її прийняли ще гірше.

Вона сказала, що вона мати різб'яра Полюкса,

і їй було заявлено, що Арсіноя не може говорити з нею й просить раз на завжди, щоб її не відвідувати.

Коли будівничий Понтій відвідав її й підбавьорив, щоб спробувала ще раз побачитися в домі його сестри з Арсіною й поговорити з нею, що лишалась вірна її синові, вона зустріла там саму Павліну, і ця дала їй таку гостру відправу, що вона ображена й огірчена до сліз вернулась до свого чоловіка. Вона й не перечила Евфоріонові, коли він заборонив їй відвідувати колись знов дім християн.

Подарунок цісаря був дуже на часі й корисний для цих бідних людей, бо Евфоріон через хвилювання й горе останніх місяців цілком втратив згучність свого голосу та пам'ять, був звільнений з театрального хору й знаходив собі ще за декільки драхм місце між співаками при урочистих містеріях малих сект та при пробах гимнів та жалібних пісень.

При тім старі мусіли ще помагати своїй доньці, якої Полюкс не міг уже підтримувати; їх птахи, грації й кітка хотіли також їсти.

Ані Доріс ані Евфоріонові не приходило ніколи на думку, що їх можна усунути.

В день стара не могла вже сміятися, ... але вночі вона мала инколи гарні години, бо надія показувала їй тоді гарні образи майбутнього й оповідала їй усякі можливі й неможливі історії, які одушевлювали її серце новою мужністю.

Як часто бачила вона, ніби Полюкс вертався з далекого міста, куди він може втік, з Риму чи

може навіть з Атен, де він набув славу й великі скарби.

Цісарь, який усе ж таки приязно згадував її, не міг вічно гніватися. Може він пішле своїх гонців шукати Полюкса й відшкодує великими замовленнями знов те лихо, яке він завдав йому.

Що її улюбленець був живий, це вона знала, відносно цього вона напевно не помилялась, хоч Евфоріон часто намагався довести їй, що він мусів умерти. Співак знав багато історій про нещасливих людей, яких вбито й які ніколи не верталися; але вона не давала переконати себе, сподівалась далі й зжилась цілком з наміром послати свого молодшого сина, Тойкера, в подорожування, коли він скінчить своє навчання, отже по де-кількох місяцях, щоб він шукав свого брата.

Антіной, опалені руки якого при лікуванні цісаря хутко загоїлися, і який не počував ніколи приязні до якогось юнака окрім Полюкса, дуже шкодував, що мистець зник, і мав намір відвідати пані Доріс. Але він розлучався тепер тяжче, ніж колись, із своїм володарем і допомагав йому так пильно, що Адріян инколи ласкаво докоряв йому, що він робить службу його невільникама занадто легкою.

Коли він справді мав колись вільну годину, то він обмежувався самим наміром побачити батьків свого приятеля; бо між бажанням та виконанням лежало у нього широке поле, яке ніколи не бувало перейдено, коли він не мав до цього сильних спонук.

Коли цісарь диспутував в Музеумі чи казав

проводирям різних релігійних стоваришень викладати собі зміст їх релігійних наук, він ішов до саду віллі, в яким Селена перебувала ще й в початку лютого.

Йому пощастило де-кільки разів дістатися до саду Павліни, але спочатку він не міг здійснити свого наміру побачити Селену й поговорити з нею.

Коли він наближався до хатини Ганни, йому заступала дорогу горбата Марія, оповідала йому, як ведеться її приятельці й прохала його чи наказувала йому йти геть.

Вона була тепер завжди біля хворої, бо її сестра ходила тепер за її матір'ю, і пані Ганна добула їй дозвіл зліплювати листки папірису дома.

Сама вдова не могла залишати фабрики, бо її обовязки доглядачки робили її присутність у варстатах необхідною.

Таким чином Антіноя стрічала завжди не Ганна, тільки Марія й відсилала його.

Між гарним юнаком та горбатою дівчиною усталились певного рода відносини.

Коли Антіной приходив і вона гукала йому: »вже знов?«, він хапав її руку й благав її щиро, щоб виконала тільки один єдиний раз його бажання. Вона лишалась завжди твердою, але ніколи не відсилала його суворо, а завжди усміхаючись і з привітними упімненнями. Коли він виймав зпід свого паліюма розкішні, гарні квіти й благав її, щоб вона передала їх Селені від імени її приятеля з Льошії, вона брала їх і обіцяла поставити в кімнаті; але, казала вона, ані йому ані їй не

було б користі, коли б вона знала, від кого вони походять.

По таких відправах він умів справді ластитися, здобуваючими серце словами, але він ніколи не насмілювався противитися їй і осягти свою ціль насильством.

Коли квіти стояли в кімнаті, Марія дивилась на них значно частіше, ніж Селена.

Коли Антіной довго не з'являвся, горбата тужила за його образом і ходила неспокійно туди й сюди між воротами саду та хатиною своєї приятельки, в ту годину, коли він звичайно з'являвся.

Вона уявляла собі янголів такими, як він, і янголи, про яких вона думала, виглядали незабаром не инакше, як він.

В кожную свою молитву включала вона бідного гарного поганина. Тиха ніжність, змішана инколи з легким болем, який вона відносила на карб свого жалю по його втраченій душі, була нерозлучна з усіми її думками про нього.

Вона казала Ганні про кожні нові відвідини молодого чоловіка, і коли Марія говорила про Антіноя, діяконіса здавалась стурбованою й казала їй, щоб вона загрожувала йому, що покличе воротаря.

Вдова знала, хто був юнак, захоплений її плечанкою, бо раз вона бачила, як він розмовляв з Матором, і спитала про нього невільника, який використовував кожную вільну годину, щоб брати участь у службі божій християн.

Ціла Александрія, а навіть уся держава знала імя найкращого юнака свого часу, славетного улюбленця цісаря.

Ганна чула про нього також, і довідалась, що поети оспівували його, а поганські жінки шукали жадібно єдиного погляду з його очей. Вона знала, яке неморальне було поступування визначних людей з Риму, і Антіной здавався їй блискучим соколом, який крутився над голубкою, щоб кинути-ся на неї в сприятливу хвилину й знищити її дзьобом і кігтями.

Ганні було також відомо, що Селена знала Антіноя, який увільнив її з зубів лютого дога й потім витяг з води; але одужуюча не припускала, хто урятував її, це видно було з багатьох її слів.

В кінці лютого Антіной приходив три дні один по другім; тоді Ганна наказала суворо воротареві через єпископа Євменія, щоб уважав на молодого чоловіка й, коли треба, щоб спиняв його навіть силою від входу до саду віллі.

Але кохання знаходить шлях навіть крізь замкнені двері, і Антіноєві пощастило все ж таки дістатися до саду Павліни.

При одних відвідинах він міг побачити Селену, як вона в супроводі гарного хлопчика з білявими кучерами та пані Ганни кульгала туди й сюди, спіраючись на палицю.

Антіной вчився дивитися на все калікувате не з приязним співчуттям, але з відразою, як на помилку гармонійно творячої природи.

Тут він відчував щось інше.

Горбата Марія здавалась йому спочатку огидною; тепер він тішився, коли він бачив її, хоч вона ударемнювала завжди його бажання; і скалічена Селена, за якою вуличні хлопчаки кричали своє

»кляп, кляп!«, здавалась йому більш, ніж колись, гідною поклонення.

Яке гарне було її обличчя, яка гарна її постать, яка своєрідна її хода! Вона не кульгала, ні, вона колихалась крізь сад. Так, думав він пізніше, несуть нереїд злегка розколихані хвилі.

Кохання задовольняється всім, і це не буває для нього важко, бо воно вміє підняти на вищі ступні існування все, що воно охоплює. В його світлі — хіба робиться чеснотою, брак — доброю прикметою.

Відвідини бітинійця були не єдиною турботою пані Ганни. Інші вона зносила, розуміється, не з жалем, тільки з радістю.

Її домівство збільшилось двома особами, а її заробіток був малий.

Щоб її плеканки не голодували, мусіла вона, доглядаючи за дівчатами в фабриці, працювати й власними руками, а ввечері брати додому листи папірусу не тільки для Марії, але й для себе самої, та зліплювати їх довго вночі.

Коли стан Селени поліпшився, вона помагала їй охоче й пильно, . . . але протягом тижнів одужуюча не повинна була мати жадної праці.

Марія дивилась часто з тихим занепокоєнням на Ганну, бо вона виглядала дуже бліда.

Коли вона раз упала непритомна, горбата зібралась із духом і сказала їй, що вона може поводитися по-лихварськи з маєтком, який бог дав їй але вона не повинна марно тратити його. Вона жалує собі найменшого відпочинку, працює вдень і вночі, відвідує ще, як і раніш, у години свого

відпочинку доми бідних і хворих, і коли вона жалуватиме й далі собі відпочинку, то вона замість того, щоб ходити за іншими, потрібуватиме, щоб ходили за нею.

»Не жалуй собі,« — казала Марія, — »принаймні вночі необхідного сну.«

»Ми мусимо жити,« — відповіла Ганна, — »і як можу я позичати, коли я не буду всилі повернути позичене.«

»Попроси Павліну,« — радила дівчина, — »щоб вона звільнила тебе від чиншу, вона зробить це охоче.«

»Ні,« — відповіла рішучо Ганна. — »Те, що дає ця хатина, йде на користь моїх бідних, а ти ж знаєш, як вони цього потребують. Те, що ми даємо, позичаємо ми нашому богові, а він не накладає ні на кого надмірного податку.«

Селена одужала, але лікарь заявив, що жадна людська вмілість не може звільнити її колись від каліцтва. Вона зробилась донькою Ганни, а сліпий Геліос сонцем хатини діяконіси.

Арсіної було дозволено відвідувати свою сестру не часто й тільки в супроводі своєї опікунки. Вона не мала ані разу щирої розмови із Селеною без перешкод. Старша донька управителя була тепер задоволена й весела, а молодша не тільки сумна з причини зникнення її коханого, але й тому, що вона почувала себе нещасливою у своїм новім домі; вона легко спалахувала й мала нахил плакати.

Малим сиротам Керавна повелось добре. Їх приводили инколи до Селени, й вони оповідали з любов'ю про своїх нових батьків.

Завдяки допомозі Селени, що вже одужала, зменшився тягар праці її приятельок, а коли почався березень, вдові зробили пропонування, яке дало б цілком новий зворот її простому життю, коли б вона згодилась на нього.

В горішнім Єгипті утворились християнські братства, і одно з них звернулось до великої александрійської центральної громади з проханням, щоб до них прислали одного пресбітера, одного діякона й одну діяконісу, які могли б навчати віруючих і охрещених та керувати ними в гермополитській околиці, де їх були вже тисячі. Громадське життя й опіка над бідними та хворими потребували організації вмілими руками, і Ганну спитали, чи вона могла б рішитися полишити головне місто й продовжувати свою добродійну діяльність у поширених межах у Безі. Вона могла числити там на затишний дім, пальмовий сад і датки громади, які забезпечили б не тільки її власне життя, але й існування її плеканців.

Ганна почувала себе злученою міцними зв'язками з Александрією. Найперше її затримували тут її бідні й хворі, і з де-якими з них її серце зрослося. А скільки заблуканих дівчат урятувала вона вже також і в фабриці.

Вона попросила собі короткий час до надуми, і їй дали його. Пятнадцятого березня справа мусіла рішитися. Вже п'ятий день цього місяця приніс рішення, бо коли Ганна була на фабриці папірусу, Антіноєві пощастило знов дістатися до саду Павліни й перед самим заходом сонця пройти до самого дому вдови.

Марія помітила його й цього разу своєчасно і як звичайно попрохала його привітно, щоб пішов собі геть; але бітинієць був сьогодні схвильований більш, ніж звичайно, він схопив її руку з теплим притиском і обняв її, благаючи, щоб мала ласку до нього. Вона намагалась зараз же увільнитися від нього, але він не пустив її й скрикнув улесливо:

»Я мушу сьогодні бачити її й говорити з нею, тільки цей раз, добра, мила Маріє.«

Раніш, ніж вона могла захиститися, він поцілував її в чоло й побіг тоді в хату до Селени.

Горбата не знала, що з нею сталось. Збентежена, як паралізована мінливими почуттями, стояла вона тут і дивилась соромливо на землю.

Вона відчувала, що з нею сталось щось нечуване, але це нечуване поширювало сліпляче світло, а тому, що воно все ж таки зійшло для неї, бідної Марії, до сорому й обурення домішувалось цілком чуже їй почуття гордоців.

Вона потрібувала де-кільки мінут, щоб отямитися й усвідомити собі свій обов'язок, і ці міноти Антіной використав.

Великими кроками поспішив він до кімнати, в якій він поклав Селену на ліжку в ту незабутню ніч, і гукнув до неї вже на порозі її імя.

Вона злякалась і відсунула книжку, з якої вона читала сліпому братові.

Тоді він гукнув, благаючи, вдруге до неї.

Селена пізнала його й спитала спокійно:

»Шукаєш ти мене чи пані Ганну?«

»Тебе, тебе!« — крикнув він палко. — »О Селено! Я витяг тебе з води, і від тої ночі я не можу

забути тебе. Чи твої думки не стрінулись ніколи з моїми, коли вони прямували до тебе? Чи ти все ще така зимна, така непорушна, як тоді, коли ти належала напів до життя напів до смерти? Як тінь вмерлого кружляє навколо місця, де він полишив усе, що він любив на землі, так хожу я місяці навколо цього дому, й мені ніколи не пощастило сказати тобі, що я відчуваю.»

При цих словах юнак упав перед нею й намагався обняти її коліна; але вона промовила докірливо:

»Що це все значить! Встань і здержуй себе.«

»О дозволь мені, дозволь мені,« — просив він щиро. — »Не будь така холодна і тверда, май жалість і не відштовхуй мене від себе.«

»Встань,« — повторила дівчина, — »я не гніваюся, бо я повинна бути вдячна тобі.«

Він піднявся й промовив тихо:

»Не подяки, але любови, трохи любови жадаю я.«

»Я намагаюсь любити всіх людей,« — відповіла дівчина, — »таким чином я люблю й тебе, ти зробив мені багато доброго.«

»Селено, Селено!« — скрикнув він утішений, впав знов перед нею й схопив палко її правицю. Але ледви він мав її руку в своїй, як до кімнати кинулась Марія, палаючи від хвилювання. Хрипким голосом, з якого згучала нехоть і гнів, наказала вона йому зараз полишити дім і гукнула, коли він спробував знов благати її:

»Куди ти не послухаєшся, я покличу зараз на поміч мужчин, які роздивляються там квіти. Я питаю тебе, чи ти послухаєшся, чи ні?«

»Чому ти так гніваєшся, Маріє?« — спитав слі-

ний Геліос. — »Цей чоловік добрий, і сказав лише Селені, що він любить її.«

Антіной вказав благаючим рухом на хлопчика, але Марія стояла вже біля вікна й приклала руки до уст, щоб крикнути.

»Лиши, лиши!« — гукнув Антіной горбатий, — »я вже йду.«

При тім він підійшов тихо й повільно до дверей і подивився ще раз на Селену з пристрасною теплістю. Потім він опустил кімнату, стогнучи від сорому й розчарування, і все ж таки радий та гордий, ніби він виконав великий чин.

В саду його стрінула пані Ганна й, прискоривши кроки, пішла зараз до хати. Там вона побачила Марію, що плакала, голосно хлипаючи.

Вдова довідалась хутко про все, що сталось у її відсутности.

Годину пізніше вона сказала єпископові, що вона приймає запрошення громади в Безі й готова відїхати до горішнього Єгипту.

»З твоїми плеканцями?« — спитав Євменей.

»Так. Сердечним бажанням Селени було справді, щоб ти її охрестив, але коли потрібно року навчання . . .«

»Я доконаю завтра святий чин.«

»Завтра, мій отче?«

»Так, сестро . . . я роблю це спокійно. Вона полишила стару людину в морських хвилях і пройшла крізь школу життя раніш, ніж ми зробилися її вчителями. Вже поганкою взяла вона свій хрест на себе і виявила таку вірність, ніби вона була довіреною Господа. Те, чого їй бракувало, віру,

любов і надію, знайшла вона в твоїм домі. Во імя Спасителя я дякую тобі, моя сестро, за цю душу.»

»Не мені, не мені,« — просила вдова. — »Її серце було закам'яніле, але не я, тільки тепла віра сліпого хлопчика розтопила його.»

»Йому й тобі завдячує вона спасення,« — відповів єпископ. — »Отже вони обоє разом повинні прийняти хрещення. Дамо милій дитині імя найкращого з учнів Христа, і назвемо його ,Іваном'. Селена повинна на будуче зватися ,Мартою', коли це їй до вподоби.»

СОРОКОВИЙ РОЗДІЛ.

Селена і Геліос прийняли святе хрещення, і два дні пізніше пані Ганна, її плеканці й Марія в супроводі пресбітера Іляріона та одного діякона зійшли в мареотійській пристані на нільський корабель, який мав відвезти їх до їх нової батьківщини, горішньо-єгипетського міста Бези.

Горбата вагалась відповісти вдові, чи вона хоче їхати з нею.

В Александрії жила її стара мати, а потім... але як-раз це »потім«
помогло їй відкинути відразу всі сумніви й сказати рішуче »так«, бо воно відносилось до Антіноя.

Де-кільки хвилин їй здавалось незносним, що не побачить його ніколи знов, бо вона мусіла так часто думати про гарного юнака, а її ж ціле серце повинно було належати тільки до одного, що викупив своєю кров'ю мир для неї тут і блаженство там.

В день по хрещенні Селена прийшла до міського дому Павліни, і гірко плачучи, попрощалась з Арсіною. Уся любов, що зеднювала сестер, виявилась у цю годину розлуки. Селена почула від Павліни, що Полюкс умер, і не гнівалась більш на свою суперницю, яка сумувала по нім при-

страсніше, ніж вона. Раніше справді мир її душі був не раз скаламучений споминами про товариша її забав.

Розлука з Александрівю, де полишилась більшість її братів і сестер, була для неї тяжка, і все ж таки її тішила її далека батьківщина, бо вона була вже не тою, якою вона була де-кільки місяців тому, і вона тужила по далекім терені свого нового освяченого життя.

Євмен та Ганна мали слухність. Не вдові, а сліпому хлопчикові пощастило здобути її для християнства.

Цей чин дитини прибрав дивний перебіг.

Вже обіцянка невірника Мастора, що Геліос стрінеться колись на світлім небі між милими янголами з своїм батьком, дуже вплинула на жваву уяву й м'яке серце сліпої дитини.

В домі Ганни його надія дістала нову поживу, і Марія й вдова оповідали йому багато про свого привітного, ласкавого бога та його сина, який любить дітей і закликав їх, щоб прийшли до нього.

Коли Селена почала одужувати і йому було дозволено говорити з нею, він оповів їй із щирою радістю все, що він чув від жінок; але його сестрі не сподобались спочатку ці дивні вигадки, і вона спробувала скаламутити його віру в них та повернути його серце до старих богів.

Але тим часом, як вона намагалась керувати хлопчиком, вона почувала себе один раз по другім примушеною йти за ним його шляхами. Спочатку вона йшла непевним кроком вперед, але пані Ганна

підтримувала її прикладом і добрим словом. Навчала вона її тільки тоді, коли дівчина питала її й прохала пояснень.

Все, що оточувало тут Селену, дихало миром і любовю; хлопчик відчував, висловлював і примушував її признати це, та своєю власною особою давав їй першу ціль для нового стремління виявляти свою любов, що прокидалась у ній.

Її зворушувала міцна віра дитини, що не давала порушити себе жадними доказами й жадними мітами, які вона знала; разом з тим вона спонукала її питати пані Ганну про одно чи друге твердження хлопчика.

Її тішило, що злиденне життя на землі мусіло кінчитися смертю; але Геліос примусив її замовкнути, спитавши сумно:

»Чи ти не маєш жадного стремління побачити знов батька й матір?«

Побачення з матір'ю!

Ця думка будила й у неї стремління до того світла, а пані Ганна роздмухувала в полум'я цю іскру надії в її душі.

Селена бачила й зазнала багато лиха та звичаїлась називати богів жорстокими. Геліос казав їй, що бог і Христос добрі й люблять людей як своїх дітей.

»Чи це не ласка,« — питав він її, — »що наш небесний отець привів нас до пані Ганни?«

»Так, але нас розлучили,« — промовила Селена.

»Чекай лише,« — відповіла дитина упевнено, — »на небі ми всі зійдемося знов.«

Селена, що видужала вже, розпитувала про

своїх братів та сестер, і пані Ганна змальовувала їй усі родини, де вони знайшли притулок.

Вдова не виглядала так, ніби вона брехала; малі стверджували також її справоздання при своїх відвідинах, і все ж таки Селені було тяжко вважати за правдиві її малюнки родинного життя в домах християн.

Один великий учитель церкви казав, що мати християн повинна бути гордістю дітей, жінка гордістю чоловіка, чоловік і діти гордістю жінки, а бог гордістю й славою всіх членів родини.

Любов і віра були справді звязком, мир і чесне життя законом родини. Її брати та сестри росли в такім чистім, добродійнім життєвім повітрі, благословення якого вона відчувала на собі самій та Геліосі в хатині Ганни!

Її чесна вдача давала їй правдиву відповідь, коли вона питала себе, що зробилось би з них усіх, коли б її батько позбавлений посади лишився при житті? Вони всі загинули б у злиднях та ганьбі.

А тепер?

Може божество робило все ж таки дітям добро.

Любовю, любовю й знов любовю дихало все, що вона бачила й чула, і все ж таки любов завдала їй найбільш жорстокі муки.

Чому їй було призначено нести тягар завдяки тим же почуттям, які прикрашували иншим життя? Чи терпів хтось гірше лихо, ніж вона? Справді! Жвавий юнак збаламутив її й пообіцяв замість неї її сестрі, що зробить її щасливою. Це було тяжко зносити, але Христос, про якого оповідав Геліос, був поставлений на ще гіршу пробу. Людство, до

якого він, син божий, зійшов, щоб увільнити його від горя та вини, віддячило йому за його добрість тим, що розп'яло його на хресті. Вона бачила в нім товариша по стражданні й спонукала вдову оповісти їй про нього.

Селена приносила де-які жертви своїй родині й вона не забула, як вона йшла до фабрики; . . . але він дав глузувати над собою й пролив свою кров за своїх. І хто була вона . . . а хто син божий!

Його постать зробилась їй милою, вона невтомно довідувалась про його долю, його промови й чини, і непомітно прийшов для неї день, коли її душа була готова прийняти з ревним стремлінням науку Христа.

З вірою прийшла до неї й свідомість вини, яка досі була їй чужа.

Вона працювала з гордоців та страху, але не з любови; вона відкинула самолюбно від себе святий дар життя, не питаючи, що станеться з тими, над якими вона повинна була мати опіку. Вона проклинала свою рідну сестру, яка потребувала її захисту й благословення, та Полюкса; вона кляла також нечислимі рази щаблі людської долі. Це все відчувала вона болюче з повагою властивою її вдачі; але її заспокоювала вістка, що є такий, що визволив світ і взяв на себе вину кожного грішника, який покався.

Коли Селена висловила вдові своє бажання зробитися християнкою, вона привела до неї єпископа Євмена.

Він сам узявся вчити дівчину й знайшов у ній ученицю повну жадоби знання.

Її завчасно зівяле серце відкрилось як та сіра, суха квітка, що відкривається й починає цвісти, коли покласти її до води. Вона тужила до цілковитого виздоровлення, щоб ходити, як Ганна, за хворими, та виявляти діяльно свою любов, як цього жадає Христос від своїх вірних.

В її новій вірі їй подобалось особливо те, що вона обіцяла блаженство не заможним, які могли офірувати багато жертв, але бідним, які каялись і ревно бажали прощення, нічого не маючим злидарям, про яких вона думала так, ніби вона належала до одної з ними родини.

Її справна вдача не задовольнялась самим переконанням, але мала стремління виявити себе працею. В Безі вона мала розпочати свою діяльність разом з Ганною й ця надія улекшувала їй розлуку з Александрією.

Сприятливий вітер гнав мандрівників на південь і допровадив їх щасливо до ціли.

Два дні по їх відїзді Антіной дістався знов до саду Павліни. Він наблизився до хатини вдови й даремно оглядався, шукаючи горбатї Марії.

Шлях був вільний.

Її відсутність мусіла тішити його, але вона все ж таки непокоїла його.

Його серце дуже стукало, бо може сьогодні він матиме щастя побачити Селену саму.

Не стукаючи, він відчинив двері, але не намілювався переступити через поріг, бо в передпокої стояв чужий чоловік і прислоняв дошки до стіни.

Столяр, християнин, якому Павліна полишила

хатину для його родини, спитав Антіноя, чого він хоче.

»Чи пані Ганна вдома?« — пробелькотів бітнієць.

»Вона вже не мешкає тут.«

»А її плеканка Селена?«

»Відїхала з нею до горішнього Єгипту. Чи маєш ти щось переказати їй?«

»Ні,« — відповів юнак вражено. — »Коли вони відїхали?«

»Передучора.«

»І вони не вернуться знов?«

»В найближчих роках напевно ні. Пізніше може, коли бог дасть.«

Антіной полишив без перешкод сад широкою середушою дорогою.

Він був блідий, і йому було на душі, як мандрівникові в пустелі, який знайшов засипаним джерело, з якого він сподівався напиться.

В першу вільну годину наступного дня юнак постукав знов у двері столяра, щоб довідатися, в яким місті горішнього Єгипту хотіли осісти виселенці, й ремісник відповів йому простодушно:

»В горішньо-єгипетській Безі.«

Антіной був завжди мрійником, але Адріян не бачив його ще ніколи, щоб він так цілком без думок, ліниво мріяв, як у цей час.

Коли він намагався збудити його й спонукати до більшої жвавості, його улюбленець дивився благаюче на нього, старався з усіх сил бути йому услужним та показати веселе обличчя, але завжди лише з коротким успіхом. Навіть на полюваннях

у Лівійській пустелі, на які цісарь инколи виїздив, Антіною був лінивий, і його не тішило полювання, якому він звичайно віддавався радісно й вправно.

Цісарь витримав в Александрії довше, ніж в інших містах, і втомився від свят і прийомів, від суперечок з членами Серапеума та зносин з пересадними містиками, товмачами знаків, звідо-відами й знахорями, які роїлись у цьому місті. Його починали томити й короткі авдієнції, які він давав проводирям ріжних релігійних стоваришень, так само як і відвідини фабрик та варстатів цього жвавого міста.

Одного дня він заявив, що він хоче відвідати південні країни долини Нілю.

Жреці тамошніх єгипетських богів просили в нього цеї ласки, і не тільки жадоба знання та охота до подорожей, але й міркування державного характеру спонукали його виконати бажання цеї особливо впливової ерархії в багатій і значній провінції.

Його підбадьорила думка побачити власними очима чудеса часів фараонів, які притягали так багато мандрівників, і його добрий настрій зріс, коли він помітив, як оживила Антіноя його постановою подорожувати на південь.

В останніх тижнях улюбленець не виявив найменшої радості з якоїсь нагоди.

Йому були гидккі вияви прихильности, з якими александрійки рвались до нього не менш настирливо, ніж римські жінки.

При учтах він був мовчазним бенкетарем, сусідство якого не могло нікого тішити.

Навіть найбільш блискучі й хвилюючі видовища в цирку та найкращі перегони в гіпподромі ледви могли притягти його увагу.

Раніш він дивився охоче й уважно на пєси Менандра та його наслідувачів Алексіса, Апольдора й Подісіппа, а тепер він дивився в часі представлення непорушно в повітря й думав про Селену.

Надія дістатися туди, де вона перебувала, дуже схвилювала його й відживила його погасаючу мужність. Він сподівався знов, а хто бачить світло в будуччині, тому теперішнє не здається більш темним.

Адріян тішився цею зміною свого улюбленця й наказав прискорити приготування до відїзду.

Але все ж таки минули місяці раніш, ніж він міг відїхати.

Спочатку він турбувався про те, щоб кольонізувати Лівію, вилюднену повстаннями жидів. Потім треба було зробити зарядження відносно проведення нових почтових доріг, які повинні були міцніше злучити одну частину держави з другою, і врешті він мусів чекати формальної згоди сенату на нові постанови відносно спадщинности уділеного права громадянства.

Вона була розуміється запевнена, але без неї цісарь не оголошував жадного закону, а йому дуже залежало на тім, щоб його постанова вїйшла в силу.

При своїх відвідинах Музеума від довідався про становище окремих членів його, і виробляв тепер приписи, які мали увільнити їх від турбот життя.

Він звернув свою увагу також на долю старих

учителів та виховавців молоді й намагався поліпшити її.

Коли Сабіна докоряла йому, що ці зарядження викличуть великі видатки, він відповів:

»Ми ж не полишаємо гинути ветеранів, які поставили до розпорядимости державі своє тіло. Чому ж мають гинути ті, хто служив їй своїм духом? Що ми маємо цінувати більше: міць і властність, чи духове майно? Чим тяжче мені, як цісареві, відповісти на це питання, тим певніше почувую я себе зобов'язаним міряти однаковою мірою урядовців, вояків і старих учителів.«

Самі Александрійці затримували Адріана також де-якими новими виявами пошани. Вони признали його богом, освятили йому храм і уряджували на пошану його все нові свята, напевно, щоб прихилити його до свого міста й виявити свої гордоці та радощі з нагоди його довгих відвідин, а також і тому, що громадянство, жадібне до втіх, дуже охоче вхопилось за сприятливу нагоду, щоб пороскошувати в самих небувалих насолодах. Таким чином відвідини цісаря проковтнули багато мільонів, і Адріян, що не полишав нічого недослідженим і зумів добути відомости про суми видані містом, ганив легкодумність його марнотратних господарів.

Повний признання писав він пізніше до свого шваг्रा Сервіяна про заможність та справність александрійців. Він хвалив їх за те, що ніхто з них не ходить без роботи. Одні виробляють шкло, другі папір, треті полотно, і кожний з цих невтомних людей, казав він, працює в якимсь ремеслі.

Навіть хворі подагрою, хірагрою й сліпі шукають і знаходять тут заняття. Але все ж таки він називає александрійців упертим, негідним товариством з гострими й злими язиками, що не пожалували ані Веруса ані Антіноя. В цьому листі він говорить, що жиди, християне й слуги Серапіса замість олімпійських богів шанують тільки одного бога, і коли він твердить також про християн, що вони славлять Серапіса, то він хоче цим сказати, що вони були віддані науці про дальше існування душі по смерті.

Багато клопоту робила Адріанові суперечка про те, в якому храмі мав бути уміщений новознайдений Апіс. Від давніх часів плекали цього святого бугая в храмі Пта в Мемфісі . . . але Александрія далеко перевищила це поважане місто пірамід, і храм Серапіса в ній був у десять разів більший і блискучіший, ніж храм у Сокарі біля Мемфісу.

Александрійські єгиптяне, що мешкали в кварталі Ракотіс, сусідуючим із Серапеумом, хотіли мати у себе бога, перебуваючого на землі в постаті бугая, . . . але мешканці Мемфіса боронили свого старого права, таким чином цісареві було не легко розв'язати задовольняюче суперечку, що глибоко хвилювала душі.

Мемфіс затримав надалі свого Апіса, а Серапеум в Александрії дістав за це подарунки, які звичайно давались тільки храмам міста пірамід.

У червні цісарь міг нарешті відіхати.

Він бажав перемандрувати цю провінцію пішки й на коні, а Сабіна мала плисти за ним на кораблі, коли настане повінь.

Цісарева вернулась би охоче до Риму або до Тібуру, бо Верус по наступленні літньої спеки мусів по припису лікарів полишити Єгипет.

Він відіхав із своєю дружиною, як син пануючої пари, . . . але ні одно слово Адріяна не давало йому певної надії, що він буде призначений також і його наступником по правлінні.

Непогамована була жадоба втіхи цього гарного розпусника; хоч і здержала її значно його хвороба, але не зламала; він коштував також і в Римі всіх насолод життя.

Вагання Адріяна часто непокоїло його, бо царь сфінкс умів дуже часто давати своїм загадкам дуже несподівані рішення. Сумний кінець, пророкований йому, турбував його дуже мало, віщування Бен Іохая спонукало його навіть використовувати кожну годину здоровля, яку йому ще давала доля.

СОРОК ПЕРШИЙ РОЗДІЛ.

Бальбіля й її супровідниця, Публій Бальбін та інші визначні римляне, софіст Фаворін і великий почот комірників та слуг повинні були провозжати цісареву на кораблях, тим часом, як Адріян розпочав мандрівку з невеликим почотом, до якого приєднався добрий мисливський обоз.

По дорозі до Мемфісу він перейшов Лівійську пустелю й забив там де-кільки левів і багато інших хижих звірів, при тім Антіной зробився знов його найкращим мисливським товаришем.

Юнак затримував зимну кров у небезпеці, мандрував невтомно, був поміркований і службний у всякій становищі й здавався свому володареві товаришем, якого сами боги сотворили йому на радість.

Коли Адріян думав і мовчав цілі години й дні, він не перешкоджав йому ані словом; але й тоді цісареві була потрібна присутність його улюбленця, бо його ошчасливлювала сама свідомість, що він є біля нього.

Антіной почував себе також добре підчас мандрівки, бо він відчував, що він є чимсь для свого поважаного пана, і міг зменшувати цим тягар, що давив його ще від хвилі сповнення ним злочину.

Мріяння було йому й без того миліше, ніж розмови, а свіжий рух боронив його від оспалости.

В Мемфісі Адріана затримали цілий місяць.

Він мусів там разом із Сабіною, якої корабель він уже знайшов там, відвідати храми єгипетських богів і піддатися в орнаті фараонів де-яким церемоніям.

Сабіна гадала часто, що вона загине, коли її провадили при боці її дружини в процесії через усі залі на дах і врешті в санктуаріюм цих свягинь; при тім вона була урочисто прикрашена й мала на голові коршакову оздобу володарок Єгипту, носила довге одіння й була перетяжена золотими прикрасами. Яким же безглуздим формальностям треба було піддаватися при цих обходах і при скількох жертвах треба було бути присутною.

Коли вона верталась додому з цих відвідин храмів, вона почувала себе у вищій мірі знесиленою, та це й значило щось витримати стільки окурень і окроплень, вислухати такі довгі літанії й гимни, пройти такі значні відстані; до того ж треба було в часі піднесення на ступінь богів дати прикрасити себе на троні цих божищ різнородними коронами та всякими стяжками й символами.

Її дружина давав їй добрий приклад.

При цих церемоніях він виявляв цілу велич свого єства й поводився між єгиптянами, як один з них. Йому подобалась також містична мудрість жреців, з якими він часто розмовляв.

Як у Мемфісі так і у всіх головних храмах, положених далі на південь від більших міст, цісарська пара мусіла піддатися ушануванням ерархії й обоження.

Там, де Адріян згожувався уділити засоби на

поширення якоїсь святині, мусів він власноручно виконати й церемонію покладення основного камня.

При всім тім він знаходив час полювати в пустелі, полагоджувати державні справи й оглядати гідні уваги пам'ятники старого часу.

В Мемфісі він оглянув найперше місто мерців з пірамідами, великим сфінксом, Серапеумом та могилами апісів.

Перед відходом запитав він та його супровідники пророчні святого бугая.

Поетці Бальбілі було пророковано найкращу будуччину. Бугай, якому вона мусіла, відвернувшись, подати печиво, був задоволений її дарунком і провів вохкою мордою по її руці.

Адріян не знав ще змісту віщування жреців Апіса, бо вони передали йому запечатаний звиток, та пояснення відносно знаків, які воно містило в собі; але йому було урочисто наказано не відкривати його раніш, ніж по пів року.

Цісарь зустрічався із своєю дружиною тільки в більших містах, бо він подорожував суходолом, а вона водою.

Кораблі осягали свою ціль майже без виїмків раніше, ніж мандрівники, і коли вони врешті також прибували туди, то бувала що-разу урочиста зустріч, у якій Сабіна, розуміється, дуже нечасто брала участь. Тим пильніше намагалась Бальбіля прикрасити прибуття мандрівників приємними несподіванками.

Вона ставилась до цісаря з найбільшою повагою, а краса його улюбленця мала непереможний чар для її мистецької душі.

Дивитися на нього було насолодою для неї, його відхід смутив її, а коли він вертався знову, то вона була перша, що вітала його.

І все ж таки він зважав на цю веселу дівчину не більше й не менше, ніж на інших жінок з почоту Сабіни; але Бальбіля й не жадала від нього нічого окрім насолоди дивитися на нього й тішитися його красою.

Коли б він насмілився вважати її ушанування любов'ю й запропонувати їй своє кохання, вона з обуренням вказала б йому на його місце; і все ж таки вона, не ховаючись, дивувалась красі бітинійця й то в такий спосіб, що це кидалось у вічі.

Коли мандрівники по довгій відсутности з'являлись знову, то Антіной знаходив на кораблі, в приміщенні, де він жив, квіти й найкращі овочі, які вона послала йому, та вірші, в яких вона оспівувала його.

Він відкладав це все на бік і почував за це тільки меншу повагу до тої, що давала йому це.

Поетка не знала цього почуття її гарного божества, та вона й не турбувалась відносно його почувань.

Досі їй щастило легко лишатися в межах пристойности.

Тепер бували години, в які вона казала собі, що вона може дозволити собі переступити їх.

Чи вона питалась про осуд свого оточення або про внутрішнє життя бітинійця, чи тільки зовнішня його форма подобалась їй?

Вона не боялась можливості збудити в нім надію, якої вона ніколи ані не могла ані не хотіла

здійснити, бо це навіть не приходило їй на думку; і все ж таки вона була незадоволена собою, бо один не міг одобрити її поступування, один ганив виразно її намір вшанувати квітками гарного юнака, а осуд цього одного значив для неї більше, ніж осуд усіх інших чоловіків і жінок разом.

Цей один був будівничий Понтій, і дивним способом якраз спомин про нього гнав її від одної дурниці до другої.

Вона бачила часто архитекта в Александрії й, прощаючись із ним, примусила його пообіцяти, що він поїде слідом за цесаревою та нею й буде товаришити їй принаймні частину подорожи по Нілеві. Але він не приїздив і на давав їй жадної вістки про себе, хоч він був здоровий і кожний післанець привозив цесареві звітки, надписані його рукою.

Отже він, на вірну відданість якого вона числила як на скелю, був не менш самолюбний та мінливий, ніж інші мужчини.

Вона думала про нього що-дня й що-години, і коли якийсь корабель, що прибував з півночі, ставав на котву біля її корабля, вона пильно дивилась на подорожніх, які виходили на беріг, і шукала між ними його.

Вона тужила по Понтієві, як заблуканий мандрівник, що бажає повороту свого проводира, який втік од нього, і все ж таки вона гнівалась на нього, бо він виявив їй тисячами ознак, що цінує її, що вона має владу над його сильною волею, а тепер він зламав своє слово й не приходив.

А вона?

Вона була зворушена його вірністю й була

ласкавіша до внука визволенця свого діда, ніж до найшляхетніших мужчин свого власного стану.

І, не зважаючи на це все, псував як-раз Понтій насолоду її подорожи й замість того, щоб їхати за нею, лишався в Александрії.

Як легко міг би він передати свої будови иншим архитектам, що роїлися в цім великім світовім місті!

Коли він не журився нею, то вона справді потрібувала ще менше дбати про нього. Раз при кінці подорожи може він все ж таки прийде, але тоді нехай він побачить, як мало вона зважає на його пригадки!

Вона чекала нетерпеливо години, коли вона зможе прочитати йому всі свої вірші, присвячені Антіноєві, та спитати його, як вони подобаються йому. Їй робило дитячу втіху збільшування числа цих малих віршів; вона чистенько ритувала їх і блищала в них усим своїм знанням і здібністю. Вона давала перевагу штучним та тяжким розмірам, де-які вірші складала в латинській мові, инші в аттійській, а инші знов в еолійській грецькій мові, якої вона вже вміла вживати; все це робилось для того, щоб покарати Понтія, злостити його, але й також, щоб показатися перед ним у найбільш блискучім вигляді. Вона оспівувала Антіноя для Понтія, і улюбленець не дістав від неї жадної квітки, при якій вона не думала б з уперто піднятими устами про будівничого.

Але дівчина не може безкарно оспівувати красу якогось юнака у все нових віршах; таким чином прийшли години, в які Бальбіля мала нахил ду-

мати, що вона любить Антіноя. Вона називала себе тоді його Сафо, і він, здавалось, був призначений бути її Фаоном.

В часі його довгих мандрівок із цісарем вона могла живо — так, навіть до сліз болуче, — тужити по нім; але коли він вертався й вона дивилась на його мало оживлені риси й тмяні очі та чула оспале »так« і »ні«, якими він відповідав на її запитання, чар зникав зовсім і вона чесно признавалась собі, що вона так же охоче бачила б його вирізбленим з мармуру, як і сотвореного з тіла й крові.

В такі години її спомини про будівничого були особливо жваві, і раз, коли її корабель плив між листям льотоса, над яким піднімалась гарна, цілком розквітла квітка, вона, що хутко приймала кожне гідне уваги явище й перетворювала його поетично, склала цілий ряд римів; у них вона називала Антіноя квіткою льотоса, яка виконувала своє призначення вже тим, що вона була тільки гарна, а Понтія порівняла з добре збудованим і кермованим кораблем, який закликав до свіжих подорожей у далекі краї.

Біля стоворотих Теб подорож по Нілеві скінчилась.

Римські подорожні обдивились тут усе, що було гідне уваги. Подив цісаря викликали гробівці фараонів, що сягали до серця скель, і великі храми в західній частині міста, яким було пограбовано їх стару розкіш. Пануюча пара слухала також із своїми супровідниками, як раннім ранком зазгучав тричі славетний кольос Мемнона, горішню частину якого замлетрус скинув на землю.

Бальбіля змалювала цю подію в багатьох довгих віршах, які Сабіна наказала вирізбити на камені кольоса. Поетка уявляла собі, що вона чула голос Мемнона, який співав назустріч своїй матері-зорі, тим часом, як її сльози, свіжа ранішня роса, падали на образ її сина, що поляг біля Трої. Вона склала ці вірші на еолійським діалекті, назвала себе їх авторкою й повідомила читачів, до яких вона зачисляла також і Понтія, що вона походить з дому самого короля Антіоха.

Величезні храми з обох боків Нілю відповідали цілком сподіванкам цісаря, хоч землетрус та облоги дуже ушкодили їх, а убогі жреці з Теб не були вже всілі досить дбати про їх утримання, не кажучи вже про відновлення.

Бальбіля провозжала Адріяна у святиню Аммона на східнім березі Теб.

В найбільшій та найвищій з усіх заль з колюнами її вразлива душа була міцно піднята, і коли цісарь помітив, як вона з палаючими щоками то дивилась угору, то спершись на одну високу, як вежа, колюмну, оглядалась навколо, він спитав її, що вона відчуває в цім справжнім божім домі.

»Одно, перед усім одно,« — скрикнула поетка, — «архитектура є найвище мистецтво! Цей храм здається мені могутнім епосом, і той, хто вигадав його в поетичнім піднесенні, склав його не із злиднених слів, але з непорушних мас. Тисяча частин злучена тут в одну цілість і кожна лучиться з іншими в гарній гармонії та помагає виявити величню думку, яка наповнювала душу творця цей залі. Яке інше мистецтво могло б виконати такий

неминаючий, переступаючий усі звичайні розміри твір?»

»Поетка подає лаври архитектові«, — промовив цісарь. — »Хіба ж країна поета не безконечна, й хіба ж мистець будування виходить колись поза конечне та обмежене?«

»Хіба єство богів можна зміряти?« — відповіла Бальбіля, питаючи. — »Ні, воно не таке; і все ж таки ця зала виконана так, ніби божество повинно знайтися в ній.«

»Бо вона завдячує своє походження майстрові, душа якого доторкалась до вічності, коли він творив цю залу. Але чи ти гадавш, що цей храм перебуде пісні Гомера?«

»Ні; але спомини про нього будуть так само незабутні, як гнів Ахілеса та мандрівки хитромудрого Одисея.«

»Шкода, що наш Понтій не чув тебе«, — промовив цісарь. — »Він закінчив плян одного твору, якому призначено перебути мене й його й усіх нас. Я говорю про свій нагробник. Окрім того я хочу дати йому збудувати в Тібурі ворота, двори й залі в єгипетським стилі, які повинні нагадувати нам про нашу мандрівку по цій дивній країні. Я чекаю його завтра.«

»Завтра?« — спитала Бальбіля й її обличчя почервоніло до чола.

СОРОК ДРУГИЙ РОЗДІЛ.

Незабаром по відїзді з Теб, який був другого листопада, Адріян зробив велику постанову.

Верус мав бути признаним не тільки його сином, але й наступником.

Самі змагання Сабіни не вистарчали б, щоб покінчити його вагання, тим більше, що як-раз тепер їх підтримували наймиліші бажання самого цісаря.

Серце його дружини жадало дитини, але й його власне тужило по синові, і в Антіноєві він мав його.

Його улюбленець був хлопчик знайдений при дорозі, низького, хоч і вільного походження, але від цісаря залежало зробити його великим, перенести на нього найвищі почесні титули Риму й признати його врешті публично своїм наступником.

Антіной заслужив це в нього більш, ніж хтось инший, і йому міг би передати без заздлости все, що він мав. Ці думки, ці бажання були в нього вже де-кільки місяців, але світогляд і єство бітійця стояли все поперек дороги до їх здійснення.

Адріян намагався поважніше, ніж його попередники, підняти понижену гідність сенату, і все ж таки він міг бути певний відносно його згоди на кожне своє зарядження. Провідні інституції республіки бували признані також і при найбільш непогамованих його попередниках' і продовжували

свою діяльність. Розуміється, всі вони, незалежно від того, як вони називались, муіли слухатися імператора, але вони все ж таки були і держава могла істнувати незвужена далі й із слабодухом на чолі в межах проведених Адріаном і зазначених ним з мудрою здержливістю.

Де-кілька місяців тому він все ж таки не зважувався думати про адоптацію свого улюбленця.

Тепер він гадав, що він стоїть ближче до здійснення свого бажання.

Хоч Антіной був усе ще мрійником, але в часі мандрівок та полювань в Єгипті він показав себе свіжим, міцним, розважним, а по відізді з Теб инколи навіть сміливим і бадьорим.

Ць о г о Антіноя він сам міг узяти в науку та, провівши його від одного почесного уряду до другого, іменувати своїм наступником, коли б для цього прийшов час.

На перший час цей плян повинен був лишатися таємницею.

Коли б він адоптував Веруса, то кожна думка про новий вибір сина була б виключена; але він міг спокійно зважитися іменувати улюбленця Сабіни своїм наступником, бо найбільш відомий римський лікар на запитання Адріана написав йому, що підкопаного здоровля претора неможна знов відновити та що він у найкращім випадку може ще прожити небагато років.

Отже нехай собі Верус нидіє з найбільш блискучими надіями! Аж коли б він закрит очі, було б на часі посадити на його місце мрійника, що дозрів би до діяльної мужности.

Подорожуючи назад з Теб до Александрії, Адріян зустрівся із своєю дружиною в Абідосі й відкрив їй свою постанову іменувати вибраного нею сина своїм наступником.

Сабіна подякувала йому окликом »нарешті«, який висловив напів її задоволення, напів її досаду відносно довгого проволікання справи її дружиною.

Адріян дозволив їй вернутися з Александрії до Риму, і ще того ж самого дня одіслав посланців з листами до сенату та до префекта Єгипту.

Лист, призначений Тіціянові, містив у собі доручення публично оголосити адоптацію претора, урядити з цеї нагоди радісне свято й при тім зробити народові від імени цісаря всі благостині, яких єгипетські звичаї вимагають від володаря по народженні наступника трону.

Почот пануючої пари святкував постанову Адріана розкішними учтами; але цісарь не брав участі в них, тільки наказав перевести себе через Ніль і подався біля Антеополіса до пустелі, щоб звідти пройти до яруг арабських гір та полювати там на диких звірів. У своїм супроводі він мав тільки Антіноя, Мастора та де-кілька мисливців з псами.

Він гадав зустрітися з кораблями біля Бези. Відвідини цього міста він відсунув на поворот, бо він подорожував по західньому березі Нілю й переїзд через його течію коштував би забагато часу.

Одного парного вечора в листопаді було поставлено шатри мандрівників між Нілем та Валневими горами, в яких знаходився довгий ряд гробівців із часів фараонів.

Адріян відвідав їх, бо його цікавили дивоглядні образи на їх стінах, але Антіной лишився, бо він бачив уже їх у горішнім Єгипті частіше, ніж йому було це мило. Він уважав ці рисунки одностайними й негарними, бо йому бракувало витревалости так заглибитися в їх значіння, як це робив його володарь. Сто разів ходив він до таких гробівців, розуміється, не задля них самих, а для того, щоб не лишати Адріана самого; але сьогодні не міг він здержати своєї нетерпеливості та хвилювання, бо він знав, що одна їзда верхи, один марш в небагато годин допровадив би його до Селени в Безі.

За три-чотири години цісарь певно не вернеться, і коли б він зважився, він міг би перед його поворотом відвідати дівчину, по якій він тужив, і вернутися все ж таки швидче, ніж цісарь.

Але перед чином прийшло міркування!

Там цісарь виходив на гору й міг побачити його, окрім того йому було доручено прийняти післанців, які мали прибути. Коли б прийшли злі вісти, його пан ні в яким разі не повинен був лишатися самий.

Десять разів підходив він до свого доброго мисливського коня, щоб скочити на його спину, раз він схопив уже уздечку, щоб загнuzдати його, але тим часом, як він вкладав гнучкі колінчасті трензелі між зуби коня, його енергія занепала знов.

Тим часом, як він вагався, проходили години, і врешті вже було так пізно, що цісарь міг незабаром вернутися й було б по дурному думати далі виконувати свій плян.

Післанець, якого чекали, прибув з багатьома листами, але Адріян не вертався.

Почало темніти й великі краплі дощу падали з тяжко захмареного неба, та Антіной був усе ще самий.

До його туги приєднався жаль, що він прогавив нагоду побачити знов Селену, та турбота відносно довгої відсутности його володаря.

Не зважаючи на дощ, який почав падати дужче, він вийшов на двір, і парне тяжке повітря зломило цілком силу його волі; він покликав псів, з якими він хотів шукати цісаря; але в цю мить він почув голос молосця й незабаром по цім Адріян з Масто-ром вийшов з темряви до кола світла, яке оточувало освітлені шатра.

Цісарь привітав тільки коротко свого улюбленця і мовчки дав Антіноєві осушити своє волосся та поставити перед собою їжу, тим часом як Мастор мив йому ноги й одягав свіжу одіж. Коли він лежав з бітинійцем перед готовою вечерею, він промовив:

»Дивний вечір! Яке парне й важке повітря. Ми повинні стерегтися, бо нам загрожує нещастя.«

»Що ти стрінув, пане?«

»Ріжне. Зараз біля воріт першого гробівця, до якого я хотів увійти, побачив я стару чорну жінку, яка простягала до нас руки, забороняючи щось; вона вигукувала свої слова, що згучали огидно.«

»Чи ти зрозумів їх?«

»Ні. Хто ж може вивчити єгипетську мову?«

»Отже ти не знаєш, що вона сказала?«

»Я мусів довідатися про це. Вона кричала

,смерть' і знов ,смерть'. У гробівці, якого вона стерегла, лежало, я не знаю скільки, хворих чумою.»

»Ти бачив їх?»

»Так, досі я тільки чув про цю хворобу. Вона жахлива й відповідає описам, які я читав.»

»Але пане!« — скрикнув Антіной докірливо й боязко.

»Коли ми йшли від гробівців,« — казав Адріян далі, не зважаючи на оклик юнака, — »ми стрінули одягненого в біле старого чоловіка й дівчину, яка дивно виглядала. Вона кульгала й все ж таки була незвичайно гарна.»

»Вона йшла також до хворих?»

»Так, вона несла їм ліки й хліб.»

»Але вона не пішла до них, до середини?» — спитав Антіной з притиском.

»Вона зробила це, не зважаючи на мою осто-рогу. В її супровіднику я пізнав свого старого знайомого.»

»Старого?»

»У всякім разі він старіший, ніж я. В Атенах ми стрічались, коли ми ще були молодими. Він тримався тоді з плятоніками й був ревніше, так, і може багатіше обдарований, ніж ми всі.»

»Як приходять така людина до хворих на чуму з Бези? Чи він зробився лікарем?»

»Ні. Він шукав уже у Атенах з палкою ревністю правди, і тепер він твердить, що він знайшов її.»

»Тут між єгиптянами?»

»В Александрії у християн.»

»А чи ця кулява дівчина, що провозжала цього філософа, вірить також у розп'ятого бога?»

»Так, вона є доглядачка хворих чи щось подібне. В химерах цих людей є все ж таки щось велике.«

»Чи то правда, що вони обожають осла та голубів?«

»Дурниця!«

»Я також не хотів вірити; у всякім разі вони добрі й ходять за всіма страждаючими, також і за чужими, які не належать до них.«

»Звідки ти знаєш це?«

»В Александрії можна було чути де-що про них.«

»На жаль, на жаль! Я не переслідую жадних урівних ворогів, а до них я зачисляю думки і віру людей; але я инколи питаюся себе, чи може це бути добре для держави, коли громадяне перестають боротися проти злиднів життя й потішають себе надією на вимріяне щастя в иншому світі, який може існує тільки в уяві тих, що вірять у нього.«

»Я хотів би, щоб життя кінчалось із смертю,« — промовив Антіной замислено. — »І все ж...«

»Ну?«

• »Коли б я знав напевно, що я в тім иншому світі знайду тих, яких я хотів би побачити знов, тоді я може жадав би другого життя.«

»Отже ти хотів би вічно товктися ще раз у масі старих знайомих, число яких смерть не зменшує, тільки збільшує?«

»Це ні, але я хотів би, щоб мені було дозволено жити вічно з де-кількама вибраними.«

»Належав би я також до них?«

»Так,« — скрикнув Антіной щиро й притис свої уста до руки Адріана.

»Я знав це; але навіть за ціну мати завжди при собі тебе, мій улюбленче, я не віддав би єдиного права, яким людина додатно різниться від богів.«

»Яке право маєш ти на увазі?«

»Право виступити з ряду живих, коли неістнування здаватиметься мені більш зносним, ніж істнування, і покликати смерть, коли мені сподобається це.«

»Боги розуміється не можуть умерти.«

»А християне хочуть цього тільки для того, щоб почати по смерті нове життя.«

»Краще, ніж перше життя на землі.«

»Вони називають його блаженним. Мати цього вічного життя в незнищима віха істнування навіть у найбільш злиденних нашого роду, його батько — надія. Вони вірять у відсутність страждання в тім іншій світі, бо той, кого вони називають своїм Спасителем, розпятий Христос, визволив їх своєю смертю від усього страждання.«

»Хіба ж може один взяти на себе страждання другого, як одіння або тягар?«

»Вони твердять це, і мій приятель з Атен є переконаний відносно цього. В магічних книгах є де-які приписи, як можна перенести нещастя не тільки з людини на звіря, але й з одної людини на другу. В цім відношенні робились навіть дивовижні спроби з невільникми, і я все ще мушу боротися в де-яких провінціях з людськими жертвами, які мають утихомирити богів та зробити їх сприятливими. Подумай тільки про невинну Іфігенію, яка була відведена до вівтаря; хіба ж провалля на форумі не закрилось, коли Куртій скочив

до нього? Коли доля кине в тебе смертельну стрілу й я стримаю її цими грудьми, то може вона задовольнитися цим і не питатиме про особу поціленого.»

»Боги й були б не дуже то скромними, коли б вони захотіли взяти твою кров замість моєї.»

»Життя є життя, а життя молодшого варто більше, ніж життя старішого. Тобі цвістиме ще багато втіх.»

»А ти потрібний усьому світові.»

»По мені прийде інший. Чи ти честолюбний, хлопче?»

»Ні, пане!»

»Отже що це має значити? Всі інші бажали мені щастя з моїм сином Верусом; тільки ти ні. Чи тобі не сподобався мій вибір?»

Антіной почервонів і дивився ніяково на підлогу, а Адріян промовив:

»Кажі отверто, що ти думаєш.»

»Претор хворий.»

»Він має жити тільки небагато років, і коли він умре...»

»Він же може одужати. «

»Коли він умре, я мушу шукати іншого сина. Що ти гадаєш? Від кого чує наймиліше кожний, як невільник так і консуль, що його кличуть 'батьком'?»

»Від того, кого він справді любить.»

»Цілком слушно, а особливо, коли цей один чуває до нього вірну приязнь. Я людина як і інші, а ти, мій добрий хлопче, стоїш тепер найближче до мого серця, і я буду благословити той день, коли

я зможу перед усім світом дозволити тобі називати мене ‚батьком‘. Коли ти міцно збереш свою волю і будеш пильно, як на полюванні, дивитися на поступування людей, коли ти спробуєш загострити свій дух і розумітимеш те, чого я вчитиму тебе, то колись може статися, що Антіной замість Веруса . . .»

»Тільки не це!« — скрикнув юнак, дуже блідніючи й піднімаючи з благанням руки.

»Велич, якою доля вражає нас, здається нам жахливою, доки вона нова для нас,« — зауважив Адріян. — »Корабельник призвичаюється хутко до морської хуртовини, і нарешті пурпур носять так, як ти свій хітон.«

»О, пане, я прошу тебе,« — промовив Антіной боязко, — »полиши цю думку; я не надаюся до великого.«

»З маленьких паростків виростають пальми.«

»Але я — тільки бідна травка, що живогіє в твоїй тіні. Горда Рома . . .»

»Рим є моя служниця. Він мусів терпіти, що над ним панували мужчини низького походження, а я показав би йому, як до лиця пурпур найкращому з його синів. Такого вибору світ може чекати від цісаря, якого він вже давно знає як мистця, себ то як жреця краси. Коли він не зробить цього, я примушу його пристосуватися до цього.«

»Ти глузуєш з мене, Цезаре,« — скрикнув бітнієць. — »Ти напевно не говориш цього поважно, і коли ти справді любиш мене . . .»

»Ну, хлопче?«

»Тоді ти лишиш мене, щоб я жив тихо для тебе й дбав про тебе, тоді ти не жадатимеш від мене нічого окрім пошани, любови й вірности.«

»Їх я маю вже давно, і я хотів би нагородити мого Антіноя за ці скарби.«

»Лиши мене тільки при собі, лиши мене! Коли цього треба буде, я зможу вмерти за тебе.«

»Я гадаю, хлопче, ти був би встані принести за мене жертву, про яку ми говорили.«

»В кожную годину, не моргнувши оком.«

»Я дякую тобі за ці слова. Це був привітний вечір, а я чекав такого злого!«

»Бо тебе перелякала ця жінка: перед гробівцем?«

»,Смерть' — огидне слово. Хоч смерть і не може злякати мудрого, але крок із світла до темряви жахливий. Образ старої й її пронизливий крик не хотіли вийти мені з пам'яті. Тоді прийшов цей християнин і провадив дивні, лякаючі серце промови. Раніш, ніж стемніло, він подався з кулявою дівчиною додому. Я дивився їм вслід і був осліплений сонцем, яке сідало за лібійськими горами. Обрій був ясний, але під денним світилом висіли хмари. На заході, говорять єгиптяне, лежить країна смерти. Я мусів думати про це, й пророчня нещастя, яким мені загрожують зорі в цім році, та крик жінки, — це все разом прийшло мені на пам'ять. Коли я помітив тоді, як сонце боролось із хмарами й наближалось усе більш до узгіррів по тім боці течії, я сказав собі: коли воно зайде, сяючи, то ти можеш спокійно дивитися в майбутнє, але коли його проковтнуть хмари раніш, ніж воно зайде,

тоді має сповнитися доля, тоді треба зложити вітрила й чекати хуртовини.»

»І що сталось?«

»Вогніва куля сонця горіла палаючою червоністю й була оточена мільонами промінів. Один був відокремлений від другого й кожний світився ясно. Це виглядало так, ніби на заходячій тілі зібрались нечислимі стрільці й сипали в усі боки золотими стрілами в хмару. Це було чудове видовище й мое серце піднялось уже радісним рухом, як раптом темна хмара впала вниз, ніби вона розгнівалася від ран, які завдали їй світлі стріли; за нею пішла швидко друга й третя, і темні демони накинули сіру, волохату запону на сяючу голову Геліоса, як кат накидає шерхаву, чорну тканину на голову засудженого, якого він притискає коліном, щоб задавити його.«

При цім оповіданні Антіною закрив обличчя обома руками й пробурмотів боязко:

»Жахливо, жахливо! Що стоїть перед нами? Слухай тільки, як гуркотить грім і як дощ бє по шатрі.«

»З хмар пливають потоки. Он вода тече вже до нас, невільники повинні копати рівчаки, щоб вона стікала. Забийте міцніше кілки, ви, хлопці, там на дворі, бо гураган розірве цю легку будову.«

»І яке парне повітря!«

»Гарячий вітер, здається, гріє потоки дощу. Тут сухо. Замішай мені пугар вина, Антіною. Прийшли листи?«

»Так, пане.«

»Дай мені їх, Масторе.«

Невільник, який пильно намагався затримати землю та камнями дощові струмки, що пробивались до шатра, скочив, витер швидко руки, виняв одну з торбин із скрині, призначеної для листів цісаря, й подав своєму володареві.

Адріян відкрив шкіряну торбину, виняв один звиток, розгорнув його швидко й скрикнув, подивившись його зміст:

»Що це? Я відкрив пророкування пророчні Апіса. Як опинилось воно між новими листами?»

Антіной наблизився до Адріана, подивився на торбину й промовив:

»Мастор помилився. Це листи з Мемфісу. Я подам тобі зараз потрібну торбину.»

»Чекай,« — відповів цісарь, поривчасто схопивши руку свого улюбленця. — »Чи це гра випадку, чи воля долі? Чому як-раз сьогодні дісталась мені до рук ця фальшива торбина? Чому з двадцяти листів, які містить вона, я вихопив як-раз цей? Дивись сюди, я зясую тобі ці знаки. Тут стоїть три пари рамен, озброєних щитом і мечем, біля назвиська єгипетського місяця, який відповідає нашому листопадові. Це три знаки нещастя. Лютні там угорі віщують добро, щогли там вказують на звичайний стан річей. Трое цих гієроїліфів стоять завжди разом. Три лютні — значать велике щастя, дві лютні й щогла — щастя й посередній добробут, пара рамен і дві лютні — нещастя, за яким ідуть слідом добрі години, і все так далі. Тут у листопаді стоять озброєні рамена, і вони стоять тут усе трійками та трійками й віщують саме грізне нещастя, якого не зменшує при-

вітно жадна лютня. Бачиш ти це, хлопче? Чи ти зрозумів значіння цих знаків?»

»Так, так; але чи ти правдиво зясовуєш їх? Озброєні рамена може провадять до перемоги?»

»Ні. Єгиптянин означає ними спір, а спір і неспокій значать для нього те ж саме, що ми називаємо поганим та злим.»

»Як дивно!»

»Ні, це обмірковано добре, бо вони говорять, що все було спочатку сотворено богами добрим, але частини всесвіту, довершені самі по собі, змінили свою природу через неспокійне й дісгармонійне перемішання. Це пояснення дав мені жрець Апіса, а тут, тут стоять біля назвиська листопада три рамена, що провадять боротьбу, ці жахливі знаки! Коли одна з блискавок, яка від часу до часу наново освітлює це шатро, як течія світла, забє мене й тебе й усіх нас, то мене це не здивує. Тяжке, тяжке нещастя загрожує нам. Треба мати мужність, щоб при таких знаках задержати ясний зір і не втратити духа.»

»Уживай тільки проти озброєних рамен єгипетських богів своїх власних, бо вони міцні«, — просив Антіной; але цісарь похилив голову й промовив малодушно:

»Проти долі не можуть встоятися навіть і боги.»

Громоваця лютувала далі, хуртовина виривала де-кілька разів ливни шатра з землі й примушувала невільників тримати руками легкий захист свого володаря, хмаролім лив великі маси дощу на ці гори пустелі, що цілі роки не зазнали ані

краплі дощу, і наповнювали потоками й струмками кожний сухий рівчик на їх схилках.

Ані Адріян ані Антіной не закрили очей у цю страшну ніч.

Цісарь відкрив тільки ще один звиток з нової торбини. Він містив у собі вістку, що префекта Тіціяна жорстоко мучить його стара дихавиця, та прохання цього гідного чоловіка, щоб цісарь дозволив йому полишити державну службу й усунутися на свої добра.

Це була не мала річ для Адріана полишитися на будуче без цього вірного помічника, втратити чоловіка, якого він вибрав, щоб заспокоїти Юдею, де починались нові повстання, та примусити її слухатися без проливу крови. Знищити схвиловану провінцію міг, розуміється, й инший, але перемогти її ласкаво й охоронити — міг тільки м'який та розумний Тіціян.

Цісареві бракувало мужности відкрити в цю ніч инший лист. Мовчки лежав він на своїм ложі, поки засів ранок, і думав про кожну злу годину свого життя, про убиття Нігіріна, Татіяна та инших сенаторів, чим він запевнив собі панування, і обіцяв богам знов великі жертви, коли вони захистять його від надходячого нещастя.

Коли він наступного ранку встав, він перелякав Антіноя своїм виглядом: обличчя й уста Адріана були цілком безкровні.

Перечитавши листи, що наспіли до нього, цісарь відіхав з Антіноем та Мастором кіньми до Бези, щоб чекати там свого почоту.

СОРОК ТРЕТІЙ РОЗДІЛ.

Розбурхані елементи лютували в цю ніч також і в околиці нільського міста Бези. Громадянство цього старого міста зробило все, що воно могло, щоб прийняти гідно подорожуючого володаря. Головні вулиці були прикрашені гірляндами квітів, які тяглись від щогли до щогли й від дому до дому, а в пристані біля самого берегу течії було поставлено статуї цісаря й його дружини. Але хуртовина поскидала гірлянди разом із щоглами на землю, а розгойдані хвилі ріки били з непогамованою силою в беріг та відривали один за другим кавалки родючої землі; плинні клини кидались в шпари сухої землі й підкопували високий беріг біля пристані.

По-півночі хуртовина ревіла з нечуваною силою, зривала дахи з пальмового гилля з де-яких хат і завдавала такі удари течії Нілю, що вона виглядала, як бурхливе море.

Ціла незламана сила маси хвиль кидалась усеновано на виступ землі, на яким стояли статуї пануючої пари.

Перед самим світанком коса пристані, що не була зміцнена камінним підмурком, не витримала довше дикого нападу води, брили землі сунулись і падали з голосним плюскотом до течії, а за ними

повалився з гуртоком великий кавалок стрімкого берегу.

Положена за ним поверхня землі зсунулась і статуя цісаря на ній захиталась і повільно впала. Коли розвиднілось, вона лежала на землі догори постументом: її голова закопалась у землю.

Громадяне вийшли ранком із своїх мешкань і довідались від рибалок та корабельників, що сталося у пристані вночі. Коли хуртовина ущухла, сотки й тисячі чоловіків, жінок і дітей почали тиснутися на пристані навколо поваленої статуї, дивились на одірвані брили землі й довідувались, що течія одірвала землю з берега й спричинила це нещастя.

Чи бог Нілю Галі гнівається на цісаря?

У всякому разі видно було злий знак у тім нещасті, яке сталося із статуєю володаря.

Топарх, голова міста, наказав зараз підняти статую, яка зрештою не була ушкоджена, бо Адріян міг прибути за кілька годин.

Багато мужчин міста, вільні й невольники кинулись до цієї роботи й незабаром статуя цісаря, виконана в єгипетським стилі, стояла знов і дивилась своїм непорушним обличчям на пристань.

Статую Сабіни було поставлено біля його статуї, й Топарх задоволений вернувся додому.

Більшість тих, що працювали та ловили гав, опустила пристань, але слідом за ними прийшли інші цікаві, які не бачили вже, як статуя лежала на зрушеній землі, і обмінювались тепер думками про те, як вона могла впасти.

»Хуртовина не могла ніколи перекинути цієї

тяжкої маси валняка,« — промовив линв'яр, — »і як далеко стоїть вона від одірваної землі.«

»Вона посунулася мабуть за брилами землі,« — відповів йому пекар.

»Так воно й є,« — промовив матрос.

»Дурниця,« — скрикнув линв'яр. — »Коли б статуя стояла на змитій землі, то вона зараз упала б у воду й зникла б у ріці, це ж розумів й дитина. Тут діяли інші сили.«

»Можливо«, — промовив храмовий прислужник, який займався зясуванням знаків, — »боги перекинули горду статую, щоб остерегти Адріана.«

»Боги в наші часи не мішаються до смертних,« — відповів швець, — »але в цю жахливу ніч спокійні громадяне були вдома й для ворогів цісаря був вільний терен.«

»Ми вірні громадяне,« — промовив пекар обурено.

»Ви заїлі зволочі,« — зауважив один римський солдат, який служив разом із цілою когортою, що була розміщена в гермополітській околиці, в Юдеї під проводом жорстокого Тінія Руфа. — »Між вами, приклонниками звірят, не припиняються суперечки, а на християн, які загноздилися там, по тім боці провалля, ви можете казати найгірші речі й все ж таки ви ще будете підхліблювати їм.«

»Хоробрий Фуск має слухність,« — закричав один жебрак, — »ця зволоч принесла нам чуму до хат. Де тільки показувалась ця пошесть, там можна було бачити християн та християнок. До мого брата приходили вони також. Цілі ночі лишалися вони

при його хворих дітях і обоє дітей, розуміється, вмерло . . .»

»Коли б тільки був тут мій старий легат Тіній Руф,« — гримав солдат, — »їм усім повелось би не краще, ніж їх розп'ятому богові.«

»Я не маю з ними напевно нічого спільного,« — зауважив пекар, — »але, що правда, то правда. Вони тихі, привітні люди, платять точно, не роблять нічого злого й роблять добро багатьом людям.«

»Добро?« — скрикнув жебрак, якому діякон громади в Безі не дав милостині, тільки закликав його до праці. — »Вони спокусили всіх п'ятох жреців Сехета з грота Артеміди, які ганебно залишили свою святиню. І чи то добре, що вони затруїли дітей мого брата своїми напоями?«

»А чому ж вони не мали б убивати дітей?« — спитав солдат. — »Таке чув я вже в Сирії, а що до статуї, то нехай я не носитиму більш свого меча . . .«

»Слухайте хороброго Фуска, він бачив багато,« — почулось із юрби.

»Нехай я не носитиму більш свого меча, коли вони не перекинули в темряві цю статую.«

»Ні, ні,« — заперечив рішучо корабельник, — »вона посунулась за змитою землею; я бачив, як вона ще лежала.«

»Чи ти також християнин?« — спитав солдат, — »чи ти гадаєш, що я граюсь, присягаючись своїм мечем? Я служив у Бітинії, в Сирії й Юдеї, і знаю цю зволоч, ви, люди. Там було сто християн, що кинули своє життя, як зношений черевик, бо вони

не хотіли приносити жертв статуї цісаря та нашим богам.»

»Отже ви чуєте«, — заверещав жебрак, — «а чи ви помітили одного єдиного з них між тими громадянами, що помагали поставити знов статую?»

»При тім не було жадного з них,« — промовив корабельник, який почав приєднюватися до думки солдата.

»Християне перекинули статую цісаря«, — гукнув жебрак до юрби. — «Це доведено й вони мусять відпокутувати це! Хто є прихильником божеського Адріана, той приведе їх зо мною з їх домів.»

»Жадних розрухів,« — перебив солдат скаженіючому чоловікові. — «Тут є трибун; він вислухає вас.»

Юрба голосно привітала римського офіцера, який прийшов з відділом солдатів, щоб прийняти цісаря перед містом. Він закликав до спокою й наказав солдатові, щоб розповів йому, що схвилювало так громадян.

»Дуже можливо,« — промовив цей нервово й суворо виглядаючий чоловік, який служив також як Фуск під проводом Тінія Руфа і дослужився від таборового хлопця до офіцера. — «Дуже можливо, але де ваші докази?»

»Більшість громадян помагала поставити статую, але християне трималися здалеку від роботи,« — крикнув жебрак. — «Ніхто не бачив їх тут. Спитай цього корабельника, пане, він був тут і може посвідчити.»

»Це, розуміється, більш ніж підозріло. Ця

справа мусить бути суворо досліджена. Вважайте ви, люди.»

»Он підходить християнська дівка,« — гукнув линв'яр.

»Кулява Марта; я її знаю добре,« — перебив йому жебрак. — »Вона бігає в усі доми зачумлених і затроює людей. У мого брата вона сиділа три ночі й перевертала дітям подушки, поки їх повиносили. Куди вона приходить, там бувають мертві.«

Селена, яка тепер звалась Мартою, не зважала на юрбу, але йшла спокійно із своїм сліпим братом Геліосом, який звався тепер Іваном, дорогою, що провадила від підвищеного берега до пристані. Вона хотіла наняти там човен, щоб переїхати через течію. В однім селі, на острові, положенім проти міста, мешкали хворі християне, яким вона хотіла принести ліки й ходити за ними. Її ціле життя від місяців було присвячено страждаючим. Вона несла поміч також і в доми поган і не боялась ані чуми ані гарячки. При тім її щоки не зробились червоніші, але з її очей світився чистий, ніжний блиск, який осяював суворо красу її рисів.

Коли дівчина підійшла ближче до сотника, він подивився на неї й скрикнув:

»Гей, бліда дівко, ти християнка?«

»Так, пане,« — відповіла Селена і пішла з своїм братом спокійно далі.

Римлянин подивився їй услід, і коли вона, минаючи статую Адріана, похилила голову нижче, ніж раніш, він владно наказав їй спинитися й сказати йому, чому вона відвернула своє обличчя від статуї цісаря.

»Адріян є наш володарь як і ваш,« — відповіла дівчина. — »Я поспішаю, бо на острові є хворі.«

»Вона не принесе їм нічого доброго,« — скрикнув жебрак. — »Хто знає, що вона має там у кошику.«

»Мовчи!« — перебив йому трибун.

»Говорять, дівко, що твої єдиновірці перекинули в цю ніч статую цісаря.«

»Як це може бути правда? Ми шануємо цісаря не менш, ніж ви.«

»Я готовий вірити тобі, і ти повинна довести мені це. Тут стоїть статуя божеського цезаря; ходи за мною й молись до неї.«

Селена подивилась перелякано в обличчя суворого чоловіка й не знайшла жадної відповіді.

»Ну?« — спитав сотник. — »Чи ти підеш за мною, чи ні?«

Селена намагалась опам'ятатися, і коли солдат простягнув руку до неї, вона промовила тремтячим голосом:

»Ми шануємо цісаря, але ми не молимося до жадних статуй, тільки до нашого отця на небі.«

»Отже маємо!« — засміявся жебрак.

»Я питаю ще раз,« — скрикнув трибун, — »чи хочеш ти ушанувати статую, чи ти відмовляєшся зробити це?«

В душі Селени почалась жорстока боротьба. Коли вона спротивиться римлянинові, то її життя буде zagrożено й лють народа може скеруватися проти її єдиновірців; а коли вона задовольнить його бажання, вона зневажить бога, зламає вірність Христові, якого вона любила, й прогрішиться проти правди й совісти.

Страшний жах напав на неї й одібрав у неї силу підняти душу до молитви.

Вона не могла, вона не сміла робити, чого від неї жадали, і все ж таки могутня любов до життя, властива кожному смертному, посувала вперед її ноги й затримала їх перед камінним идолом.

»Підніми руки й ушануй божеського цезаря,« — гукнув трибун, який, як усі присутні, слідкував напружено за кожним її рухом.

Вона поставила, тремтючи, свій кошик на землю й спробувала увільнити свою руку від брата; але сліпий хлопчик не пускав її. Хоч він розумів, чого жадали від його сестри, й знав де-які історії мучеників, з яких уявляв собі, що чекає її й його, коли вони будуть противитися римлянинові, але він не боявся й прошепотів до неї:

»Ми не послухаємося їх, Марто; ми не поклонятимемось ідолам, ми будемо вірні Христові. Відверни мене від статуї й скажім ,Отченаш'!«

Піднявши до неба свої очі без блиску, хлопчик почав казати молитву господню. Селена відвернула спершу його, а потім відвернулась і сама від идола і повернулась до ріки. Тоді вона з піднятими руками пішла за прикладом хлопчика.

Геліос міцно притулився до неї, її голосне благання злилось із його молитвою й обоє вони не бачили й не чули більш нічого з того, що робили з ними.

Сліпа дитина прочувала в далечині ясне світло, дівчина щасливіше, насичене любовю життя, коли їх кинули на землю перед статуєю цісаря й схвилюваний нарід кинувся на неї та її вірного братика.

Військовий трибун даремно намагався стримати юрбу.

Коли солдатам нарешті пощастило відокремити лютуючих громадян від їх жертв, обої молоді серця вже завмерли в тріумфі своєї віри, в надії на краще вічне життя.

Ця подія засмутила й занепокоїла сотника.

Ця дівчина, ця гарна дитина, що лежали тепер мертві перед ним, заслуговували кращої долі, і він міг відповідати за їх смерть, бо закон забороняв карати без суду якогось християнина за його віру. Отже він наказав віднести вбитих до дому, до якого вони належали, і загрожував тяжкою карою кожному, хто вступить цього дня до кварталу християн.

Жебрак ішов перед ношами й кричав; він увійшов до хати свого брата, щоб сказати його жінці, що куляву Марту, яка залікувала на смерть її доньок, вбили. Але він дістав злу нагороду, бо бідна жінка плакала по Селені, як по власній дитині, і проклинала його як її убійника.

Перед заходом сонця Адріян прибув до Бези, де він знайшов розкішні шатра для себе й свого почоту.

Від нього затаїли нещастя, яке сталося з його статуєю, але він був збентежений і почував себе зле.

Він бажав бути цілком самий і сказав Антіноєві, щоб обдивився місто, поки не стемніло:

Бітинієць радісно схопився за цей дозвіл, як за подарунок богів, пройшов швидко по прикрашеній головній вулиці й сказав якомусь хлопчикові, щоб відпровадив його до кварталу християн.

Вулиці цієї частини міста були як вимерлі. Жадні двері не були відчинені, ані людини не було видно на вулиці.

Антіною обдарував хлопчика, одіслав його й почав ходити із сильно стукаючим серцем від хати до хати. Кожна з них виглядала чисто й була оточена деревами й кущами, але хоч із де-яких дахів піднімався дим, здавалось усе ж такій, що в хатах нікого нема. Врешті він почув людські голоси. Він пішов у цім напрямку й вийшов через вуличку на площу, на якій сотки мужчин, жінок і дітей зібрались перед хатиною в пальмовім саді.

Він спитав одного старого чоловіка про мешкання пані Ганни, і старий мовчки вказав йому на будову, яка, здавалось, притягала увагу його єдино-вірців.

Серце юнака стукало бурхливо й все ж таки він почув тугу й ніяковість. Він спитав себе, чи не вернутися йому додому й прийти завтра, коли він може сподіватися знайти Селену саму.

Але ні!

Може йому пощастить побачити її вже сьогодні.

Скромно проклав він собі дорогу крізь зібраних, які почали якийсь спів, він не знав, радісний чи сумний.

Тепер він став перед воротами саду й побачив горбату Марію.

Вона стояла навколіш^кках біля покритих нош і плакала.

Чи вмерла пані Ганна?

Ні, вона жила.

Вона вийшла з дверей свого мешкання, спіра-

ючись на старого чоловіка, бліда, стримана, без сліз. Обоє вийшли вперед, старий промовив коротку молитву, потім зігнувся й підняв залону, якою були покриті ноші.

Антіной зробив крок вперед і відкинувся зараз два кроки назад; при тім він закрив очі рукою й стояв, як укопаний.

Не було чути жадного нестриманого голосіння. Старий почав промову.

Навколо нього тихо плакали, співали й молились, але Антіной не бачив і не чув нічого цього.

Він опустил знов руку й не підводив очей від блілого обличчя вмерлої, доки пані Ганна не покрила знов ношів тканиною. Але й тоді він стояв ще непорушно.

Аж коли шестеро дівчат узяли на плечі просту труну Селени, а чотирі матері труну Геліоса, і всі зібрані відійшли з ними, він повернувся й пішов за жалібним походом. Він бачив здалеку, як більшу й меншу труну внесли до гробівця в скелі, як чоловіки замкнули міцно ворота його, і провозаючі розійшлися туди й сюди.

Врешті він лишився самий біля воріт гробівця.

Сонце зайшло й темрява поширилась швидко над долиною та горбами.

Коли не було видно нікого, хто б міг бачити його, він простягнув рамена, охопив стовпи воріт гробівця, притис уста до шерхавих деревляних дверей і стукав у них чолом, коли безслізний біль його душі стрясав його тілом.

Хвилини минали; він стояв так і не чув легких кроків, що наближались до нього.

Горбата Марія прийшла, щоб помолитися ще раз самій при гробівці своєї наймилішої приятельки.

Вона впізнала зараз юнака й крикнула стиха його імя.

»Марія«, — відповів він, схопив її руки, стиснув їх міцно й спитав: — »Як вона вмерла?«

»Її вбили,« — відповіла вона глухо. — »Вона не хотіла вшанувати статуї цїсаря.«

Антіной здригнувся при цих словах і спитав:

»Чому вона не зробила цього?«

»Бо вона лишилась вірна своїй вірі й сподівалась ласки Спасителя. А тепер вона є блаженним янголом!«

»Знаєш ти це напевно?«

»Так же певно, як я бажаю побачитися знов на небі з мученицею, яка покоїться тут.«

»Маріє!«

»Пусти мої руки!«

»Хочеш ти зробити мені послугу, Маріє?«

»Охоче, Антіною, але прошу, не дотикайся до мене.«

»Візьми ці гроші й купи найкращих вінків, які тут є. Повісь їх на гробівці й гукни при цім: „Від Антіноя — Селені!“

Горбата взяла, що їй дав юнак, і промовила:

»Вона часто молилась за тебе.«

»До свого бога?«

»До нашого Спасителя, щоб він подарував і тобі блаженство. Вона вмерла за Ісуса Христа; тепер вона близько біля нього й він послухає її молитви.«

Антіной помовчав якийсь час, потім він попросив:

»Подай мені все ж таки ще раз руку, Маріє, і бувай тепер здорова. Чи будеш ти охоче згадувати про мене й молитися за мене до вашого Спасителя?«

»Так, так, і ти не забудеш цілком також і мене, бідної каліки?«

»Напевно ні, ти добра дівчино! Може ми побачимось іще раз.«

По цих словах Антіной зійшов швидко з горба й подався через місто до Нілю.

Місяць зійшов і відзеркалювався в заспокоєній течії. Так лежав його образ також і тоді на морі, коли Антіной урятував Селену.

Юнак знав, що цісарь чекатиме його, але він не пішов до його шатра.

Велике хвилювання опанувало ним.

Неспокійно ходив він по березі Нілю, і хутко викликав у пам'яті найвищі пункти свого минулого життя.

Йому здавалось, що він чує вдруге кожне слово розмови, яку він мав учора з Адріаном.

Перед своїм внутрішнім оком бачив він свою скромну бітинійську батьківщину, свою матусю й своїх братів та сестер, яких він уже ніколи не побачить.

Ще раз пережив він страшну годину, коли він обдурив свого доброго пана й зробився палієм. Великий страх напав на нього, коли він згадав про бажання Адріана посадити його на місце чоловіка, якого мудрий володарь призначив своїм наступником може наслідком його злочину.

Він, Антіной, що не міг подумати сьогодні про

завтрашній день, що уникав усякої розмови з поважними людьми, бо йому було тяжко слідкувати за їх говоренням, він, що вмів тільки слухатися, він, що почував себе добре тільки з своїм володарем та своїми мріями далеко від світового руху, він, обтяжений пурпуром, турботами, важкою, як гора, відповідальністю...

Ні, ні, ця думка була нечувана, була жахлива, і все ж таки Адріян не відмовлявся від жадного бажання, яке він раз висловив.

Майбутність повстала, як грізний ворог, перед його душею.

Біль, турбота, нещастя чекали його всюди, куди він дивився.

Що було те жахливе, що загрожувало його володареві?

Воно наближалось, воно мусіло прийти, коли не знайдеться хтось, що стане між ним та долею й перехопить кинутий гнівним богом спис своїми грудьми, своїм серцем, що тихо чекає рани.

Він, так тільки він був цей один, тільки він міг бути ним!

Ця думка осяяла його душу як раптовне світло. І він знайшов мужність пожертвувати себе, посвятити себе смерті за свого милого пана; тоді кожна вина супроти нього була б чудово спокутувана, — тоді, тоді — о як чудово, як розкішно! — тоді він знайшов би може вхід до воріт того блаженного світу, які відкрила йому молитва Селени, тоді він побачить певно незабаром свою матусю й свого батька, а пізніше також своїх братів і сестер, а тепер, у цю годину, вже по де-кількох хвилинах

він побачить ту, яку він любив і яка пішла попереду його в смерть.

Його душу сповнило таке солодке почуття надії, якого він ще ніколи не відчував.

Тут лежав Ніль, тут був човен.

Він штовхнув його сильно у воду й жвавим скоком, як на полюванні, коли треба було перестрибувати з одної скелі на другу, опинився в човні.

Він схопив уже весла, коли Мастор, який шукав його з доручення цісаря, пізнав його в світлі місяця й закликав його, щоб вернувся з ним до шатрів.

Але Антіной не послухався його й гукнув, відпливаючи далі в течію:

»Вітай пана, вітай його тисячу й тисячу разів від мене й скажи, що Антіной любив його більш, ніж власне життя. Доля жадає жертви. Світ не може бути без Адріана, але Антіной є злиденне ніщо, яке нікому не буде бракувати окрім своему цісареві, і Антіной кидається замість нього на заріз.«

»Стривай, нещасливче, вертайся назад!« — гукнув невільник і кинувся до човна, але могутні удари весел гнали все швидче човник бітинійця в течію.

Мастор рухав з усіх сил раменами в другім човні, але він не міг наблизитися до човна, який він переслідував.

Таким чином обидва осягли в диких перегонах середину течії. Тут невільник побачив, як весла бітинійця полетіли в повітря. В одну мить пізніше він почув, як Антіной гукнув голосно імя »Селена«, і він мусів бездіяльно дивитися, як юнак кинувся у хвилі й як Ніль приняв у свою течію найкращу з усіх жертв.

СОРОК ЧЕТВЕРТИЙ РОЗДІЛ.

По смерті бітинійця минула ніч і пів дня. Човни й кораблі з усіх частин краю зібрались біля Бези, щоб шукати тіла утопленого юнака, на берегах роїлись люди; смолоскипи на воді й суходолі в ночі затемнили своїм світлом блиск місяця; але все ще не пощастило знайти гарне тіло.

Адріян довідався, як умер Антіной.

Мастор мусів не раз повторяти йому слова його вірного товариша, він не додав жадного й не забув жадного. Вірна пам'ять цісаря затримала їх усіх, і тепер він сидів до ранку і від ранку, доки сонце перейшло південь, і повторяв їх собі.

Не ївши й не пивши, він сидів і мислив. Нещастя, яке загрожувало йому, наступило, і яке нещастя? Коли доля замість страждань, які були призначені для нього, приняла біль, який сповнював тепер його душу, то він міг певно числити на спокійні роки; але йому здавалось, що він хотів би краще перебути решту свого життя в горі й у злиднях із своїм Антіноем, ніж користатися без нього всім тим, що люди звуть щастям, радістю й добробутом.

Сабіна прибула з своїм і його почотом, масою людей, але він суворо наказав не пускати до нього нікого, навіть дружини.

Втіхи сліз він не мав, але біль стиснув йому серце, затемнив його духа і зробив його таким вразливим, що кожний голос якогось знайомого, який він чув навіть здалеку, непокоїв і гнівав його.

Ті, що прибули на кораблях, не сміли зайняти шатрів, які були приготовані для них біля його шатра, бо він бажав бути самий, цілком самий з болем своєї душі.

Мастор, якого він вважав досі більш корисною річчю ніж людиною, наблизився тепер до нього, бо він був свідком дивного кінця його улюбленця.

Коли минула ця найтяжча з його ночей, невільник спитав його, чи він має покликати лікаря з корабля, бо він виглядає такий блідий; але Адріян заборонив йому це й промовив:

»Коли б тільки я міг плакати, як жінки, чи інші батьки, яким смерть забірає їх синів; це були б найкращі ліки для мене. Вам бідним буде тепер зле зо мною, бо сонце мого життя втратило свій блиск і дерева на моїй дорозі свою зелень.«

Коли він лишився знову самий, він дивився не порушно в порожній простір і бурмотів до себе:

»Ціле людство повинно сумувати разом зо мною, бо коли б учора його запитали, як велику красу даровано його родові, то воно могло б з гордістю вказати на тебе, мій вірний хлопче, і сказати 'красу богів'. . . Тепер пальмі зрубали верх, і скалічений стовбур мусить соромитися своєї огидливості. Коли б усі смертні були одною особою, то вони виглядали б сьогодні як чоловік, якому вирвали праве око з голови. Я не хочу бачити цих худих і товстих потвор, щоб вони не зіпсували мені

смаку до власного роду! О ти вірний, ти добрий, ти гарний хлопче, який же засліплений, божевільний дурень ти був! І все ж таки я не можу ганити твоєї дурости. Ти завдав найглибшу рану моїй душі, і я не смію навіть гніватися на тебе. Надлюдською, божеською була твоя вірність, так, вона була така!»

При цих словах він піднявся й промовив твердо й рішучо:

»Тепер я простягаю руку й ви, боги, слухайте мене: кожне місто в державі повинно вибудувати Антіноєві вівтарь. Приятеля, якого ви одібрали мені, даю я вам тепер в товариші. Прийміть його привітно, ви безсмертні керовники світу! Хто з вас може похвалитись, що він кращий, ніж Антіною? І хто з вас дав мені стільки добрости й вірности, як ваш новий товариш?»

Ця обітниця, здавалось, потішила Адріана.

Він ходив пів години міцним кроком по шатрі. Потім він наказав покликати до себе секретаря Геліодора.

Грек переніс на папір, що його пан диктував йому.

Це було не що менше, як те, що від тепер світ має шанувати Антіноя як нового бога.

По півдні задиханий післанець приніс вістку, що тіло бітинійця знайшли.

Тисячі поспішили назустріч тілу. Між ними Бальбія, яка поводитись розпачливо, коли вона довідалась, як скінчило своє життя її гарне божище.

Між громадянами та рибалками бігала вона по березі в чорнім жалібнім одінні, з розпущеним

волоссям. Єгиптяне порівнювали її з сумуючою Ізідою, яка шукала свого коханого дружини Озіріса.

Вона не знала, що почати з собою від горя, й її супровідниця даремно вмовляла її, щоб здержувалася й не забувала свого стану й своєї жіночої гідності. Але Бальбіля відхилила її гостро, і коли прийшла вістка, що Ніль віддав назад свою здобич, вона поспішно подалась пішки разом з юрбою назустріч тілу.

Її ім'я називали всюди, кожний знав, що вона є приятелька цісареві, і коли вона наказала носіям поставити на землю ноші, на яких покоївся знайдений юнак, та зняти запону з них, її зараз же послухали.

Бліда підійшла вона, тремтячи, до утопленця й подивилась на нього. Але тільки коротку мить витримала вона його вигляд; потім вона відвернулася, здригаючись, і наказала носіям іти далі.

Коли жалібний похід зник і не було чути вже пронизливого крику єгипетських жінок та не було видно, як вони мазали собі груди, чоло й волосся вохкою землею й дико вимахували раменами в повітрі, вона повернулася до своєї супровідниці й промовила спокійно:

»Ходім додому, Клявдіє.«

Увечері вона з'явилась при вечері одягнена в чорне, як Сабіна й усі члени її почоту, але спокійна й готова давати відповіді на всі запитання.

Будівничий Понтій їхав з нею від Теб до Бези.

Вона не подарувала йому нічого, що могло покарати його за довгу відсутність, і без жалю примусила його вислухати всі її вірші, присвячені Антіноєві.

Він лишився при цім зовсім спокійний і оцінив її пісні так, ніби вони відносились не до людини з теплою кровю, але до статуї або до бога. Одну епіграму він хвалив, другій закидав де-що, третю ганив: Її признання, що вона була призвичаєна тішити Антіноя квітами й овочами, приняв він, порушуючи плечима, й промовив привітно:

»Обдаровуй його тільки далі; я ж знаю, що ти не жадаєш від цього бога жадних дарів за твої офіри.«

Це слово вразило й потішило її.

Понтій розумів її завжди й не заслуговував, щоб вона робила йому прикрости.

Тому вона відкрила йому свою душу й призналась, як дуже вона любить Антіноя, коли вона не бачить його.

Потім вона засміялась і призналась йому, що вона була б байдужа до нього, коли б він був при ній.

Коли вона по смерті бітинійця не тямала себе від розпачи, він дав їй спокій і попросив її супровідницю, щоб зробила те ж саме.

В наступнім дні знайдене тіло було спалено на коштовнім дереві.

Адріян відмовився бачити його, довідавшись, що смерть у воді жорстоко знівечила його улюбленця.

Небагато годин по тім, як попіл бітинійця був зібраний у золоту вазу й принесений Адріянові, нільська фльота поплила під вітрилами, не спиняючись ніде, просто до Александрії; цього разу з нею подорожував і цісарь.

Володарь перебував цілком самий на кораблі з своїми невільниками та одним секретарем. Тільки инколи наказував він Понтієві полишити свій нільський бот і відвідати його. Він слухав охоче низького голосу будівничого й розмовляв з ним про пляни, які були складені ним для його мавзолея в Римі, та про гробівець, який він хотів поставити вмерлому по своєму власному нарису, у великім місті, яке мало повстати на місці малої Бези і яке він уже тепер називав Антіноєю.

Але ці розмови тревали лише де-кілька годин, а потім будівничий міг вертатися знов на корабель Сабіни, на яким перебувала й Бальбія.

Де-кілька днів по відїзді з Бези він сидів цілком самий з поеткою на покладі нільського корабля; течія й сотка весел гнали його швидко й безупинно до його цілі.

Від смерти нещасливого юнака Понтій старанно уникав говорити з нею про Антіноя.

Тепер вона зробилась знов така ж уважна й говірка, як раніш, і в її очах світився навіть инколи промінь старої соняшної веселости її ества.

Будівничий гадав, що він розуміє своєрідну зміну її відчуть, і не зачіпав причини палкої але скороминаючої гарячки, яку вона перетерпіла.

»Про що ти розмовляв сьогодні з цісарем?« — спитала Бальбія свого приятеля.

Понтій подивився на підлогу й міркував, чи він може вимовити імя Антіноя перед поеткою.

Бальбія помітила його вагання й промовила:

»Говори лише; я можу все чути. Ця дурниця минула.«

»Цісарь працює над пляном нового міста Антіної та нарисом пам'ятника для свого бідного улюбленця,« — відповів Понтій. — »Він не дав допомогти собі, але я мушу вчити його відрізняти можливе від неможливого.«

»Отже він дивиться на зорі, а ти дивишся твердо на шлях, яким ти мандруєш.«

»Що хитається й не має міцної основи, того не потрібно для будівничого.«

»Це було тверде слово, Понтію. Я справді поводилась по дурному в останні тижні.«

»Куди б тільки все, що хитається, могло так швидко й добре, як ти, вернути собі знов рівновагу! Антіной був півбог красою, і до того ще добрий, вірний хлопець.«

»Не говори мені більш про нього,« — промовила Бальбіля й здригнулась. — »Його вигляд був жахливий. Чи можеш ти вибачити мені моє поступування?«

»Я ніколи не гнівався на тебе.«

»Але ти одібрав мені свою повагу.«

»Ні, Бальбіле. Краса, дорога кожному, кого поцілувала муза, притягла летючу поетичну душу, й вона полетіла манівцями. Ну, вона й політала! Шляхетна жіночість моєї приятельки ніколи не пішла слідом за нею. Вона стоїть на міцнім ґрунті, це я знаю.«

»Яке ж це добре, яке приятне слово! Але воно занадто добротливе й приятне! Я бідне єство, яке колихає кожний вітер, пуста й дурна дівчина, яка в цю годину не знає, що вона поповнить у наступну годину, розпещена дитина, яка найбільш

схоче робить те, що вона повинна б полишити, слабодуха дівчина, яку тішить сперечатись із мужчинами. Все разом . . .«

»Все разом, милий улюбленець богів, який сьогодні міцним кроком сходить на скелі а завтра гоїдається в соняшному сяєві над квітками, беручи все разом, єство неподібне до жадного іншого, якому не бракує нічого, абсолютно нічого, щоб бути довершеною жінкою, як . . .«

»Я знаю, чого мені бракує,« — скрикнула Бальбіля. — »Міцного мужчини, який мене підтримував би й остеріг, якого я слухала б. Ти, ти — цей мужчина, ти й ніхто інший, бо коли ти при мені, мені тяжко зробити щось неслухне. Я тут, Понтію! Хочеш ти мати мене з усіми моїми настроями, моїми хибамі й слабостями?«

»Бальбіле!« — скрикнув будівничий, не тямлючи себе й стрясений до глибини серця, притис свої уста до її руки й довго полишив їх на ній.

»Чи хочеш? Чи хочеш мати мене? Не полишати мене ніколи, остерігати мене, підтримувати й боронити?«

»До мого кінця, до смерти, як мою дитину, як мої очі, як — чи смію я в це вірити, це вимовити, як, ні, як, як мою кохану, як моє друге я, як мою жінку!«

»О Понтію, Понтію,« — відповіла вона й охопила його міцну правицю обома руками. — »Ця година віддає назад сиротині Бальбілі батька й матір та дарує їй до цього чоловіка, який любить її.«

»Моя, моя!« — скрикнув будівничий. — »О ви, вічні боги, ціле життя я працював і не мав часу тішитися щастям любови, а тепер ви даєте мені

з багатим прибутком скарб, який ви так довго задержували у себе.»

»Чи можеш ти, розважний мужчина, переоцінювати так вартість свого клейноду? Але все ж таки де-що добре ти знайдеш у нім. Він не може більш уявити собі, що його життя варте чогось без його власника.»

»А мені воно здається вже давно порожнім і холодним без тебе, ти дивне, єдине, незрівняне єство!«

»Але чому ти не прийшов раніш і дав мені час робити дурниці?«

»Тому, тому,« — відповів Понтій поважно, — «тому, що лет до сонця здавався мені занадто сміливим, бо батько мого батька . . . !«

»Він був найшляхетнішим чоловіком, який виховав голову мого дому до його величи.»

»Він був, подумай про це добре в цю годину, він був невільником твого діда.»

»Я знаю це, але я знаю також, що мені невідомо жадного чоловіка на землі, який був би гідніший волі, ніж ти, і якого я хотіла б так покійно просити, як тебе: візьми мене, бідну, нерозумну Бальбілю за жінку, провадь мене й зроби з мене, що може це з мене вийти на твою і мою славу!«

Швидка подорож по Нілеві принесла будівничому й його коханій дні й години найбільшого щастя. Раніш, ніж фльота віхала до мареотської пристані, Понтій відкрив цісареві свою гарну таємницю. Адріян усміхнувся при цім вперше по смерті свого улюбленця і доручив архитектові, щоб привів до нього Бальбілю.

»Я витлумачив фальшиво пророкування Пітії для тебе,« — промовив він, поклавши руку поетки до руки будівничого. — »Чи ти, Понтію, хочеш знати, як воно згучить? Ти не потребуєш помагати мені, мила дитино. Що я міг раз чи два читати, того я не забуваю ніколи. Пітія сказала:

Що було найдорожчим і найвищим раз тобі,
те втратиш ти;
І з олімпійських височин зійдеш до
пороху;
Але запитуючий погляд під летючими
пісками
Відкриє з брил трівку будову, мармур
і скелястий ґрунт.

Ти вибрала добре, дівчино; пророчня запевнює тобі мандрівку крізь життя по твердій дорозі. Що до пороху, про який вона говорить, то в деякім розумінні його не бракує, але ця рука тримає віник, який може змести його. Святкуйте ваше весілля в Александрії, коли хочете; а потім їдьте до Риму, це моя умова, яку я ставлю вам. Мені лежало завжди на серці вводити нових, гідних членів до лицарського стану, бо тільки таким чином можна підняти занепалу повагу до нього. Цей перстень робить тебе лицарем, мій Понтію, а для такого чоловіка, як ти, для дружини Бальбілі й приятеля цісаря, знайдеться певно пізніше місце в сенаті. А що можна зробити в нашім часі з брил та мармуру, то покажи при будові мого гробівця. Чи ти змінив плян мосту?«

СОРОК ПЯТИЙ РОЗДІЛ.

Вістку про іменування »фальшивого Ероса« на-ступником цісаря прийняли в Александрії з великою радістю, і громадяне використали знов цю сприятливу нагоду, щоб уряджувати одно свято по другім.

Тіціян подбав також про звичайні акти ласки; таким чином відчинилась також і в'язниця в Канопі, і різб'яра Полюкса випустили.

Нещасливий мистець хоч і зблід у в'язниці, але ані не схуд ані не знесилився; за те здавалось, що свіжість його духа, його весела вдача й радісний потяг до творення були цілком зламани.

Коли він мандрував у своїм розідранім і бруднім хітоні з Канопи до Александрії, на його обличчі не було видно ані живої вдячності за несподівано подаровану волю, ані радості, що він побачить незабаром своїх батьків та Арсіною.

У місті переходив він, байдуже мислячи, з одної вулиці до другої, але він знав добре своє родинне місто й його ноги знайшли дорогу до дому його сестри.

Як раділа Діотіма, як тішились діти, як нетерпеливо хотів кожний відпровадити його до старих! Як високо скакали іграції перед новою хатиною Евфоріона, коли Полюкс прийшов до дому!

А Доріс, бідна Доріс втратила притомність від радісного переляку й її дружина мусів схопити її своїми довгими руками, щоб вона не впала, коли її улюбленець, який зник, але якого вона ніколи не вважала втраченим, раптом став перед нею й промовив спокійно:

»От я й тут.«

І як ніжно тоді милувала й притискала до серця стара свого доброго, злого втікача, що врешті вернувся до неї!

Співак виявив також жваво свою радість у віршах та прозі й приніс із скрині свій найкращий театральний одяг, щоб одягти його на сина замість його розідраного хітона.

Бурхливий потік прокльонів та клятьби поплив тоді з його уст, коли Полюкс оповів свою історію.

Різбяреві було тяжко докінчити її, бо батько перебивав йому при кожному слові й мати примушувала його в часі говорення безупинно їсти та пити, навіть, коли він не міг уже далі.

Незважаючи на його запевнення, що він уже ситий, вона присунула два нові горшки до вогню, бо він же мусів виголодніти у вязниці, а що тепер не йшло, з тим можна буде дати собі раду по двох годинах.

Увечері Евфоріон відвів сам Полюкса до купелі й, вернувшись разом з ним, не відходив від нього.

Свідомість, що він має його поблизу себе, впливала на нього добре, як приємне фізичне відчуття.

Співак був звичайно не цікавий, але сьогодні він розпитував його безупинно, доки мати не відпровадила сина до свіжого, приготовленого для нього ліжка.

Коли мистець ліг, мати вийшла ще раз до його кімнати, поцілувала його в чоло й промовила:

»Сьогодні ти думав ще забагато про жахливу вязницю; але завтра, мій хлопче, неправда, завтра ти вже будеш такий, як раніше?«

»Лиши це тільки, мамо, потім буде все краще,« — відповів він. — »Таке ліжко то сонний налії; дерево у вязниці було инакше.«

»Ти ще зовсім не питає про свою Арсіною,« — сказала Доріс.

»Що я маю з нею? Тепер полиши мене, щоб я переспався.«

Наступного ранку Полюкс був такий же як минулого вечора, і багато днів лишався його стан без змін.

Він ходив з похиленою головою, говорив тільки коли його питали, і коли Доріс чи Евфоріон пробували говорити з ним про його майбутність, він питав: »Чи я вам заважаю?« — та просив, щоб не мучили його.

При тім він був привітний, брав на руки дітей своєї сестри, грався з іграцями, насвистував птахам, ходив туди й сюди й добре їв. Инколи він питався про Арсіною. Раз він дав відвести себе до її мешкання, але не застукав у ворота Павліни й, здавалось, боявся показного будинку.

Він перебував тиждень у такому півсоннім стані без

праці, й серце його матері почало сповнюватися глибоким неспокоєм, коли вона дивилась на нього. Тоді його братові Тойкерові прийшла щаслива думка.

Молодий різбяр по камню (ритівник) заходив звичайно не часто до дому своїх батьків, але від часу повороту бідного Полюкса він відвідував їх майже щодня.

Час його навчання кінчився й він, здавалось, мав вигляди зробитися великим майстром свого мистецтва. Все ж таки він цінував здібність свого брата значно вище, ніж свою власну, і думав про засоби, якими можна було б збудити завмерлий потяг до творення цього нещасливого.

»При цім столі«, — сказав Тойкер до матері, — »сидить звичайно Полюкс. Сьогодні увечері я принесу до вас купу глини та добрий кавалок воску. Це все ви поставте на столі й покладіть біля цього його знаряддя. Коли він побачить те, він дістане може знов охоту до праці. А коли він зважиться сформувати лише ляльку для дітей, то він уже розійдеться, і від малого він перейде до більшого.«

Тойкер приніс обіцяні речі, Доріс поставила їх на стіл, поклала біля них знаряддя і чекала наступного ранку із стукаючим серцем, цікава, як буде поводитися її син.

Як звичайно по своїм повороті до дому він встав і сьогодні пізно й сидів довго при своїй мисці зупи, яку мати дала на сніданск. Потім він поплівся до свого столу, спинився біля нього, взяв кавалок глини в руки, розкачав його між пальцями

на кульки й цурупалки, підніс один до очей, щоб краще роздивитися його, кинув його тоді на землю й спершись обома руками на стіл та похилившись далеко до матері, промовив:

»Ви хочете, щоб я знов працював, але це не йде; я не можу нічого зробити.«

Старій жінці виступили сльози на очах, але вона нічого не відповіла.

Увечері Полюкс попросив, щоб мати забрала знаряддя.

Коли він пішов спати, мати зробила це, і коли вона посвітила собі в темній коморі, де вона тримала знаряддя та всякі інші непотрібні речі, її погляд упав на почату воскову модель, останню працю її нещасливого сина.

Тоді їй прийшла нова думка.

Вона покликала Евфоріона, попросила його, щоб викинув глину на двір і поставив модель біля воску на столі.

Вона сама поклала як-раз те саме знаряддя біля гарно початого твору, якого він уживав того фатального дня, коли їх прогнали з Льошії, і попросила свого дружини, щоб рано полишив разом з нею дім і не вертався до півдня.

»Вважай,« — казала вона, — »коли він опиниться проти свого останнього твору й ніхто не буде перешкоджати йому ані придивлятися до нього, то він побачить знов кінці розтятих ниток, і йому може пощастить навязати до них дальшу роботу, яку йому перервали.«

Серце матері знайшло потрібне.

Коли Полюкс зів зупу, він підійшов цілком так,

як учора, до свого столу, але вид його останньої роботи вплинув на нього цілком инакше, ніж глина та віск.

Його очі засяяли. Приглядаючись допитливо, він ходив навколо столу й придивлявся до свого твору так уважно, так напружено, ніби він побачив вперше щось дуже гарне.

У нім пробудились спомини. Він голосно засміявся, вдарив руками й пробурмотів до себе: »Чудово! З цієї річи може щось буде.«

Тмяне ество уступило з нього, на його устах з'явилась упевнена усмішка, і цього разу він схопився за віск.

Але він почав не зараз роботу; він пробував тільки, чи має ще силу в пальцях і чи піддатлива матерія має нахил слухатися його.

Віск гнувся й розтягався у нього не менш слухняно, ніж раніш.

Тоді може був це страх, що псував йому життя, страх, що у вязниці він перестав бути мистцем та втратив свою здібність, нічим иншим як дурною уявою.

Він усе ж таки мусів спробувати, чи міг ще працювати.

Тут не було нікого, хто міг би спостерігати його, отже він міг зважитися.

Ясні перлини поту виступили на його чолі від страху, коли він нарешті зібрав свої сили, відкинув назад свої кучері й схопив обома руками великий кавалок воску.

Перед ним стояла статуя Антіноя з своєю напів закінченою головою.

Чи йому пощастить сформувати цю гарну голову без моделі?

Він почав дихати швидко, його пальці затремтіли, коли він почав роботу.

Незабаром його руки здобули знов старий спокій, погляд його очей зробився знов гострий та постійний, і справа пішла вперед.

Гарне обличчя бітинійця стояло виразно перед його внутрішнім оком, і коли чотири години пізніше його мати подивилась у вікно, щоб побачити, що робить Полюкс, та чи пощастив їй підступ, вона скрикнула голосно від несподіванки, бо голова улюбленця стояла на штабі біля початої моделі, подібна до нього кожною рисою.

Раніш, ніж вона переступила поріг, її син кинувся їй назустріч, підняв її до себе, поцілував у чоло й уста і скрикнув, сяючи від щастя:

»Мати, я ще можу працювати; мати, мати, я ще не втрачений!«

По обіді прийшов брат різбяра й побачив, що зробив Полюкс.

Аж тепер зміг Тойкер тішитися справді поворотом свого брата.

Тим часом, як обидва мистці сиділи разом і різбяр скаржився ритівникові на зле освітлення в домі його батьків і той запропонував йому, щоб закінчив свою статую в яснім варстаті його майстра, Евфоріон пішов тихо до найдальшого кутка своєї комори й приніс амфору з шляхетним хіоським вином, подаровану йому одним заможним купцем, для весілля якого він вивчив хор хлопців співати гимну Гименея. Двадцять років беріг він цей

кухоль для якоїсь особливо щасливої події. Цей кухоль та його найкраща лютьня були єдиними речами, які Евфоріон власноручно переніс із Льошії до своєї доньки, а потім до своєї власної хатини.

З поважною гордістю поставив співак цю стару амфору перед своїми синами, але Доріс покрила її швидко руками й промовила:

»Я справді не жалую вам доброго дару й випила б охоче чарку з вами; але розумний воєвода не святкує перемоги раніш, ніж здобуде її. Коли статуя гарного хлопця буде готова, я сама прикрашу цей поважний кухоль плющем і попрошу тебе, мій старий, щоб ти не пожалував його нам; але не раніш!«

»Мати має слухність,« — промовив Полюкс. — »Коли ця амфора вже призначена для мене і коли ви дозволите це, то батько зніме їй аж тоді чорне смодяне волосся з голови, коли Арсіноя належатиме знов мені.«

»Так, слушно, мій хлопче!« — скрикнула Доріс, — »а тоді я прикрашу не тільки цей кухоль, але й усіх нас запашними рожами.«

Наступного дня Полюкс пішов із своєю початою моделлю до варстату майстра свого брата.

Гідний мистець дав різьбярєві найкраще місце, бо він цінував його високо й гадав, що він мусить, оскільки може, відшкодувати бідному молодому чоловікові кривду, яку завдав йому негідний Палій.

Тепер Полюкс був при своїй роботі від сходу сонця до вечора.

Він віддався із справжньою пристрасстю збудже-

ній наново радості творення. Замість воску він уживав тепер глини й творив високу постать, яка представляла Антіноя як молодого Бакха, коли він з'явився перед морськими розбишаками. Плащ із багатьома складками спливав легко з його лівого плеча до щиколоток і полишав цілком вільними повні, круглі груди й праве рамя. Виноградне листя й грона прикрашували його буйне кучеряве волосся й пінієве яблуко вінчало, як полум'я, його тімя. Ліве рамя було підняте гарним зігненням. Легко стулені пальці його руки тримали тирсову палицю, яка опіралась на землю й перевищала голову бога. Роскішний кухоль з вином, напів закритий плащем, стояв біля цієї чудової постаті.

Цілий тиждень працював Полукс ревно й пильно над своїм завданням. Перед тим, як наступила ніч, він полишав звичайно працю й ходив перед домом Павліни; але поки-що він не стукав у двері й не питав про свою кохану. Він знав від своєї матері, як боязко стерегли його нареченої від нього та його рідних; суворість християнки справді не стримала б мистця зробити спробу, щоб здобути собі свій найдорожчий скарб. Те, що стримувало його навіть наблизитися тепер до Арсіної, була обітниця, яку він дав самому собі, не раніш звабити її з її нового певного дому, ніж він здобуде певне переконання, що він усе ще мистець, справжній мистець, який може сподіватися сотворити щось велике і може зважитися злучити кохане єство із своєю долею.

Коли він ранком восьмого дня відпочивав трохи, майстер його брата підійшов до твору, що хутко

посувався вперед і, подивившись довго на нього, промовив:

»Чудово, чудово; наш час не сотворив нічого подібного.«

Годину пізніше Полюкс стояв перед міським будинком Павліни й міцно стукав у двері.

Сторож відчинив йому й спитав, чого він хоче. Він хотів говорити з панею Павліною, але її не було дома.

Тоді різбяр спитав про Арсіною, доньку Керавна, яку вдова приняла до себе.

Старий слуга похитав головою й промовив:

»Пані наказала шукати її. Від учорашнього дня вона зникла. Невдячне сотворіння! Вона вже багато разів намагалась утікати.«

Мистець засміявся, вдарив сторожа по спині й промовив:

»Я вже знайду її!«

При тім він вискочив на вулицю й швидко пішов до своїх батьків.

Арсіною зазнала багато добра в домі Павліни, але пережила в нім також де-які злі години.

Місяці була вона переконана, що її коханий загинув.

Понтій повідомив її, що Полюкс зник, і її добродійка говорила про нього звичайно як про вмерлого.

Бідна дитина инколи плакала по нім; і коли нею опанувало стремління поговорити про нього з кимсь, що любив його, вона попросила Павліну, щоб дозволила їй відвідати його матір або щоб дозволила пані Доріс прийти до її дому.

Але вдова наказала їй полишити всяку думку

про вирібника idolів та його рідних і висловилаь зневажливо про добру жінку воротаря.

Як-раз у цю пору полишила й Селена місто; тоді туга по її старих приятелях перетворилась у Арсіної в пристрасне стремління побачити їх.

Одного разу вона піддалась повабові свого серця й вийшла, ховаючись, на вулицю, щоб відвідати Доріс. Але воротарь, якому Павліна дала доручення не давати їй, ніколи виходити за ворота без її особливого дозволу, помітив її й відпровадив назад до її опікунки, не тільки цього разу, а й багато разів пізніше.

Не тільки стремління поговорити з кимсь про Полюкса робило Арсіної побут в її новім домі незносним, але й багато інших річей.

Вона почувала себе увязненою й це було справді так, бо по кожній спробі втікти її воля руху бувала все більш обмежена.

Хоч вона хутко відвикла терпеливо виконувати все, чого від неї жадали, і виступала часто проти своєї опікунки з різкими словами, слізьми й прокльонами; але ці прикрі виступи, які кінчались завжди запевненнями Павліни, що вона вибачає їй, мали своїм наслідком усе довші павзи в проїздках і де-які інші малі прикрости.

Арсіноя почала ненавидіти свою добродійку й усе, що походило від неї. Години навчання та молитв, від яких вона не могла усунутися, зробились справжньою мукою для неї. Незабаром вона не відріжняла науки, для якої її хотіли здобути, від тої, яка хотіла примусити її до неї, й уперто закрила своє серце.

Єпископ Євмен, який весною був вибраний патріархом александрійських християн, відвідував її частіше ніж звичайно літом, коли Павліна жила у віллі, хоч її опікунка й гадала, що вона може обійтися без його помочи та може й мусить сама довести своє завдання до кінця; але гідний старий мав співчуття до бідної, зле провадженої дитини й намагався заспокоїти її та показати в цілій красі ціль, до якої Павліна хотіла допровадити її.

По таких розмовах Арсіноя була мягча й мала нахил вірити у бога й любити Христа; але коли її опікунка кликала її знов до шкільної кімнати й викладала ті ж самі речі в іншій формі на свій спосіб, серце дівчини стискалось, і коли вона повинна була молитися, вона хоч і піднімала руки, але молилась уже з упертости до еллінських богів.

Инколи Павліну відвідували розкішно прикрашені поганські жінки й їх вигляд нагадував Арсіної завжди минули дні. Яка бідна була вона тоді, і все ж таки вона мала завжди блакитну чи червону стяжку, щоб переплести своє волосся або оторочити пеплюм.

Тепер вона мусіла носити тільки біле одіння, їй було заборонено носити навіть найбідніші пестрі прикраси на кучерях або на одінні. Павліна казала звичайно, що такий пестрий крам лицює тільки поганкам, бо бог дивиться не на тіло, тільки на серце.

Ах, це бідне серце нещасливої дитини справді не могло тішити небесного отця, бо в нім лютувала ненависть і досада, горе, нетерпеливість і блюзнірство від ранку до вечора.

Ця молода вдача була певно сотворена для любови й утіхи, і все ж таки обидві сумно полишили її.

Але Арсіноя не переставала тужити по них.

Коли почався листопад і при перенесенні до міського дому їй знов не повелось при новій спробі втікти, Павліна намагалась покарати її тим, що вона чотирнадцять днів не говорила з нею ані слова й заборонила також невільницям говорити з нею.

В ці тижні балакуча грецька дитина була близько до розпачи, їй навіть прийшло на думку втікти на дах і кинутися звідти на двір. Але Арсіноя була занадто привязана до життя, щоб виконати цей жахливий намір. Першого грудня Павліна почала знов говорити з нею, вона вибачила їй, як звичайно, в довгій добротливій промові її невдячність і назвала їй число годин, які вона присвятила молитві, щоб вона зробилась ліпшою та просвітилась.

Павліна казала правду, хоч і на половину, бо вона не почувала ніколи справжньої любови до Арсіної й дивилась неприхильно, як вона приходила й виходила, але вона потребувала її навернення, щоб сповнити найгарячіше бажання свого серця.

Для блаженства своєї вмерлої доньки, але не для своєї упертої плеканки, благала вона просвічення для неї й не припиняла своїх зусиль відкрити для віри її затверділе серце.

По обіді того дня, по яким Полюкс постукав на решті ранком у ворота християнки, сонце сяло

особливо ясно, і Павліна дозволила своїй плеканці виїхати з нею.

У одній християнській родині, яка жила на березі мареотського озера, задержалися вони довгий час, і таким чином вернулись вони аж увечері додому.

Арсіноя навчилась уже давно, ніби дивлячись додолу, виглядати з карити й бачити все, що пересувалось біля неї. Коли повіз завернув до їх вулиці, вона помітила здалеку високого чоловіка, що виглядав подібно до її Полюкса, за яким вона так довго плакала.

Вона не відводила від нього очей і мусіла зробити зусилля, щоб не крикнути голосно, бо чоловік, що повільно йшов униз по вулиці, був справді він. Вона не могла помилитися, бо смолоскипи двох невільників, які йшли перед ношами, ясно освітили його обличчя й його постать.

Він не пропав, він жив, він шукав її!

Найкраще вона голосно гукнула б від радощів, але вона не поворушилась, доки повіз не спинився перед домом Павліни.

Як звичайно воротарь підбіг до високої реди, щоб допомогти своїй пані висісти з неї. При цім Павліна повернулася спиною до Арсіної і в ту хвилину вона вискочила з протилежного боку карити й побігла вниз по вулиці, де вона бачила свого коханого.

Раніш, ніж опікунка могла помітити її зникнення, тікаюча була вже посеред тисячів, які по скінченні денної роботи прямували з фабрик та варстатів додому.

Невільники Павліни, яких вона зараз вислала, щоб зловити втікачку, мусіли цього разу вернутися з порожніми руками; але й Арсіної не пощастило знайти того, кого вона шукала.

Цілу годину вона даремно виглядала його. Тоді вона побачила, що її шукання не матиме успіху, і спитала себе, як вона могла б знайти дім його батьків. Вона скорше приєдналась би до бездомних, які почували в передвірках храмів на твердим мрамурі, ніж мала б вернутись назад до своєї добродійки.

Спочатку її тішила новоздобута воля; але коли ніхто не міг сказати їй, де мешкає співак Євфоріон, а молоді люди переслідували її й гукали до неї нахабні слова, страх погнав її вниз по вулиці, яка провадила до Брухіума.

Її переслідувачі не полишили її ще, як повз неї пронесено ноші в супроводі лікторів та багатьох невільників з смолоскипами.

В них сиділа пані Юлія, добротлива дружина намісника. Арсіноя зараз впізнала її, пішла за нею й дійшла разом з нею до воріт префектури.

Висідаючи, матрона помітила дівчину, яка стала збоку її дороги скромно, але з благаюче піднятими руками.

Юлія привітала з щирим співчуттям принаadne сотворіння, про яке вона вже раз подбала, як мати, кивнула Арсіної, щоб вона підійшла до неї, усміхаючись вислухала, як вона просила приміщення на ніч, і, весело настроєна, відпровадила її до свого дружини.

Тіціян був хворий, але він тішився, що побачив

гарну доньку нещасливого управителя палати, вислухав історію її втечі з де-якими виявами не-одобрення, але все ж таки ласкаво, і висловив най-живіше вдоволення, довідавшись, що різбяр Полюкс ще живий.

Високе патріціянське ліжко в одній з кімнат для гостей в префектурі мало багато шляхетних гостей, але жадний з них не мав кращих снів, ніж ця бідна, позбавлена батьків, молода втікачка, яка вчора ще лягала спати в сльозах.

СОРОК ШОСТИЙ РОЗДІЛ.

Арсіноя встала наступного ранку рано й почала занепокоєна й змішана блиском, який оточував її, ходити туди й сюди та думати про Полюкса. Потім вона бавилась своїм образом, який показувало їй велике дзеркало на туалетнім столі, а між тим вона порівнювала подушки Павліни з подушками в префектурі, простягаючись на них. Вона почувала себе знов увязненою, але цього разу вязниця подобалась їй, і коли невільники проходили повз її покій, вона поспішала до дверей, щоб послухати, бо було можливо, що префект покликав до себе Полюкса й дозволив йому привітати її. Врешті увійшла одна невільниця, принесла їй сніданок і попросила її від імени Юлії, щоб подивилася на квіти та птахів у клітках в саду, поки вона прийде до неї.

Тіціян дістав ранком повідомлення, що Антіной шукав й знайшов смерть у Нілі, і був глибоко зворушений менше відносно нещасливого юнака, ніж відносно самого цісаря.

Наказавши своїм урядовцям оповістити нарід про це нещастя та закликати громадян до публичної вияви свого співчуття болеві володаря, прийняв він патріарха Євмена.

Із способу переговорів, які він провадив з ним відносно молитви вдячності християн з нагоди

урятування цісаря, видно було, що цей гідний старий належав до вибраних приятелів префекта та його дружини.

Префект розмовляв з патріярхом про злий вплив смерти молодого чоловіка, не відзначеного жадним даром духа, на цісаря, а тим самим і на уряд та державу.

»Коли Адріян,« — промовив Тіціян, — »хотів раніш дати спокій своєму невтомному мізкові та відпочити від розчарувань та прикростей, від тяжкої праці й турбот, яких було забгато в його житті, він виїздив з цим міцним юнаком на полювання, або хоч прикликав гарного, ласкавого хлопця до свого покою. Вигляд бітинійця тішив мистецьке око цісаря; і як добре вмів Антіной слухати його замислено, скромно, мовчки. Адріян любив його, як сина, і вмерлий був злучений із своїм володарем більш, ніж дитячою вірністю. Його смерть довела це. Цісарь сказав мені раз сам: „Коли в гармідері реального життя стрічаю раптом Антіноя, то мені буває на душі так, ніби передо мною встає втілений прекрасний сон.“

»Горе цісаря, що втратив його, мусить бути велике,« — промовив патріярх.

»І ця втрата затемнить його замислене, поважне ество, зробить ще більш непогамованим його неспокійне мислення та поступування й збільшить його недовірливість і вразливість.«

»І обставини, при яких умер Антіной,« — додав до цього патріярх, — »дадуть нову поживу його нахилові до суєвірря.«

»Цього треба побоюватися. Ми не йдемо на-

зустріч щасливим днем. Повстання, яке починається в Юдеї, коштуватиме знов тисячі людей.»

»Коли б тобі було доручено керування цією провінцією!«

»Ти знаєш, у яким стані перебуваю я, шановний чоловіче. В злі дні я не встані схопити думки, ані поворушити устами. Коли дихавиця зростає, я почувую себе, як чоловік, якого душать. Я поставив охоче десятки років мого існування до розпорядимости державі, але тепер я почувую себе управненим звернути на інші речі ослаблену силу, яка ще лишається мені. Я й моя дружина гадаємо перенестися до нашого маєтку біля Лярійського озера й спробуємо там, чи пощастить мені та їй зробитися гідними спасення та зрозуміти ту правду, яку ти показав нам. Ти тут, Юліє? Коли в нас дозрівала постанова втікти від світу, ми обоє думали чираз про те слово юдейського мудреця, яким ти обдарував нас: коли божий янгол вигнав перших людей з раю, він сказав їм: „Від тепер нехай буде ваше серце вашим раєм.“ Ми відвертаємось від насолод великого міста . . .«

»І ми робимо це без жалю,« — перебила Юлія своєму дружині, — »бо ми ж носимо в собі самих зародок до більш неперешкодженого, чистого й трівалого щастя.«

»Амінь,« — промовив патріярх. — »Де живе двоє таких як ви, там бог — третій у спілці.«

»Дай нам свого учня Марціяна на подорож,« — попросив Тіціян.

»Охоче,« — відповів Євмен. — »Чи може він віддати вас по мені?«

»Не зараз,« — відповіла Юлія. — »Я маю полагодити сьогодні ранком важливу, а разом з тим веселу справу. Ти знаєш пані Павліну, вдову Пуденса. Вона взяла до себе гарне молоде сотворіння.«

»І Арсіноя втікла від неї.«

»Ми дали їй притулок у себе,« — промовив Тіціян. — »Її опікунці, здається, не пощастило прихилити її до себе й добре впливати на її вдачу.«

»Так,« — відповів патріярх. — »До скриньки її повного й веселого серця був тільки один ключ: ,любов', але Павліна намагалась розбити його примусом і настирливими доганами. Вона лишилась замкнена й замок був попсований. Але чи смію я спитати? Яким чином ця дівчина опинилась у вашім домі?«

»Це я оповім тобі пізніше; ми знаємо її не від учора,« — промовив Тіціян.

»А я йду тепер туди й відпровожу її до її нареченого!« — скрикнула дружина префекта.

»Павліна буде жадати її від вас,« — зауважив патріярх. — »Вона зарядила шукати її всюди, але цій дівчині ніколи не було добре під її проводом.«

»Чи ця вдова приняла Арсіною формально замість доньки?« — спитав Тіціян.

»Ні, вона мала намір зробити це, коли її плеканка...«

»Намір нічого не значить перед законом, отже я можу захистити нашого гарного гостя від неї.«

»Я приведу її!« — скрикнула матрона. — »Цей час здається напевно вже занадто довгий для бідної дитини. Чи хочеш ти йти зо мною, Євмене?«

»Охоче«, — відповів старий. — »Я й Арсіноя

добрі приятелі, помирне слово від мене вплине добре на неї, а моє благословення напевно не може нічого пошкодити їй поганці. Бувай здоров, Тіціяне, діякони чекають мене.»

Коли Юлія вернулась із дівчиною, яку вона взяла в опіку, до залі мужчин, ця мала сльози на очах, бо ласкаві слова шановного старого дістались до її серця й вона усвідомила собі знов, що вона зазнала від Павліни не тільки лихо, але й добро.

Матрона знайшла свого чоловіка вже не самого. У нього був багатий Плутарх із своїми обома підпорами й виглядав дуже дивовижно в чорнім одінні, прикрашенім не пестрими але самими білими квітами.

Старий пан розмовляв дуже жваво з префектом.

Побачивши Арсіною, він перервав свою промову, вдарив руками й був цілком схвильований від вдовolenня, що він бачить знов гарну Роксану, задля якої він бігав даремно до всіх золотарів.

»Але«, — скрикнув Плутарх з молодечим запалом, — »я не втомився берегти прикраси для тебе. У мене стоїть досить непотрібних річей. Прикраси належать тобі, не мені, і сьогодні я ще пришлю їх шляхетній пані Юлії, щоб вона одягла їх на тебе. Дай мені руку, мила дівчино. Ти зблідла, але повнішала. Як ти гадаєш, Тіціяне, вона надавалась би ще й сьогодні на ролю Роксани; тільки твоя дружина мусіла б знов турбуватися про убрання. Цілком біла, жадної стяжки у волоссі, як християнка!«

»Я знаю вже одного, що зуміє гарно прикрасити ці м'яккі кучері,« — зауважила пані Юлія. — »Вона наречена різб'яра Полюкса.«

»Полюкса?« — скрикнув Плотарх схвильовано. — »Посуньте мене вперед, Антею й Атласе! Різбяр Полюкс — твій коханий? Великий, чудовий мистець! Той самий, шляхетний Тіціяне, про якого я як-раз тепер оповів тобі.«

»Знаєш ти його?« — спитала дружина префекта.

»Ні, але я прихожу як-раз тепер з варстату ригівника Періандера й там бачив я модель до статуї Антіноя, чудову, незрівняну, єдину в своїм роді. Бітинієць як Діоніс! Ані Фідій, ані Лізіп не потребували б соромитися цього твору. Полюкса не було, але я наклав руку на його працю. Молодий майстер мусить виконати її зараз із мармуру. Адріян буде одушевлений цею статуєю свого чудового, вірного улюбленця. Ви, всі знавці, кожний мусить дивуватися їй! Я заплачу за неї, але повстає питання, чи я самий чи місто повинно запропонувати її цісареві. Твій дружина розв'яже це питання.«

Арсіноя сяяла від щастя при цих словах і відступила скромно назад, бо один урядовець подав Тіціянові принесений у тій хвилі лист.

Префект перечитав його й промовив, звертаючись до Плотарха та своєї дружини:

»Адріян підносить Антіноя на рівень богів.«

»Щасливий Полюкс!« — скрикнув Плотарх. — »Він сотворив першу статую нового олімпійця. Я подарую її містові, а воно повинно поставити її в храмі Антіноя, який ми повинні закласти раніш, ніж вернеться цісарь. Бувайте здорові, ви шляхетні! Вітай свого нареченого, моя дитино; його твір належить мені. Полюкс буде першим між подібними йому, і я мав щастя відкрити цю нову зізду.«

Восьмий мистець, у яким я відкрив щось справне, коли він був ще незначним! Твій будучий швагер Тойкер буде також чимсь. Я замовляю в нього, щоб вирізбив мені Антіноя на камні. Ще раз бувайте здорові, я мушу на раду. Треба поговорити про храм нового бога. Вперед, ви обидва!»

Годину по тім, як Плютарх полишив префектуру, спинився повіз пані Юлії перед вуличкою занадто вузькою, щоб нею можна було проїхати. Ця вуличка кінчилась зеленою площею, при якій стояла хатина Евфоріона.

Бігун пані Юлії знайшов хутко мешкання батьків різбяр, відпровадив матрону та Арсіною до площі й показав їм двері, до яких вони мали постукати.

»Як ти палаєш, моя дівчино!« — промовила Юлія. — »Я не хочу перешкоджати вашому побаченню, але я охоче хотіла б передати тебе власноручно твоїй будучій матері. Іди до хати, Арктусе, й попроси паню Доріс, щоб вийшла сюди. Скажи тільки, що хтось хоче говорити з нею, але не називай мого імени.

Серце Арсіної стукало так сильно, що вона не могла сказати ані слова подяки своїй ласкавій оборонці.

»Стань за цю пальму,« — попросила Юлія.

Арсіноя послухалась, але їй було так, ніби вона йшла ховатись силоміць, а не власною волею. Вона й не чула нічого спочатку з розмови римлянки з панею Доріс. Вона побачила тільки старе, миле обличчя матері свого Полюкса; не зважаючи на почервонілі очі та зморшки, якими горе порило її

обличчя, вона не могла досить надивитися на нього. Пані Доріс нагадувала їй щасливі дні її дитинства, і вона найкраще побігла б вперед і кинулась би на шию цій добрій, привітній жінці.

Тепер вона почула, як матрона сказала:

»І я привожу її до тебе. Вона ще така ж невинна й мила, як тоді, коли ми побачили її вперше в театрі.«

»Де вона, де вона?« — питала пані Доріс тремтячим голосом.

Юлія вказала на пальму й хотіла покликати дівчину, але її плеканка не могла цього разу стримати свого стремління кинутися на шию коханій людині, бо з дверей вийшов Полюкс, щоб подивитися, хто покликав його матір. Арсіноя побачила його й з голосним криком кинулась йому на груди.

Юлія подивилась на обох вохкими очима, й поговоривши ласкаво з старою та молодими, попрощалась із цими щасливими людьми й промовила:

»Про твій посаг, моя дівчино, я мушу подбати; і цього разу, я гадаю, ти потребуватимеш його не на коротку годину, а на довге щасливе життя.«

Увечері цього дня з хатини Евфоріона чути було голосний спів. Доріс та її чоловік, Полюкс, Арсіноя, Діотіма й Тойкер лежали прикрашені вінками біля оwinутої рожами амфори й насоложувались втіхою й радіщами, мистецтвом і любовю та всіми дарунками щастя. Буйне волосся щасливої нареченої було знов переплетено гарними блакитними стяжками.

Три тижні пізніше до Александрії прибув Адріян.

Він тримався здалеку від усіх свят, які відбува-

лися в честь бога Антіноя, і усміхнувся недовіркою, коли йому сказали, що на небі з'явилась нова зірка, про яку пророчня заявила, що це душа його улюбленця.

Коли багатий Плотарх привів цісаря та його почот до Бакха Антіноя, якого Полюкс виконав з глини, Адріян був глибоко зворушений і захотів зазнайомитися з майстром цього шляхетного мистецького твору.

Ніхто з його супровідників не мав мужности вимовити перед ним імя Полюкса, — тільки Понтій зважився виступити в обороні свого молодого приятеля. Він оповів Адріянові історію нещасливого мистця й просив його, щоб вибачив йому.

Цісарь кивнув йому ласкаво й промовив:

»Задля цього вмерлого нехай буде йому прощено.«

Полюкса привели до нього, володарь подав йому руку, стиснув його руку й скрикнув:

»Боги забрали мені його любов та вірність, але твоє мистецтво зберегло мені та світові його красу.«

Кожне місто держави поспішало будувати храм новому богові та ставити йому статуї, і Полюкс, щасливий дружина Арсіної, мусів виробляти для сотки міст статуї та погруддя Антіноя; але він відхилив більшість замовлень і давав лише твори, зроблені власноручно по новій моделі. Наслідування своїх робіт він полишив іншим мистцям.

Його майстер Палій вернувся назад до Александрії, але його товариші по мистецтву поставились до нього з такою зимною зневагою, що він у нещасливу годину позбавив себе життя.

Молодий Тойкер зробився найславнішим ритівником свого часу.

Пані Ганна полишила незабаром по мученицькій смерті Селени нільське місто Безу. Їй було доручено в Александрії уряд головної діяконіси й вона добродійно виконувала його аж до свого старого віку.

Горбата Марія лишилась у цім нільським місті, яке Адріян наказав поширити в блискуче місто Антіною. Вона мала там дві дорогі могили, з якими вона не могла розлучитися.

Чотири роки по одруженні Арсіної з її коханим Адріян завіззав різбяря Полюкса до Риму. Він мусів виконати там статую цісаря на повозі, запряженім чотирма кіньми. Цей твір повинен був увінчувати його мавзолей, вибудований Понтієм. І Полюкс виконав цей твір так досконало, що цісарь по скінченні його, усміхаючись, промовив до Полюкса:

»Тепер ти здобув собі право висловлювати осуд відносно творів інших мистців.«

Син Евфоріона та його дружина Арсіноя, якій дуже дивувались на Тибрі, користались великою повагою та великим достатком і бачили, як їх діти виростили справними громадянами. Вони лишились поганями, але християнської любови, яку Євмен показав шлеканці Павліни, вона ніколи не забувала й полишила привітно їй місце у своїм серці й домі.

Доріс упокоїлась небагато місяців перед відїздом молодої пари й її дружина вмер незабаром по ній. Туга по своїй веселій товаришці була хворобою, якій він скорився.

Будівничий Понтій лишився й на Тибрі приятелем різбяр. Бальбіля та її дружина давали своїм неморальним землякам взірець гідного подружжя, яким воно було в старім Римі. Погруддя поетки Полукс закінчив іще в Александрії, і воно сподобалось Бальбілі з усіма своїми кучерями й кучерками.

Верусові було дозволено іменуватися «цезарем» при житті цісаря, але він умер по довгій хворобі раніш Адріяна. Люціля ходила за ним з вірним відданням і тішилась з глибоким болем, що має щастя володіти ним сама. В пізніших роках її синові дістався пурпур.

Віщування префекта Тіціяна здійснилось.

Хиби цісаря зростали з роками, дрібничкові прикмети його мислення й ества виступали гостріше.

Тіціян та його дружина провадили тихе життя біля Лярійського озера, далеко від світу, й прийняли обоє перед своїм кінцем хрещення. Вони не відчували ніколи браку гамору світу, що гониться за втіхою, та його показного блиску, бо їм пощастило пересадити красу життя в свої серця.

Невільник Мастер приніс Тіціянові вістку про смерть свого володаря. Адріян дарував йому волю ще при житті й призначив йому значну суму по смерті. Префект дав йому один маєток в аренду й мав пізніше дружні зносини з своїм християнським сусідом та його милою донькою, яка виросла між єдиновірцями свого батька.

Коли Тіціян переказав своїй дружині сумну вістку, він промовив поважно:

»Вмер великий князь. Світ повинен забути те мале, що псувало людину Адріана, бо володарь Адріян був один з тих, яких доля ставить там, куди вони належать і які невтомно провадять боротьбу, до кінця вірні своїм обов'язкам. З мудрою поміркованістю спромігся він стримувати свою честолюбність і противитися закидам та забобонам усіх римлян. Напевно найтяжчою, а може й наймудрішою постановою його життя було позбутися провінцій, вдержання яких вичерпало б силу держави. Цю обмежену ним державу перемандрував він від одного краю до другого, не боючись ані морозу ані спеки, і намагався так пильно зазнайомитися з кожною частиною її, ніби вона була його дідичним маєтком. Його обов'язок володаря гнав його на мандрівки, а його потяг до подорожей улєкшував йому виконання цього обов'язку. Ним порушувала пристрасть все зрозуміти й вивчити. Навіть недосяжне не ставило жадних меж його жадобі знання; він мав завжди стремління дивитися далі й мислити глибше, ніж це було дозволено людському духові, і уживав значної частини своєї могутньої сили на те, щоб зірвати завісу, яка закриває майбутню долю. Ніхто не займався так багато побічними речами, як він, і все ж таки жадний інший цісарь не дбав більш невідступно, ніж він, про головне завдання свого життя: зміцнювати силу держави та збільшувати добробут її громадян.«

Кінець третього й останнього тому.

ВИДАВНИЦТВО „ЧАЙКА“.

- Г. Мопасан: **Монт Оріоль**, роман, переклав М. Шраг. З передмовою дра О. Грицяя. I. том, 8°, XVIII + 174 сторін. Ціна 21.600 а. кор., 30 цент.
- **Монт Оріоль**, II. том, 8°, 180 сторін. Ціна 19.800 а. кор., 30 цент.
- **На воді**, оповідання, переклав М. Шраг. З передмовою дра О. Грицяя. 8°. XX + 144 сторін. Ціна 18.000 а. кор., 30 цент.
- А. Мюссе: **Андреа дель Сарто**, драма, переклав С. Пашенко. З передмовою дра О. Грицяя. 8°, VIII + 91 + (1) сторін. Ціна 12.600 а. кор., 20 цент.
- **Тіціанів Син**, оповідання, переклав С. Пашенко. З передмовою дра О. Грицяя. 8°, XII + 79 + (1) сторін. Ціна 10.800 а. кор., 20 цент.
- Стендаль: **Абатесса ді Кастро**, оповідання, переклав С. Пашенко. З передмовою дра О. Грицяя. 8°, XVI + 160 сторін. Ціна 19.500 а. кор., 30 цент.
- **Ченчі**, оповідання, переклав С. Пашенко. З передмовою дра О. Грицяя. 8°, XII + 56 сторін. Ціна 7.200 а. кор. 12 цент.
- Л. Толстой: **На кожний день**, переклав В. Тулюпа, том I, Січень. 8°, 100 сторін. Ціна 12.600 а. кор., 20 цент.
- **На кожний день**, том II, Лютий. 8°, 96 сторін. Ціна 10.800 а. кор., 20 цент.
- **На кожний день**, том III, Березень. 8°, 104 сторін. Ціна 12.600 а. кор., 20 цент.
- Г. Фльобер: **Салямбо**, роман, переклав Б. Чорний. З передмовою дра О. Грицяя. I. том, 8°, VI + 154 сторін. Ціна 18.000 а. кор., 30 цент.
- **Салямбо**, II. том, 8°, 140 сторін. Ціна 16.200 а. кор., 25 цент.
- **Салямбо**, III. том, 8°, 144 сторін. Ціна 16.200 а. кор., 25 цент.

Друкуються:

- Г. Бальзак: **Батько Іоріо**, роман, переклала В. О'Коннор-Вілінська. 8°.
- Е. Бульвер: **Останні дні Помпеїв**, роман, переклав Ю. Русів. 8°.
- А. Доде: **Сафо**, роман, 2 томи переклав Б. Чорний. 8°.
- Е. Золя: **Рим**, роман, переклав С. Пашенко. 8°.
- В. Скот: **Айвенго**, роман, переклала Др. Н. Суровцова. 8°.
- Л. Толстой: **На кожний день**, IV—XII томи. Квітень—Грудень. 8°.
- І. Тургенев: **Записки мисливця**, оповід., пер. С. Назаренко. 8°.

Готуються до видання переклади творів таких авторів: Андерсен, Бальзак, Гердер, Гете, Гольдсміт, Грільпарцер, Дікенс, Доде, Достоевський, Еліот, Кінгслей, Лессінг, Меріме, Мультатулі, Такерей, Тургенев, Шерідан, Шіллер, Штіфтер, Якобсен.

III. Бібліотека „Українській дитині“.

Досі появились:

- Ч. 1. **Лісовий царь Ох**. Народна казка. З 5 образками і 3 кольоровими малюнками Ю. Русова і кольоровою окладинкою. 4°, 24 сторін. Ціна 10.500 а. кор., 18 цент.

(Далі на 4 стор.)

ВИДАВНИЦТВО „ЧАЙКА“.

- Ч. 2. **Злидні.** Народна казка. З 5 кольоровими малюнками Ю. Вовка і кольоровою окладинкою. 4^о, 11 + (1) сторін. Ціна 6.000 а. кор., 10 цент.
- Ч. 3. **Царь Лев.** Народна казка. З 29 малюнками (в два кольори) Олени Кульчицької і кольоровою окладинкою. 4^о, 32 сторін. Ціна 12.500 а. кор., 20 цент.
- Ч. 4. **Хатка в лісі.** Народна казка. З 6 кольоровими малюнками Ю. Вовка і кольоровою окладинкою. 4^о, 16 сторін. Ціна 8.000 а. кор., 12 цент.
- Ч. 5. **О. Олесь: Рак рибалка.** Поезії. 4^о, 16 сторін. З 6 образками і 5 кольоровими малюнками Ю. Вовка. Ціна 8.000 а. кор., 12 цент.
- Ч. 6. **Царенко і змії.** Народна казка. З 6 кольоровими малюнками Ю. Вовка і кольоровою окладинкою. 4^о, 32 сторін. Ціна 12.500 а. кор., 20 цент.
- Ч. 7. **О. Олесь: Вовчєня.** Поезії. 4^о, 16 сторін. З 2 образками і 4 кольоровими малюнками Ю. Вовка. Ціна 8.000 а. кор., 12 цент.
- Ч. 8. **Про морського царя й його дочок.** Народна казка. З 5 кольоровими малюнками Ю. Вовка і кольоровою окладинкою. 4^о, 20 сторін. Ціна 10.000 а. кор., 15 цент.
- Ч. 9. **О. Олесь: Іменини.** Поезії. 4^о, 16 сторін. З 2 образками і 3 кольоровими малюнками Ю. Вовка. Ціна 8.000 а. кор., 12 цент.
- Ч. 10. **Царевич Яків.** Народна казка. З 9 кольоровими малюнками Ю. Вовка і кольоровою окладинкою. 4^о, 32 сторін. Ціна 12.500 а. кор., 20 цент.
- Ч. 11. **О. Олесь: Ялинка.** Поезії. 4^о, 16 сторін. З 4 образками і 4 кольоровими малюнками Ю. Вовка. Ціна 8.000 а. кор., 12 цент.
- Ч. 12. **О. Олесь: Повдинок.** Поезії. 4^о, 16 сторін. З 4 образками і 4 кольоровими малюнками Ю. Вовка. Ціна 8.000 а. кор., 12 цент.

Готуються до друку дальші випуски з кольоровими малюнками і кольоровою окладинкою.

У Видавництві „Чайка“

можна замовляти також оці книжки:

- А. Крушельницький: **Артистка**, драма в 3 діях. 8^о, 124 сторін. Ціна 14.400 а. кор., 25 цент.
- **Буденний хліб**, оповідання. 8^о, 284 ст. Ціна 30.600 а. кор., 50 цент.
- **Ірена Оленська і інші оповідання.** 8^о, 296 сторін. Ціна 32.400 а. кор., 50 цент.
- **Як пригорне земля**, повість у двох частинах (І. ч.: Як промовить земля. 8^о, 152 сторін. Ціна 18.000 а. кор., 30 цент. ІІ. ч.: Як пригорне земля. 8^о, 300 сторін. Ціна 34.200 а. кор., 50 цент.)
- С. Черкасенко (П. Стах): **Твори**, том I (Поезії). 8^о, 204 сторін з портретом автора. Ціна 25.000 а. кор.
- **Твори**, том II (Поезії). 8^о, 198 сторін. Ціна 25.000 а. кор.

Ціни подані в австрійських коронах і американських долярах.

Замовляти можна в кожній українській книгарні або просто у видавництві „Чайка“ у Відні:

VERLAG „TSCHAJKA“

Österreich, Wien V., Nikolsdorfergasse 7—11.